

PULE'ANGA TONGA

LIPOOTI FAKATA'U

'a e

MINISITA MO'UI

ki he

TA'U

2017

HOKOHOKO

1.	ME'A FAKATAUKEI MEI HE 'EIKI MINISTA 'OE MO'UI	5
2.	LEA FAKAFE'ILOAKI MEI HE 'OFISA PULE LAHI MA'OLUNGA KIHE MO'UI	6
3.	PALANI TU'U LOA FAKAFONUA FAKALUKUFUA 2015 - 2020	7
3.1.	Talateu	7
4.	FATONGIA MOE TAUMU'A NGAUE FAKAPOTUNGAUE	8
4.1.	Misiona moe Visone:	8
4.1.1.	Ko 'emau Visone	8
4.1.2.	Ko 'emau Visone	8
4.1.3.	Taumu'a Mahu'inga Taha 'a e Potungaue Mo'ui	8
4.2.	Ngaahi Me'afua Fakafonua Fakalukufua	8
4.3.	Mate 2017	9
4.3.1.	Tupu'anga Tefito 'o e Mate, 2017	9
4.3.2.	Ko hono vahevahe 'o e Ngaahi Tupu'anga Tefito 'o e Mate 'i he 2017	10
5.	NGAUE FAKA'OFISI MOE MAFAI PULE	12
5.1.	Taki Ma'olunga 'oe Potungaue Mo'ui	12
5.2.	Fa'unga Fakapotungaue	13
5.3.	District Hospitals	14
5.4.	Lao	14
6.	TAKI, FALE'I FAKANGAUE MO E NGAUE FAKA'OFISI	15
6.1.	6.1 NGA'AAHI FATONGIA 'O E VA'A FENGAUE'AKI	15
6.1.1.	6.1.1 Taumu'a Ngaue	15
6.1.2.	6.1.2 Fa'unga Fakapotungaue 'o e Fatongia Fengaue'aki	15
6.1.3.	6.1.3 Va'a moe Taki 'o e Va'a	15
6.1.4.	6.1.4 Kau Ngaue moe Tokoni Fakalakala Fakangaue	15
6.1.5.	6.1.5 Patiseti moe Va'a Pa'anga	16
6.1.6.	6.1.6 Va'a Ma'u'anga Fakamatala, Fetu'utaki moe Fakatekinolosia	18
	Va'a Palani kihe Mo'ui, Fakatoto & Lipooti	20
7.	VA'A KI HE MO'UI LELEI 'AE KAKAI	27
7.1.	Misiona	27
7.2.	Taki 'oe Va'a	27
7.3.	Va'a ki he ngaahi fokoutua'oku Pipihi	27
7.4.	Fakamatala faka-setisitika ki he ngaahi mahaki 'oku pipihi	27
	Uki e Mo'ui Lelei	28
	Kau ngaue 'a e Va'a Uki e Mo'ui Lelei mei he 'aho 31 Tisema 2017	28
	Ngaue kuo lava	28
	Mo'ui lelei 'a e Tukuikolo	31
	Kau ngaue ki he va'a Mo'ui lelei 'a e Tukuikolo	31
	Ngaue kuo lava	32
	Fakamatala faka Setisitika ki he Senita ki he Mo'ui	33
	Va'a ki he mo'ui lelei 'a e Fa'e moe Fanau	36
	Ngaue kuo lava	36
	Setisitika ki he va'a ki he mo'ui lelei 'a e Fa'e moe fanau iiki	37
8.	VA'A NGA'AAHI NGAUE FAITO'O	40
1.2	Kau Ngaue Fakafaito'o	40
1.2.1	Fa'unga 'o e Potungaue	40
1.2.2	Kau Ngaue va'a Kiliniki mo hono ngaahi tafa'aki 'i he'ene a'u ki he 31 Tisema 2017.	41
1.2.3	Kau Takoto	42
1.3	Uooti ki he Fanau iiki mo e Pepe Toki Fa'ele'i tokanga'i makehe.	42
1.4	Uooti ki he Tafa moe Loki Tafa	45
1.5	Uooti kihe Ngaahi Mahaki Pipihi	48
1.6	Va'a Tokoni Fakavavevave mo e Fale Talatala:	49
1.7	Uooti Kihe Niumonia	51
1.8	Fale Fa'ele moe Tafa'aki ki he Fokoutua Ngaahi Mahaki 'o e kakai Fefine	53
1.9	Tafa'aki Fakalelei 'Atamai	56
1.9.1	Ngaahi Ngaue Kuo Lava	57

8.9 ENT (Telinga, Ihu, Monga).....	60
1.10 Fakamohe pea mo e Fakaakeake (ICU)	61
1.11 Senita ki hono tokangaekina 'o e mahaki suka.	62
1.11.1 Tefito'i Fatongia	62
1.11.2 Fatongia	63
1.11.3 Makamaile	63
1.11.4 Fakamatala Fakasitetisitika.....	65
1.12 NGA'AHU NGAUE FAKAFAITO'O	66
1.12.1 Ngaahi va'a mo e kau taki ngaue 'i he va'a	66
1.12.2 Va'a ki hono tokangaekina 'o e Me'atokoni.....	66
1.12.3 Va'a Fakatoto fakakemi	69
1.12.4 Fale faka'ata.....	74
1.12.5 Loki Talavai.....	76
9. FAKAHOKO NGAUE 'I HE VA'A NIFO.....	79
1.13 Misiona 'o e Va'a Ngaue ni.....	79
Ke fakahoko ha ngaue ki he lelei fakalukufua 'o e nifo 'o e kakai 'i Tonga pea ke tuha mo taau pea mo e fonua.....	79
1.14 Kau Ngaue mo e Fa'unga 'o e Va'a Ngaue ni.....	79
1.14.1 Kau ngaue 'i Tonga (2017)	79
1.14.2 Ngaahi Makamaile	79
1.14.3 Fakamatala Fakasitesitika	80
10. AKO MAKEHE KI HE TU'UNGA FAKATAKI 'I HE NEESI.	83
1.15 Taumu'a Ngaue	83
1.16 Fa'unga 'o e kau ngaue.....	83
1.16.1 'Apiako neesi:.....	83
11. SENITA KI HE NGA'AHU VAHENGHA 'I HE NGA'AHU 'OTU MOTU.	85
1.1 'EUA	86
1.1.1 Fa'unga 'o e Va'a Ngaue ni.....	87
1.1.2 Kau ngaue 'I he falemahaki Niu'eki ki he 'aho 31 'o Tisema 2017	87
1.1.3 Fakamatala Fakapa'anga 2017/2018.....	88
1.1.4 Makamaile	89
1.1.5 Ngaahi fakamatala fakasetisitika	89
1.2 VAVA'U	94
1.2.1 Koe Fa'unga Fokotuutuú óe Potungaue.....	94
1.2.2 Kau ngaue fua fatongia ihe falemahaki Uelingatoni Ngue kihe taú 2017	94
1.2.3 Vahevahe 'oe ngaahi Tu'unga Fakapa'anga 2017/2018	95
1.2.4 Fakamatala Fakafika	96
1.3 HA'APAI	99
1.1.1. Fa'unga 'o e va'a ngaue.	100
1.1.2. Kau ngaue ki he falemahaki Niu'ui 'i he 'aho 31 'o Tisema 2017	100
12. FAKAMATALA TANAKI MAI.....	102
12.1. Fakamatala tanaki mai 1: Taki, Founa Talatalaifale pea mo e founa pule'i	102
12.1.1. Fanau ako POLHN.....	102
12.2. Fakamatala tanaki mai hono 2: Tokangaekina 'o e mo'ui lelei.....	105
12.3. Fakamatala tanaki mai hono 3: Ngaue fakafaito'o	106
12.4. Fakamatala tanaki mai hono 4: Ngaue 'oku fakahoko ki he nifo	110
12.4.1. Ngaue fakafaito'o ki he nifo 'i he kiliniki Vaiola (houa ngaue).....	110
12.4.2. Ngaue fakafaito'o ki he nifo 'I he kiliniki Vaiola hili 'a e houa ngaue.....	111
12.4.3. Faito'o na'e fakahoko ki he nifo 'i he loki tafa	111
12.4.4. Nifo loi 'i he falemahaki Vaiola	112
12.4.5. Fakakatoa 'a e hono fakahoko fakafaito'o 'o e nifo loi mei Sanuali ki Tisema 2017.....	112
12.4.6. Talatalaifale mo e ngaahi faito'o 'oku fiema'u ki he fa'e feitama 'I he kiliniki Vaiola 'I Tongatapu.....	113
12.5. Taumu'a ki hono poupu'i ke kei pukepuke 'a e fakalakalaka	113
12.6. SDG3: Fakamatala Tanaki mai.....	116

Tepile 1: Ngaahi tupu'anga 'o e Mate 'i hono fa'ahinga pea Tangata mo Fefine (2017)	9
Tepile 2: Ngaahi Mahaki 'o e Halanga Toto 'i he Tangata mo Fefine (2017)	10
Tepile 3: Ngaahi Mahaki tupu mei he anga 'o e ma'u me'atokoni 'i he Tangata mo Fefine (2017).....	10
Tepile 4: Mate Kanisa 'i he Tangata mo Fefine (2017).....	11
Tepile 5: Mate tupu mei he Halanga Manava 'i he Tangata mo Fefine (2017).....	11
Table 6: Mate tupu mei he ngaahi fakatamaki makehe 'i he Tangata mo Fefine (2017).....	11
Tepile 7: Fakakulupu 'o e Kau Ngaue kihe Potungaue 'o e Mo'ui 2013/2014 – 2017/2018	15
Tepile 8: Me'afua 'o e ngaahi tokoni mei tu'a	21
Table 9: Me'afua ngaahi Poloseki ki he Mo'ui	22
Tepile 10 Me'afua ki he fekumi	24
Tepile 11: Me'afua ki he Va'a Fakamatala	25
Tepile 12: Me'afua 'ae va'a lekooti	26
Tepile 13: Mahaki tupu mei he fe'auaki (STI)	27
Tepile 14: Me'afua ki he Va'a Ako mo tu'uaki 'o e Mo'ui Lelei	30
Tepile 15: Tokolahi e talatala 'i he ngaahi Senita ki he Mo'ui (2017)	33
Tepile 16: Fakakatoa e talatala moe ngaahi mahaki 'i he Senita ki he Mo'ui (2017)	34
Tepile 17: Koe lekooti 'o e ngaahi mahaki 'ikai pipihi na'a nau talatala ki he Senita 'o e Mo'ui (2017)	34
Tepile 18: Feitu'u na'e fa'ele ai moe tokotaha na'e 'i ai	38
Tepile 19: Loki fa'ele moe longa'i fanau	38
Tepile 20: Huhu Malu'i e Longa'ifanau	38
Tepile 21: Huhu kona ki he kakai fefine (Tetanus Toxoid)	38
Table 22: Tokolahi 'o e kau tali fo'ou pea mo hono founa	39
Tepile 23: Tokolahi 'oku ngaue'aki e fakavaha mo hono Founa /Ta'u	39
Tepile 24: Fakamatala ki he ngaahi sivi na'e fakahoko	72
Table 25: Me'afua ki he va'a ki tu'a 'I hono tokangaekina 'o e mo'ui lelei 'I he falemahaki Niu'eiki (2017)	92
Tepile 26: Lahi 'o e me'akai 'oku ngaahi mei Sanuali ki Tisema ki he ta'u 2017	107

Lisi Fakafika

Fika 1: Koe Patiseti ki he Potungaue 'o e Mo'ui ki he 2015/2016 – 2016/2017.....	17
Fika 2: Koe vahevahe 'ae Patiseti 'oe Potungaue Mo'ui 2014/2015 – 2017/2018	18
Fika 3: Toko 10 tu'ukimu'a he Kanisa ki he kakai fefine kuo lesisita (2017)	25
Fika 4: Toko 10 tu'ukimu'a he Kanisa ki he kakai Tangata (2017)	25
Fika 5: Fakakatoa e talatala 'i he Senita ki he Mo'ui (2017)	35
Kalafi 6: Koe tokolahi taha 'o e talatala suka ki he Senita ki he Mo'ui 'oku tokolahi taha ai 'a Houma pea Kolovai	35
Kalafi 7: Katoa e talatala koe toto maolunga 'i he Senita ki he mo'ui 2017.	36
Kalafi 8: Talatala 'i he senita ki he Mo'ui moe Ta'u	36
Fakatata 9: Tokolahi 'o e kau Tafa 'i he Uooti Tafa ki he Mahina (2017)	46

1. ME'A FAKATAUKEI MEI HE 'EIKI MINISTA 'OE MO'UI

'Oku feinga 'a e Potungaue 'o e Mo'ui, ke lava 'o muimui 'i he ofi taha, 'o tui ki he kavei koula 'iloa koia ke 'oua na'a li'ekina ha taha, 'o taumu'a'aki 'a e Langa fonua Fakalakalaka Tu'uloa pea fakaa'u atu 'a e fua fatongia ke 'inasi ai e kakai fakalukufua. Neongo 'e loloa pea 'e malava pe ke hoko ha ngaahi pole 'o e fononga'anga, ka kuo 'l ai 'a e makatu'unga ke hoko atu ai 'etau fononga.

'I he 2017 fonu 'a e ngaahi tukupa pea ne fakafiefia. Ne lahi e ngaahi kupu fengau'e'aki ne ala nima mai 'o tokoni. Ne tokoni 'a e Pule'anga Siapani 'o nau me'a'ofa mai 'a e ongo ambulance ma'ae Falemahaki Niu'ui, koe falemahaki Likamonu kuo mei kakato 'a e ngaue 'oku fakahoko ki ai pea 'oku fakafuofua ke huufi 'I he 2018, koe makamaile tu'ukimu'a ia 'e taha

na'e faka'ilonga'i 'e he Kautaha Mo'ui 'a Mamani 'a e 'osi 'a e Kulokula Fua mei Tonga. Koe ikuna koeni koe ola ia 'o e ngaue 'osikiavelenga 'a e va'a kitu'a 'o e mo'ui 'I he ngaahi ta'u lahi fakataha mo e ngaahi kupu fengau'e'aki 'i hono faka'ai'ai e mo'ui leleiange mo hono tauhi e 'ataakai ke ma'a ke toe mo'ui leleiange ai 'a e kakai 'o Tonga

Tanaki atu kiai, hange koia 'oku ha 'i he Palani Ngaue Fakafonua kihe Mo'ui Lelei 2015 – 2020, na'e fou mai 'ae Potungaue 'o ne toe vakai'i 'a e ngaahi fatongia ke fakafaingofua'i mo fakalakalaka'i 'a e ngaahi fiema'u 'a e ngaahi va'a. Ko e fakakaukau ne fakapapau'i tene lava ke hiki hake 'a e tu'unga 'o e fua fatongia ke poupou leleiange ki he ngaahi va'a kehe ke fakahoko 'ae ngaahi fatongia ki he mo'ui lelei ma'ae kakai.

'Oku lolotonga ngaue 'a e Potungaue ke fokotu'u 'a e founa ngaue ke tala 'a e fakahoko fatongia he falemahaki, 'a ia 'e fakahoko 'I he ngaahi feitu'u takitaha 'i Tonga kotoa. Koe ngaue' ni 'oku fakapa'anga ia 'e he Tokoni 'a e Pule'anga 'Aositelelia pea 'e tokoni ia ki he ngaahi feitu'u, ke nau toe mahino'i ange 'a honau fatongia ke fuesia. 'Oku mau toe tokonia 'a e founa fe'ave'aki 'o e kau mahaki ke faingofua ange 'i he tu'unga kehekehe 'o e fakahoko fatongia 'I he ngaahi Senita ki he Mo'ui moe ngaahi Falemahaki 'i he tukuimotu, 'a ia 'oku ne fakaofi atu kihe ngaahi kavei koula 'iloa ke a'u atu 'a e fua fatongia ki he kakai fakalukufua.

Koe visone ki he ta'u 'e 20, 'a ia na'e kamata'i 2000, kuo toe pe ta'u 'e 3 ke tau fononga'ia kimu'a pea a'u ki he taimi ke ngata ai. He'ikai ke lava 'e he Potungaue ke fakahoko 'a e taumu'a 'iate ia pe ka 'oku mau faka'amu ke hokohoko atu ho'omou kau mai moe poupou 'i he hala fononga. Koe faingamalie lahi eni kiate au keu fakahoko atu 'a e poupou mei he kakai, ngaahi pule'anga moe ngaahi kautaha 'ikai fakapule'anga, ngaahi hoa ngaue fakalakalaka, hoa ngaue mei muli moe ngaahi maheni pe ne mou tokoni'i 'a e Potungaue 'i he ngaahi ta'u lahi. 'Oku mahino'i 'e he Potungaue koe fu'u tokoni mei he kakai tokolahi koe ola koia 'oku ne fakaivia 'a e taki 'a Ha'amoheofo pea pehe ki he kau Taki lotu.

'Oku ou loto ke fakaha atu na'e 'ikai kemau mei lava 'o a'usia 'a e ngaahi makamaile ne fokotu'u 'i he Fakamatala Fakata'u ni kapau na'e 'ikai 'a e poupou mei he kakai, ngaahi pule'anga moe ngaahi kautaha 'ikai fakapule'anga, hoa ngaue fakalakalaka, hoa ngaue mei muli, moe ngaahi maheni ne mou ala nima mai 'o tokoni 'i he vaha'a taimi koeni ke ne fakamalohia 'a 'emau ngaue. 'Oku ou fakatauange ke mou ma'u ha ta'u fonu tapuekina 'i he kaha'u pea ke mou mo'ui lelei mo fiefia. Ke faitapuekina kimoutolu 'e he 'Eiki, malo 'aupito.

Palofesa Hon. 'Amelia Afuha'amango Tu'ipulotu
'Eiki Minisita kihe Mo'ui

2. LEA FAKAFE'ILOAKI MEI HE 'OFISA PULE LAHI MA'OLUNGA KIHE MO'UI

Ko 'emau langa ngaue 'i he ngaue ne fakahoko mei he kuohili 'i he ta'u koeni neongo 'oku mau ngaue'aki 'a e founa fo'ou ke fakahoko 'a hono fakamalohia 'o e Mo'ui Lelei ke malava 'o hokohoko atu 'a e fononga ke a'usia kakato 'a e fuafatongia ke 'inasi ai 'a e kakai fakalukufua 'i Tonga

'Oku toe fakatokanga'i foki 'a e mahu'inga malie ke a'usia 'a e taumu'a ni, kuopau ketau fakamamafa'i malohi ki he tukuikolo 'a e mo'ui lelei moe ngaahi fa'unga 'e 6 (Fatongia ke fakahoko, Kau Ngaue, Fa'unga Fakatekinolosia, Taki moe Pule lelei, Ma'u'anga Fakamatala moe Fakatotolo moe Tokangaekina Fakapa'anga 'a e Potungaue). 'I he 'uuni me'a ni, te tau malava ke hiki'i hake 'a e ngaahi ola te tau ma'u 'i he tafa'aki kehekehe 'oku tau tokangaekina, toe tokangaange ki he fiema'u ki he mo'ui lelei fakataautaha, tokangaekina fakasosiale moe tokangaekina

fakapa'anga pea hiki'i e ngaue. 'Oku tau fiema'u ha hoa ngaue fakalakalaka malohi moe tukuikolo, pule'anga moe ngaahi kautaha 'ikai fakapule'anga, ngaahi hoa ngaue fakalakalaka (koe fakava'e 'o e fakakaukau ki he Mo'ui Lelei 'i he kotoa 'o e tu'utu'uni ngaue)

Ne fakamoleki 'e he Potungaue' 'a hono 'ave 'a e kau taukei makehe ki he ngaahi tukuimotu moe ngaahi feitu'u pule'i, ke hiki'i 'a hono fe'aveaki 'o e kau mahaki moe poupuu fakasosiale moe kau tauhi 'oku 'omai ki he falemahaki Tongatapu pea mateuteu ki ha fakatamaki fakaenatula mo ha to'umahaki 'e to mai. 'I he taimi tatau, 'oku feinga 'a e Potungaue ke fakakau 'a e Polokalama Tokangaekina 'o e Fua Fatongia ke fakahoko 'e he Polokalama Ngaue 'a e Potungaue 'a ia 'e tokoni ia ki he palani ke leleiangi 'a e fengau'e'aki fakataha moe me'angaue 'oku tau ma'u pea te ne 'omi kiate kitautolu 'a e fua 'etau fakahoko fatongia.

'E fakahoko 'e he Potungaue ha poloseki fo'ou te ne tokoni'i 'a e ngaue ki he Mo'ui, 'o fakapa'anga 'e he Pangike Fakalakalaka 'a 'Esia. Na'e kamata 'i Sepitema 2016 'a e poloseki koeni, 'oku ne ngaue'aki 'a e fe'ave'aki fakamatala 'i he telefoni to'oto'o kene tokoni'i 'a e kakai faitama'. Te ne fakaivia 'a e ngaue ke lahiange 'a e ngaue'aki 'a e tekinolosia pea hiki'i 'a e faingamalie fakangaue moe mahu'inga 'o e fua fatongia ki he kakai 'i Vaiola, ngaahi falemahaki 'i he tukuimotu moe ngaahi senita ki he mo'ui lelei. Koe polokalama 'e 2 'oku lolotonga ngaue'aki talu mei he ta'u fakapa'anga kuo'osi 'i he tokoni fakapa'anga 'a e Pule'anga 'Aositelelia, na'e ui koe Polokalama PACS moe Polokalama DHIS2 ke 'ahi'ahi' 'a ia 'oku ngaue ki he va'a faka'ata moe senita ki he mo'ui 'a e tukuikolo'. Koe tekinolosia fakaonopooni ko eni kuo fakamo'oni'i 'ene tokoni 'i he tapa kehekehe 'o mamani 'a ia 'oku nau tuku mai 'a e fakamatala mo'oni ki ha mahaki, koe tokangaekina 'o e mahaki' moe tanaki fakamatala fakalukufua, kotoa 'o e ngaahi me'a ni 'oku tupulaki 'a e tokangaekina 'o e mo'ui lelei.

'Oku ou 'ilo fakapapau koe fua 'oku ma'u 'i he ngaahi polokalama ngaue ni koe tanaki malohi ia ketau a'u ki he Palani Tu'ulua Fakafonua 2015 – 2020 'i ha founa tene poupuu'i 'a e tukuikolo ke a'usia mo pukepuke 'a e mo'ui lelei ki he ma'olunga taha pea fakasi'isi'i 'a e mate moe faingata'a'ia fakasino 'a e longa'ifanau, to'utupu moe kakai lalahi 'i hono kulupu'i 'o e ta'u motu'a 'a ia tene matu'aki tokoni 'i he loto taha ke a'usia 'a e Palani Fakalakalaka Tu'ulua Tefito II.

Toketa Siale 'Akau'ola
'Ofisa Pule Lahi Ma'olunga kihe Mo'ui

3. PALANI TU'ULOA FAKAFONU FAKALUKUFUA 2015 - 2020

3.1. Talateu

Koe Palani Tu'uloa Fakafonua 2015 – 2020 koe palani ia hono 6 kihe Potungaue 'o e Mo'ui. Koe palani koeni na'e fakava'e 'i he taumu'a ke a'u atu 'a e fuafatongia ki he kakai fakalukufua pea fakapatonu ki he taumu'a ngaue 'e 6 'a e Kautaha Mo'ui 'a Mamani 1) fakahoko fatongia, 2) kau ngaue ki he mo'ui, 3) ma'u'anga fakamatala ki he mo'ui 4) lava ke feau fakafaito'o, 5) fakapa'anga, 6) taki ngaue/ pule lelei. Ne fakafou 'i ha talatalanoa 'o kau ki ai 'a e Pule'anga, ngaahi kautaha 'ikai fakapule'anga moe ngaahi hoa ngaue fakalakalaka mahu'inga koe Palani Tu'uloa Fakafonua 'oku taumu'a ke ne tataki 'a e fakalakalaka tu'uloa 'o fakafou 'i he tokoni 'a e hoa ngaue fakalakalaka, 'oku ne talamai e mahu'inga 'o e ngaue fakakomipiuta, tanaki fakamatala, fakatotolo ki he mo'ui, muimui'i mo fakamahu'inga'i. 'I he Palani tu'uloa ni 'oku ne 'omai ha makatu'unga ki he kotoa 'o e hoa fengaue'aki 'o kau ai moe ngaahi Potungaue fekaukau'aki, kautaha 'ikai fakapule'anga, ngaue'anga fakataautaha, moe ngaahi hoa ngaue fakalakalaka ke fakahoko ha palani felave'i moe tu'utu'uni ngaue, patiseti moe founa ma'u'anga fakamatala.

'Oku tuku atu 'a e palani tu'uloa ki he kotoa 'o e ngaahi hoa fengaue'aki ki he kakai 'o Tonga fakalukufua ke vahevahe tatau 'a e 'asenita fakalakalaka, ke fakataha'i 'enau ngaahi palani pea ke fakahoa 'enau ngaue malohi ke fakahoko he totongi totonu mo mapule'i e ngaahi ola. Koe palani tu'uloa lolotonga 'oku 108 fakalukufua, ko hono fakama'opo'opo 'o e palani tu'uloa ni 'oku ha atu ia 'i lalo:

Fakama'opo'opo 'oe Palani Tu'uloa Fakafonua		
Fika	Ngaahi Ola Fakafeitu'u	Palani
OLA 1:	FAKAHOKO FATONGIA	31
1.1	Ngaahi Fatongia ki he Fa'e Fa'ele moe Fanau	3
1.2	Ngaahi Fatongia ki he To'utupu moe Kakai Lalahi	3
1.3	Ngaahi Fatongia ki he Mo'ui Lelei e Nifo	4
1.4	Ngaahi Fatongia ki he Mo'ui Lelei Faka'atamai moe Faingata'a'ia Fakasino	4
1.5	Ngaahi Fatongia 'a e Va'a Kitu'a	3
1.6	Ngaahi Fatongia Tokoni Fakafaito'o	3
1.7	Ngaahi Fatongia Tokoni 'ikai Fakafaito'o	11
OLA 2:	KAU NGAUE	15
OLA 3	FA'UNGA, KOLOA FAKAFAITO'O MOE TEKINOLOSIA	22
OLA 4:	TAKI NGAUE MOE PULE LELEI	13
OLA 5:	MA'UNGA FAKAMATALA, FAKATOTOLO, TU'UTU'UNI NGAUE MOE PALANI	16
OLA 6:	TOKANGAEKINA E MO'UI LELEI FAKAPA'ANGA	11
	KATO	108

4. FATONGIA MOE TAUMU'A NGAUE FAKAPOTUNGAUE

4.1. Misiona moe Visone:

Ko 'emau misiona moe visone na'a mau toe vakai'i koe konga ia 'o e founa talatalanoa ke fakapapau'i 'oku hulu'i mai 'a e 'ata totonu 'emau taumu'a tefito moe taumu'a tu'uloa, pea 'omai kemau 'ilo'i ngofua 'a e hala moe taumu'a. Koe misiona moe visone na'e fai hono monomono koe ola ia 'o e talatalanoa na'e fakahoko. 'Oku ha atu 'i lalo 'a e misiona moe visone ne fai hono vakai'i:

4.1.1. Ko 'emau Visone

Ke hiki'i hake 'i he fonua 'a e mo'ui lelei 'aki hono tokangaekina lelei 'aupito 'o fakafou atu faka'ai'ai e mo'ui lelei, fakasi'isi'i e mate, faingata'aia fakasino moe mate vave.

4.1.2. Ko 'emau Visone

Ke tau taki 'ihe Pasifiki 'i hono tokangaekina 'o e mo'ui lelei 'o hange na'e feinga'i fakavaha'apule'anga 'i he 2020.

4.1.3. Taumu'a Mahu'inga Taha 'a e Potungaue Mo'ui

Koe Potungaue 'o e Mo'ui mo 'ene kau ngaue 'oku nau ngaue 'osikiavelenga ke 'ausia 'a 'enau misiona mo e visone. Kuo ohi mai 'a e ngaahi taumu'a mahu'inga 'i he'ene a'u mai kihe taimi ni.

Koe ngaahi mo'oni'i me'a ne tuku'au mai 'o a'u mai ki he 'aho ni 'i he'etau tu'utu'uni ngaue mo e founa fakahoko fatongia pea koe hala ia ke fakahoko'aki 'e he Kau taki mo e Kau Ngaue honau takitaha fatongia. Tanaki atu, 'a hono fakamahu'inga'i 'o e "Hoa ngaue 'i he Mo'ui Lelei" na'e fakatokanga'i 'i he talatalanoa na'e fakahoko.

- Ngaue 'osikiavelenga hono tokangaekina lelei
- Taukei, falala'anga, mo taliui
- Tokangaekina
- Fakapapau'i hono ako'i mo fakalakalaka'i 'o e Kau Ngaue
- Hoa Ngaue 'i he Mo'ui Lelei

4.2. Ngaahi Me'afua Fakafonua Fakalukufua

#	ME'AFUA	2017	2016	2015	2014	2013	2012
1	Fakafuofua e Tokolahi e Kakai ('000)	106.5	106.5	103.3	103.3	103.3	103.2
2	Fua Fakahoa Fa'ele (ki he 1,000) ¹	22.6	23.5	24.9	25.1	24.3	24.1
3	Fua Fakahoa Mate (ki he 1,000) ¹	6.0	6.0	5.3	6.5	5.1	5.2
4	Fakahoa Mate fa'e Fa'ele (ki he 100,000) ¹	0	0	37	0	76.2	77.5
5	Fakahoa Mate te'eki ta'u 1 (ki he 1,000) ¹	16	7.4	10.3	10.9	9.5	12.0
6	Lahi 'o e mate 'a e pepe lolotonga hono feitama'i uike 'e 28 pe koe 'osi e 'aho 'e 7 mei hono fanau'i ('i he toko 1,000 fanau'i mo'ui) ¹	15	12.1	11.4	12.8	9.6	15.4
7	Katoa 'o e Fakamole ki he Mo'ui ('000) Ki he tokotaha ²	38.94	32.6 324	30210 292	26210 254	20504 198	19547 189
8	Huhu Malu'i Fakalukufua ¹	99.4	99.7	99.8	99.5	99.8	99.8

9	Kotoa 'o e Kau Ngaue ki he Mo'ui ⁴	993	987			809	
9.1	Kau Toketa 'i honau Lakanga ⁴	61					
9.2	Kau 'Ofisa Mo'ui 'i honau Lakanga ⁴	11					
9.3	Kau Neesi mo e Ma'uli 'i honau Lakanga ⁴	427					
10	Peseti 'o e kakai mali 'oku nau ngaue'aki 'a e fakavaha fanau (%) ¹	30	31.9	32.4	36.4	35.6	35
11	Peseti 'o e fa'e faitama 'oku nau sivi faitama (%) ¹	-	98.7	97.7	98.6	98.5	97.5
12	Peseti 'o e fa'ele na'e fakahoko 'e he tokotaha na'e ako (%) ¹	99					
13	Kotoa 'o e Kau Faitama (fa'ele 'a ha fefine) ¹	2.4*	3.3	3.4	3.6	3.4	3.5
14	Lahi 'o e Mate hili hano tafa fakafaito'o ³	0.068	0.193	0.144	0.118	0.124	0.466

*na'e ngaue'aki 'a e fika mei he tokolahi 'o e kakai na'e ma'u 'e he Neesi 'i he'enau tohi kakai fakata'u, 2017.

Ma'u'anga Fakamatala:

- 1** Fakamatala Fakata'u 2017 'a e Va'a Tokangaekina 'o e Fa'e mo e Fanau
- 2** Fakamatala Patiseti moe Va'a Pa'anga
- 3** Lipooti Fakata'u 2017 'a e Va'a Ma'u'anga Fakamatala ki he Mate 'i he 'osi hili ha tafa fakafaito'o
- 4** Va'a Tokangaekina 'o e Kau Ngaue
- 5** Ma'u'anga Fakamatala 'o e Mate
- 6** Ma'u'anga Fakamatala 'o e Fa'ele Mo'ui

4.3. Mate 2017

4.3.1. Tupu'anga Tefito 'o e Mate, 2017

Tepile 1: Ngaahi tupu'anga 'o e Mate 'i hono fa'ahinga pea Tangata mo Fefine (2017)

#	Tupu'anga 'o e Mate 'i hono fa'ahinga	F	T	Katoa	%
1	Ngaahi Mahaki ki he Halanga Toto	52	89	141	27%
2	Ngaahi Mahaki tupu mei he anga 'o e ma'u me'atokoni	59	77	136	26%
3	Ngaahi Kanisa	45	33	78	15%
4	Ngaahi Mahaki 'o e Halanga Manava	14	24	38	7%
5	Me'a na'e hoko 'o ne fakatupunga ai 'a e Mate	3	21	24	5%
6	Ngaahi Mahaki 'o e Halanga Me'akai	9	10	19	4%
7	Ngaahi Faka'ilonga 'oku 'ikai ke mahino pea lava ke ma'u 'i he sivi fakakemi pea 'ikai lava ke fakakalasi 'i ha feitu'u	10	8	18	3%
8	Ngaahi Mahaki 'o e Halanga Tu'uofi	9	7	16	3%
9	Ngaahi Mahaki uesia 'e he siemu mo e palasaiti	7	8	15	3%
10	Ngaahi Mahaki 'o e Kili pea uesia ai pe 'o a'u ki he kakano	6	7	13	2%
11	Ngaahi Mahaki 'o e Uoua mo e hokotanga tisiu	3	5	8	2%
12	Ngaahi Mahaki tupu mei he toto pea 'ikai ke ngaue lelei 'a e ngaahi 'okani	4	3	7	1%
13	Mahaki 'o e Halanga Tu'uofi 'o 'ikai ngaue lelei	4	2	6	1%
14	Mahaki 'o e Halanga Neave	1	5	6	1%
15	Paloplema moe Uesia faka'atamai		2	2	0%

16	Ngaahi faka'ilonga 'oku ha mai kimu'a pe koe 'osi 'o e fa'ele		1	1	0%
	Katoa	226	302	528	

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e Mate moe Lekooti Fakafalemahaki

Hange koia kuo fakaha 'i 'olunga 'a e tupu'anga tefito 'o e mate kuo lesisita 'i Tonga 'i he mahaki 'o e halanga toto 'a ia 'oku 27% 'o e kau mate, kau atu ki ai e mahaki uesia tupu mei he me'atokoni (26%) moe kanisa (15%). Koe ngaahi fakaikiiki 'o e tupu'anga tefito 'e 5 'o e Mate 'oku ha atu ia 'i he 4.3.2.

Tepile 2: Mate 'i hono Kulupu'i 'o e Ta'u motua pea Tangata pe Fefine (2017)

Kulupu Fakata'u	Fefine	Tangata	Katoa
<1	3	3	6
1 – 4		1	1
5 – 9		1	1
15 – 19	2	4	6
20 – 24	3	4	7
25 – 29	4	7	11
30 – 34	2	2	4
35 – 39	4	6	10
40 – 44	10	11	21
45 – 49	11	14	25
50 – 54	16	23	39
55 – 59	19	39	58
60 – 64	23	30	53
65 – 69	16	23	39
70 – 74	16	33	49
75 – 79	27	43	70
80+	70	58	128
Katoa	226	302	528

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e Mate moe Lekooti Fakafalemahaki

Hange 'oku ha atu 'i 'olunga, koe lahi taha 'o e mate na'e ma'u mei he Lesisita 'o e Mate 'oku lahi hake honau ta'u motu'a 'i he ta'u 80, hoko hake ai 'a e ta'u motu'a 75 – 79. Kaেকেহে 'oku tonu pe ke fakatokanga'iang'e 'oku 'i ai pe 'a e mate 'oku ha atu heni 'oku nau mate si'i hifo 'i he ta'u 70.

4.3.2. Ko hono vahevahe 'o e Ngaahi Tupu'anga Tefito 'o e Mate 'i he 2017

'Oku talamai heni 'a e fakaikiiki 'o e tupu'anga tefito 'e 5 'o e mate 'o hange koia 'i he Tepile 1 kimu'a.

Tepile 2: Ngaahi Mahaki 'o e Halanga Toto 'i he Tangata mo Fefine (2017)

Ngaahi Mahaki 'o e Halanga Toto	Fefine	Tangata	Katoa
Ngaahi Mahaki tupu mei he maumau e uoua 'o e mafu	3	3	6
Ngaahi Mahaki tupu mei he fou atu 'a e toto kovi 'i he halanga toto	14	11	25
Toto Ma'olunga	10	16	26
Ngaahi Mahaki tupu mei he si'isi'i e 'okisiseni 'i he selo 'o e mafu	17	46	63
Ngaahi mahaki mafu kehe	7	10	17
Fakamanatu 'o e Ngaahi Mahaki 'o e Halanga Toto	1	3	4
Katoa	52	89	141

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e Mate moe Lekooti Fakafalemahaki

Ha atu 'i 'olunga, 'a e tupu'anga tefito 'a e mate 'i he Halanga toto koe tupu mei he si'isi'i e 'okisiseni 'i he selo 'oe mafu 'a ia 'oku peseta 'e 45 'o e mate.

Tepile 3: Ngaahi Mahaki tupu mei he anga 'o e ma'u me'atokoni 'i he Tangata mo Fefine (2017)

Ngaahi Mahaki tupu mei he anga 'oe ma'u me'atokoni	Fefine	Tangata	Katoa
--	--------	---------	-------

Suka	54	69	123
Fakamanatu 'o e Ngaahi mahaki tupu mei he anga 'o e ma'u me'atokoni	5	8	13
Katoa	59	77	136

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e Mate moe Lekooti Fakafalemahaki

Ki he tupu'anga tefito hono 2 'o e mate, ko e tokolahi taha 'o e mate 'oku tupu ia mei he Suka

Tepile 4: Mate Kanisa 'i he Tangata mo Fefine (2017)

Ngaahi Kanisa	Fefine	Tangata	Katoa
Kanisa Toto	3		3
Kanisa Huhu	12		12
Kanisa 'a e taungafanau	3		3
Kanisa 'o e Ngakau lahi	1	1	2
Kanisa 'a e 'ate moe paipa fakatafe huhu'a engeenga		9	9
Kanisa 'Uto moe konga kehe pe 'o e halanga neave ki he 'uto		1	1
Kanisa 'o e konga kehe moe konga 'ikai lava ke tala 'i he taungafanau	7		7
Kanisa 'o e 'okani Fakafanau	2		2
Kanisa penikulasi		1	1
Kanisa Halanga tu'uofi 'a e kakai tangata		5	5
Kanisa Kete	2	5	7
Kanisa Halanga Manava	3	2	5
Fakamanatu 'o e Kanisa	7	6	13
Fakamanatu 'o e Kanisa	5	3	8
Katoa	45	33	78

Ma'u'anga Fakamatala: Lelesita 'o e Mate moe Lekooti Fakafalemahaki

Ki he tupu'anga tefito 'o e mate, 'a ia ko e kanisa, 'oku ma'olunga taha ai 'a e kanisa huhu, pea hoko atu ki ai 'a e kanisa 'o e 'ate. Ko e toenga 'o e kanisa 'oku 'ikai ke lava 'o fakamahino.

Tepile 5: Mate tupu mei he Halanga Manava 'i he Tangata mo Fefine (2017)

Ngaahi Mahaki 'o e Halanga Manava	Fefine	Tangata	Katoa
Mahaki 'o e konga ki lalo 'o e ma'ama'a	4	15	19
Makehe mei ai ko e uesia 'e he siemu 'a e halanga manava	1	1	2
Momoko	7	7	14
Fakamanatu 'o e ngaahi mahaki 'o e halanga manava	2	1	3
Katoa	14	24	38

Ma'u'anga Fakamatala: Lelesita 'o e Mate moe Lekooti Fakafalemahaki

Ki he tupu'anga tefito hono 4 'o e mate, koe tokolahi taha 'o e mate 'oku tupu mei he mahaki 'o e halanga manava hoko atu ki ai moe niumonia.

Table 6: Mate tupu mei he ngaahi fakatamaki makehe 'i he Tangata mo Fefine (2017)

Ngaahi mate tupu mei he ngaahi fakatamaki makehe	Fefine	Tangata	Katoa
Melemo		3	3
Kona 'i ha faito'o		2	2
Koe tupu'anga makehe mei he me'a na'e hoko	3	11	14
Uesia mei ha mofia 'i ha afi pe ko ha 'ahu		1	1
Uesia 'a e sino		1	1
Fakatu'utamaki ha me'alele		3	3
Fakakatoa	3	21	24

Ma'u'anga Fakamatala: Lelesita 'o e Mate moe Lekooti

Ki he tupu'anga hono 5 'o e mate 'a ia koe fakatupu ia mei ha me'a na'e hoko 'o fakatupunga ai 'a e

mate.

5. NGAUE FAKA'OFISI MOE MAFAI PULE

5.1. *Taki Ma'olunga 'oe Potungaue Mo'ui*

Mei he 'aho 31 'o Tisema 2017 ko e kau 'Ofisa eni 'oku nau fua fatongia faka'ofisi pea mafai ke pule'i 'i he ngaahi Va'a takitaha 'o e Potungaue.

Minisita 'o e Potungaue Mo'ui moe Ngaahi Pisinisi

Toketa Saia Ma'u Piukala

Toketa Pule Ma'olunga ki he Mo'ui

Toketa Siale 'Akau'ola
Pule Ma'olunga ki he Mo'ui

Va'a Fengaue'aki

Kei 'ata
Talekita ki he Va'a Fengaue'aki

Fakafaito'o/ Fatongia Fakatoketa

Toketa Lisiate 'Ulufonua
Pule Lahi 'i Loto Falemahaki

Va'a Kitu'a

Toketa Reynold 'Ofanoa
'Ofisa Pule Lahi – Va'a Kitu'a

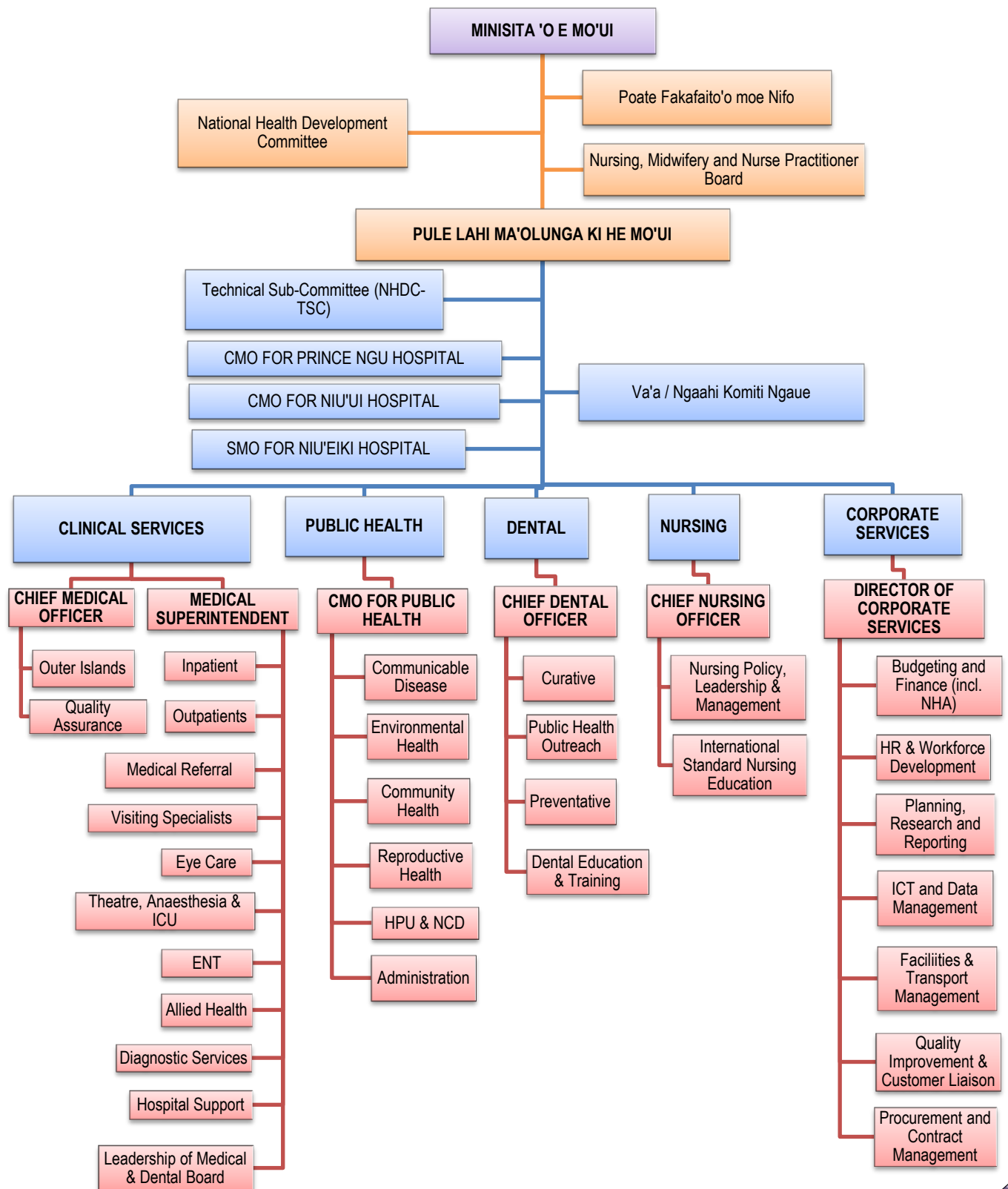
Kau Neesi

Toketa 'Amelia Tu'ipulotu
'Ofisa Pule Lahi Ma'olunga 'o e Neesi

Va'a 'o e Nifo

Toketa'Amanaki Fakakovikaetau
'Ofisa Pule Lahi Ma'olunga 'o e Nifo

5.2. Fa'unga Fakapotungaue

5.3. District Hospitals

Mei he 'a ho 31 'o Tisema 2017 ko e kau 'Ofisa eni 'oku nau fatongia'aki 'a hono pule'i 'o e Tukuimotu.

Falemahaki Pilinisi Ngu

Vahe Vava'u

Toketa John Lee Taione

'Ofisa Pule Ma'olunga Le'ole'o

Falemahaki Niu'ui

Vahe Ha'apai

Toketa Tevita Vakasiuola

'Ofisa Pule Ma'olunga

Falemahaki Niu'eiki

Vahe 'Eua

Dr. Maleta Lolesio

'Ofisa Pule Ma'olunga

5.4. Lao

'Oku tokanga 'a e Potungaue ke fakahoko hono fua fatongia mo e ngaahi palani ngaue 'o muimui 'i he ngaahi lao ko eni:

- Lao ki he Ngaahi Faito'o 2001(Lao Monomono 2004)
- Lao Hu'i Vai 2001(Lao Monomono 2004)
- Lao ki he Neesi 2001(Lao Monomono 2004, 2014)
- Lao Fakaangaanga Fakafaito'o moe Nifo 2001(Lao Monomono 2004)
- Lao Fakaangaanga ki he Ngaue fakafaito'o 2001(Lao Monomono 2004)
- Lao e Mo'ui Lelei Faka'atamai 2001(Lao Monomono 2004)
- Lao e Tapaka 2001(Lao Monomono 2014)
- Lao ki he Faito'o Konatapu 1930 (Lao Monomono 2001)
- Lao ki he Va'a Kitu'a 2008 (Lao Monomono 2012)
- Lao 'o e Fakahoko Fatongia ki he Mo'ui 1991 (Lao Monomono 2010)
- Lao ki he Faka'ai'ai e Mo'ui Lelei 2007(Lao Monomono 2010)

Ko e Fatongia ki he kakai, 'oku vahevahe ki he kongā 'e 5 'a e Potungaue;

1. Va'a Fengaue'aki
2. Va'a Kitu'a
3. Va'a Fakafaito'o
4. Va'a Neesi
5. Va'a Nifo

Ko e taki 'o e ngaahi va'a 'oku nau taliui ki he Pule Lahi Ma'olunga ki he Mo'ui ki he fakahoko honau fatongia 'i he ngaahi va'a takitaha.

6. TAKI, FALE'I FAKANGAUE MO E NGAUE FAKA'OFISI

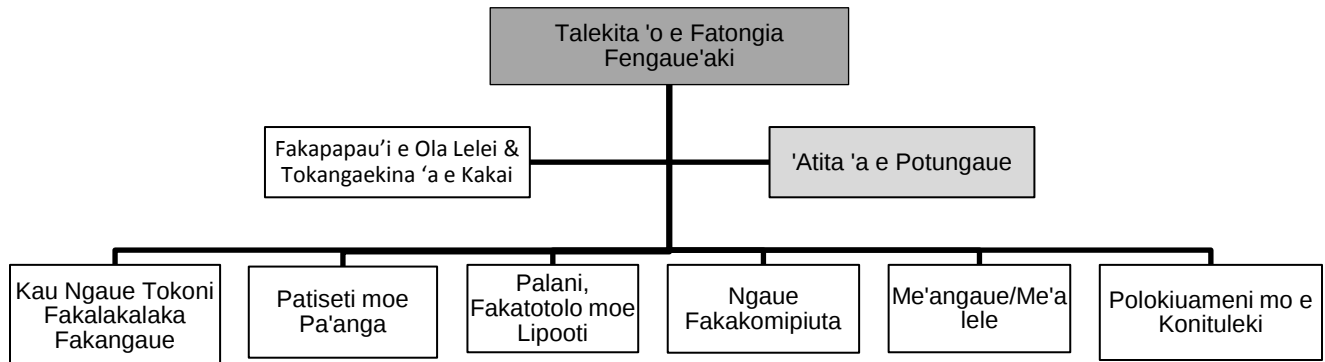
6.1. 6.1 NGAHI FATONGIA 'O E VA'A FENGAUE'AKI

'Oku fatongia'aki 'e he Va'a Fengaue'aki ki hono fokotu'u ha palani ngaue ki hono fai 'o e ngaue faka'ofisi; fakafo'ou 'o e lao ki he ngaue faka'ofisi; pea mo fa'u ha palani ki he ngaahi founa pule'i mo lesisita 'o e ngaahi me'angaue.

6.1.1. 6.1.1 Taumu'a Ngaue

Ke fakahoko 'a e ngaahi fatongia ke malava mo tokoni ki he Potungaue moe kotoa 'o e ngaahi feitu'u ngaue ki he mo'ui 'i he ngaue faka'ofisi, palani, ma'unga'anga fakamatala, pule pa'anga, 'Akauni Fakafonua ki he Mo'ui, me'alele moe ngaahi fetu'utaki.

6.1.2. 6.1.2 Fa'unga Fakapotungae 'o e Fatongia Fengaue'aki

6.1.3. 6.1.3 Va'a moe Taki 'o e Va'a

#	Ngaahi Va'a	Taki 'o e Va'a
1	Talekita 'o e Va'a Fengaue'aki	Kei 'ata
2	Kau Ngaue mo e Tokoni Fakalakalaka Fakangaue	Mrs. Salote Puloka
3	Patiseti & Pa'anga	Mrs. 'Amelia Tu'ipulotu
4	Palani, Fakatotolo & Lipooti	Mr. Sioape Kupu
5	Komipiuta & Ma'u'anga Fakamatala Fakafika	Mr. Walter Hurrell
6	Me'angaue moe Fatongia Fakame'alele	Mr. Tevita Latu
7	Fakapapau'i e Ola Lelei & Tokangaekina 'a e Kakai	Kei 'ata
8	Procurement & Contract Management	Mrs. Salele 'Oliveti Mrs. Salele 'Oliveti

6.1.4. 6.1.4 Kau Ngaue moe Tokoni Fakalakala Fakangaue

Ko e va'a koeni 'oku nau fatongia'aki pukepuke mo ngaue'aki ngaahi ma'u'anga fakamatala ke fakalakalaka'i'aki 'a e fakahoko fatongia 'i he tokangaekina 'o e mo'ui. Tanaki atu, 'a e fokotu'u ha founa ke fe'unga moe taumu'a pea fakahoko'aki 'a e fatongia ki he fiema'u 'a e kakai.

Tepile 7: Fakakulupu 'o e Kau Ngaue kihe Potungaue 'o e Mo'ui 2013/2014 – 2017/2018

Kau Ngaue	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
-----------	---------	---------	---------	---------

Kau Ngaue Fakapolofesinale ki he Mo'ui	127	123	121	121
Kau Pule mo e Tokoni Fakangaue	129	119	172	169
Kau Toketa	427	405	503	494
Kau Ngaue Tokoni 'ikai ke lava ke fakafa'ahinga	115	137	133	163
Kau Ngaue Tokoni Fakataautaha 'i he Mo'ui	41	44	48	46
Fakakatoa	839	828	980	993

***Ma'u'anga Fakamatala: Lisi 'o e Patiseti kihe Kau Ngaue 2017/2018**

Makatu'unga 'i he Tepile 1 'i 'olunga, koe vaeua 'o e kau ngaue 'i he Potungaue 'o e Mo'ui koe Kau Taukei 'i he Mo'ui 'a ia koe kau Toketa, Kau Taukei Ma'olunga 'i he ngaahi mala'e 'o e mo'ui, Kau Toketa Nifo, Kau Ma'uli, Kau Neesi, Kau Hu'ivai moe Kau Tokoni ki he Fakamalohisino'i 'a e Kau Mahaki moe Kau Lavea. 'A ia 'oku pehe ni, peseti 'e 17 koe kau Ngaue 'oku nau tokangaekina e Mo'ui moe ngaue tokoni ki he Mo'ui, 'a ia 'oku 'i ai 'a e kau pule 'i he ngaahi fatongia, kau kalake, ngaue fakakomipiuta, kau taukei moe tauhi tohi 'i he pa'anga, peseta 'e 16 'o e kau ngaue 'oku fatongia'aki kinautolu kenau tokoni 'i he ngaahi ngaue, koe kau ngaue eni 'oku nau kei ako 'o kau ai 'a e kau 'inisipekita mo'ui, kau ngaue tokoni faka'ata moe kau neesi akoako.

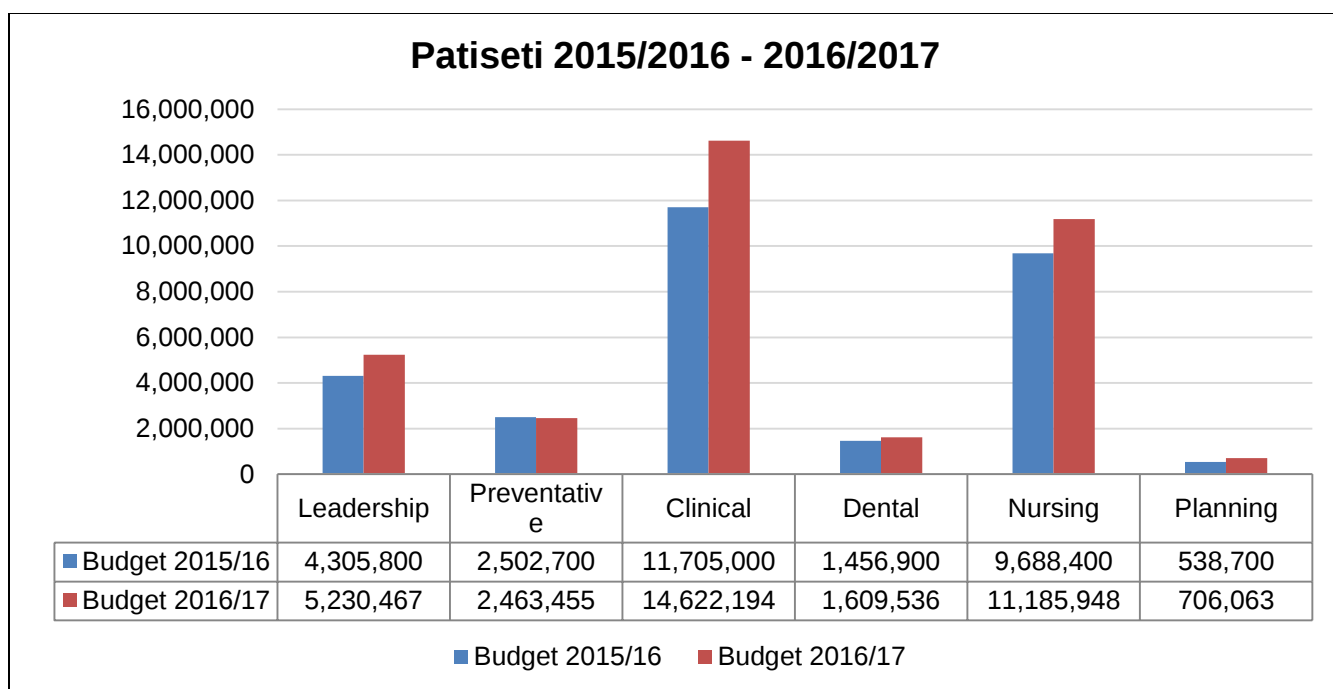
Mala'e	2014	2015	2016	2017
Kau Toketa Fakalukufua	49	44	49	50
Kau Toketa Mataotao ki he Mo'ui	5	11	10	11
Kau Ngaue Akoako Fakafaito'o	0	5	5	5
Kau 'Ofisa Mo'ui	13	12	12	11
Kau Hu'i Vai	2	3	3	6
Tokangaekina Fakame'atokoni	3	3	2	2
Kau Toketa ki he Mata	4	4	4	4
Kau Ngaue Tokoni ki he Fakamalohisino	1	2	2	2
Toketa Mataotao ki he uestia 'a e va'e	0	1	1	1
Kau Neesi 'oku nau fai talatala	6	6	6	5
Kau Ma'uli	24	22	22	23
Kau Neesi	257	333	329	399
Kau Toketa Nifo	10	10	9	13

Ma'u'anga Fakamatala: Kau Ngaue/Patiseti ki he Kau Ngaue

'I he 2016 koe kau neeesi (kau atu ki ai 'a e kau neesi hoko, kau ma'uli moe kau neesi akoako) 'a ia koe vaeua (peseti 'e 51.8) 'o e kau ngaue ki he mo'ui, 'oku hiki hake 'aki 'a e peseti 'e 7 talu mei he 2005. Kaekehe na'e holo hifo 'a e kau ma'uli mei he 32 ki he 23 'i he vaha'a 'o e 2005 ki he 2017. Ka 'i he 2016 koe kau toketa kotoa 'e 63, fakafofonga'i 'a e peseti 'e 6.3 'o e ngaahi lakanga kotoa 'i he Potungaue 'o e Mo'ui. Na'e hiki hake 'a e fika 'o e kau toketa 'oku 'i ai 'enau taukei makehe 'i ha mala'e talu mei he 2005. Koe Kau taukei makehe ni 'oku kau ai 'a e kau toketa tafa, kau toketa fakamohe, kau toketa fai fa'ele moe tokangaekina 'o e mahaki'ia 'o e kakai fefine, kau toketa akoako, kau toketa 'o e longa'ifanau, toketa 'e taha 'i he fakatotolo siemu, toketa faka'atamai, toketa 'i he mata moe toketa faka'ata. Koe fika 'o e kau 'ofisa mo'ui na'e holo 'o pehe ni, mei he 31 kihe 11 'i he vaha'a 'o e 2005 ki he 2017.

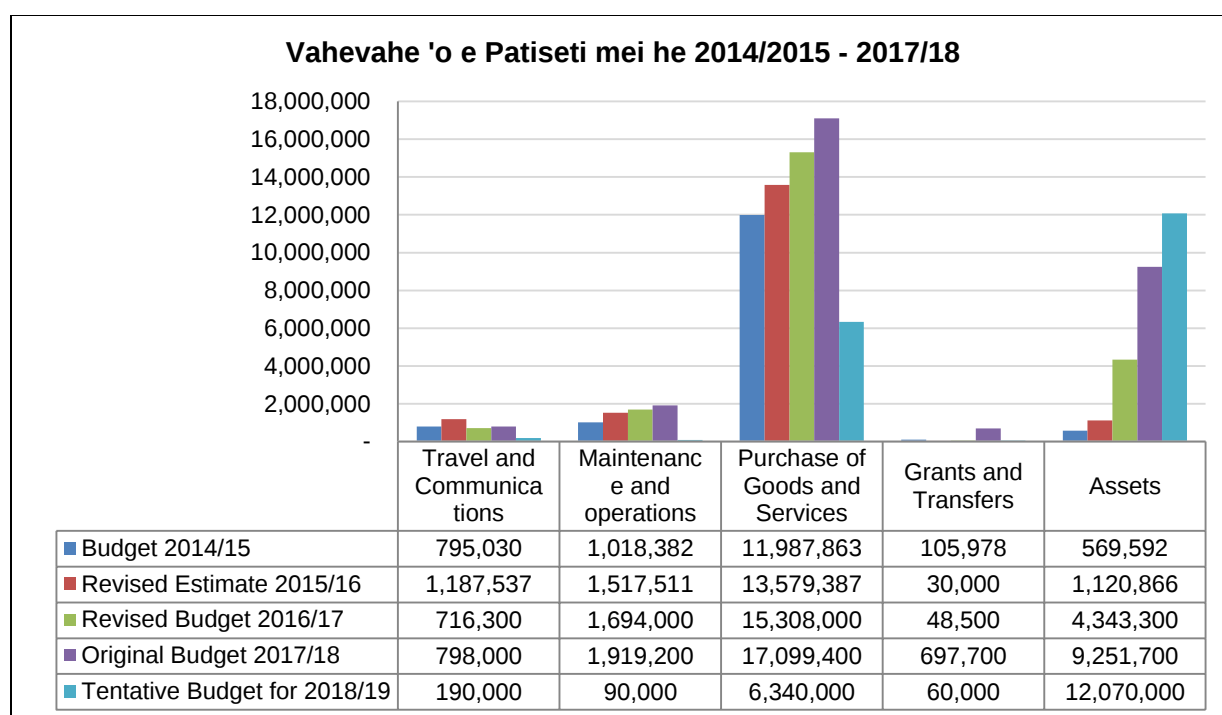
6.1.5. 6.1.5 Patiseti moe Va'a Pa'anga

Koe Patiseti moe Va'a Pa'anga ko honau fatongia ko hono tokanga'i 'a e Patiseti Lolotonga Angamaheni, 'o tatau pe moe patiseti fakalakalaka moe ngaahi fakamole fakapa'anga.

Fika 1: Koe Patiseti ki he Potungaue 'o e Mo'ui ki he 2015/2016 – 2016/2017

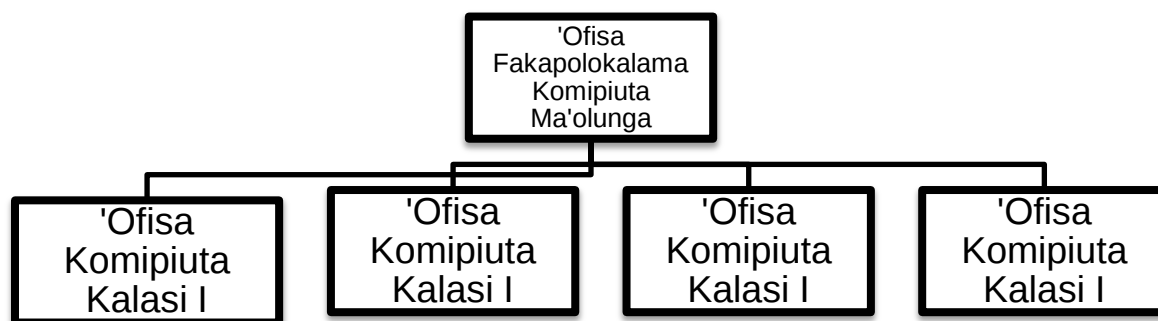
'Oku 'ova 'i he peseti 'e 60 'oku ngaue'aki ki he Va'a Fakafaito'o, pea na'e vakai ki he hiki lahi 'aupito 'ova he peseti 'e 50 mei he patiseti na'e toki 'osi. 'Oku ne fakahaa'i mai heni 'a e fuafatongia 'osikiavelenga 'i he kau ngaue fakafaito'o moe kau neesi. Koe Va'a kitu'a (Faka'ehi'ehi) 'oku meimei peseti 'e 13 'o e patiseti pea 'oku ki'i nga'unu 'i he ngaahi ta'u. 'Oku totonu ke fakatokanga'i koe konga lahi 'o e patiseti koe vahe (peseti 'e 75 kihe 80) pea koe toenga koe peseti 'e 20 'oku fakalele'aki 'a e ngaue. Kaekehe, tupu mei he founga ngaue ki he mo'ui 'a Tonga koe founga ngaue fakafonua pea 'oku fakapa'anga ia mei he tukuhau pea 'oku ne holoki ai e palopalema fakapa'anga. 'Oku kei lahi pe 'a e faingamalie ke fakahoko kene hiki'i hake tu'unga fakapa'anga pe patiseti 'i he faka'ehi'ehi pe patiseti 'a e Va'a kitu'a, tupu mei he lahi 'a e fiema'u fakapa'anga 'i hono teke 'a e mo'ui, ta'ota'ofi mo faka'ehi'ehi tene lava 'o 'ohake 'a e patiseti ki he kaha'u.

Fika 2: Koe vahevahe 'ae Patiseti 'oe Potungaue Mo'ui 2014/2015 – 2017/2018

6.1.6. 6.1.6 Va'a Ma'u'anga Fakamatala, Fetu'utaki moe Fakatekinolosia

Koe Va'a Fakakomipiuta ke ne tuku atu 'a e palani tu'ulua moe tu'utu'uni ngaue fakakomipiuta ke ne tataki mo fale'i, tauhi mo fakalelei'i fa'unga fakakomipiuta 'i he Potungaue Mo'ui lolotonga ia 'oku nau fakapapau'i 'a e ngaahi ma'u'anga fakamatala 'oku tukunga lelei mo malu.

#	Taumu'a
1	Ke tuku atu 'a e palani tu'ulua moe tu'utu'uni ngaue fakakomipiuta pea fale'i kihe Potungaue 'o e Mo'ui
'Oku te'eki ke 'i ai ha tu'utu'uni ngaue fakakomipiuta ke ngaue'aki ke ne fakaha kakato ai 'a e halafononga ke ne pukepuke mo fakamahino 'a e founa ngaue ke hokohoko lelei mo falala'anga. Kaekehe, koe va'a ngaue fakakomipiuta ('i ai moe tokoni mei tu'a) 'a ia 'oku lolotonga fakahoko 'a e ngaue ke ne fakakakato 'a e palani ngaue ni. Koe ngaue ni 'oku 'amanaki ke kakato 'i he ta'u fakapa'anga hoko – 2018/2019 Neongo koe palani faka'ofisiale ni 'oku te'eki ke 'i ai, koe va'a ngaue fakakomipiuta ni ne nau ngaue'aki mai pe 'a e ngaahi lipooti fekakaukau'aki (fakatotolo mo toe vakai'i) 'o hange pe ha me'angaue tataki. Tupu mei he ola koia, ne mavahe leva 'a e va'a ngaue fakakomipiuta 'o fakalele mavahe pe.	

Koe tu'utu'uni ngaue ma'u'anga fakamatala lolotonga moe ngaue fakakomipiuta kuo 'osi hono taimi pea 'oku fiema'u ia ke fai hano toe vakai'i. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni ngaue fakakomipiuta 'i he taimi ni. Kaekehe koe va'a ngaue fakakomipiuta ('i ai e tokoni mei tu'a) tene fa'u 'e ia 'a e tu'utu'uni ngaue fe'unga ke tataki 'aki 'a e ngaue pea 'oku 'amanaki ke kakato mo ngaue'aki 'i he ta'u fakapa'anga hoko – 2018/2019

2 Ke tauhi mo fakalakalaka'i 'a e fa'unga fakakomipiuta 'a e Potungaue 'o e Mo'ui

'Initaneti

Koe 'initaneti 'a e Potungaue 'oku lolotonga ngaue'aki 'a e Digicel

- Koe kotoa 'o e falemahaki moe senita ki he mo'ui ('i Tongatapu pe) 'oku nau ngaue 'i he 'initaneti
- koe vave 'o e 'initaneti (malohi) – 20Mbs. Koe malohi 'o e 'initaneti 'oku fe'unga pe ia ke ne fakahoko 'a e ngaahi fatongia hange koe 'imeili moe ngaahi me'a pehe.

Ngaahi fakamatala fekau'aki moe Mahaki

- Koe peesi faka'ilekutolonika na'e palani'i ia kene 'omai fakahangatonu 'a e fakamatala fekau'aki moe mahaki pea pule'i 'a e anga 'o e fononga 'a ha mahaki 'i he feitu'u kotoa pe 'e he falemahaki
- 'Oku toe 'iloa foki koe Polokalama Ma'u'anga Fakamatala Fakafalemahaki Tonga
- Koloa Fefakatau'aki
- Polokalama koeni 'oku ngaue'aki 'i Vaiola pe
- 'I he falemahaki 'o e tukuimotu 'oku nau lava pe ke sio ki he lekooti 'ata'ata pe 'i he Polokalama ni
- Ko hono tokanga'i 'oku fakahoko pe ia 'e he kau ngaue fakakomipiuta 'a e Mo'ui
- 'Oku 'amanaki ke hiki ki he Polokalama fakamuimui taha – 'i he ta'u fakapa'anga hoko mai – 2018/2019
- Koe Polokalama ni 'oku palani ke fakalahi/fakalahi atu moe fatongia ni ki he falemahaki 'i he tukuimotu, ngaahi senita ki he mo'ui moe kiliniki ki he mo'ui

mSupply

Koe polokalama ni ne fokotu'u ia kene lekooti, pule'i, fakatau mai, mo tufaki 'a e ngaahi fairo'o 'i he kotoa 'o e ngaahi falemahaki moe senita ki he mo'ui ('i Tongatapu pe)

- 'Oku 'iloa koe mSupply
- Koloa fefakatau'aki
- 'Oku lolotonga ngaue'aki 'i he kotoa 'o e falemahaki moe ngaahi senita ki he mo'ui ('i Tongatapu pe). 'I he kamata'anga koe polokalama mSupply pe na'e ngaue'aki he ngaahi falemahaki, ka kimui ni mai ne ngaue'aki e polokalama mSapalai 'i he tekinolosia hange koe telefoni to'oto'o, senita ki he mo'ui kuo malava kenau ngaue'aki mo nautolu.
- Fatongia ki hono tokangaekina 'oku fakahoko pe ia 'e he kau ngaue fakakomipiuta moe kautaha ha'ana e polokalama

Ngaue'aki 'i he faka'ata

- Ko ha founa fakakomipiuta 'oku 'i loto ai ha ongo founa 'e ua ke na fengaue'aki ke malava 'o tali 'a e ngaahi fiema'u 'a e faka'ata.
- 'A ia 'oku fakataha'i heni 'a e me'a 'e 2 kene malava 'o fakahoko 'a e ngaahi fiema'u ki he faka'ata
- 'Oku toe 'iloa pe koe RIS/PACS
- Koloa fefakatau'aki
- Lolotonga ngaue'aki eni 'i he Falemahaki Vaiola. Kaekehe na'e fakangofua 'a e ni'ihi kenau ngaue'aki mei he ngaahi falemahaki 'i he tukuimotu, ngaahi senita ki he mo'ui moe ngaahi kiliniki ki he mo'ui ke nau lava 'o sio ki ha fiema'u fekau'aki mo ha mahaki, koloa pe 'oku 'i ai ha'anau 'initaneti.

3 Ke fakapapau'i koe ma'u'anga fakamatala ki he mo'ui 'oku tukunga lelei mo malu

SonicWall

'Oku ui e netiueka koeni koe SonicWall 'oku ngaue'aki ki he kongia 'uluaki 'o e ta'u. 'Oku ne fakafaingamalie'i ai e fa'unga moe fatongia 'o e faeauolo (firewall) ke ne feau 'a e ngaahi fiema'u 'a e Potungaue

IPFire

Koe fo'i liliu 'oku ngaahi ki he kongia hono ua 'o e ta'u ke tokangaekina 'a e faeauolo pea 'oku ui koe IPFire. 'Oku ne fakafaingamalie'i ai e fa'unga moe fatongia 'o e faeauolo (firewall) ni ke ne feau 'a e tefito'i fiema'u pe ko ha fiema'u 'a e Potungaue.

'Oku ngaue'aki foki 'e he Potungaue 'a e netiueka fo'ou 'a e Digicel 'oku ui koe uaealesi ke fakahoko 'i he kotoa 'o e ngaahi falemahaki moe senita ki he mo'ui ('i Tongatapu pe) fakataha moe LAN. Koe tekinolosia kuo fokotu'u ko ha makatu'unga ia 'o 'ikai ngata pe he'ene hiki 'a e va fengaue'aki 'i he vaha'a 'o e falemahaki moe ngaahi senita ki he mo'ui ka 'oku 'oku pau mo falala'anga 'a e vave moe oma 'a e 'initaneti.

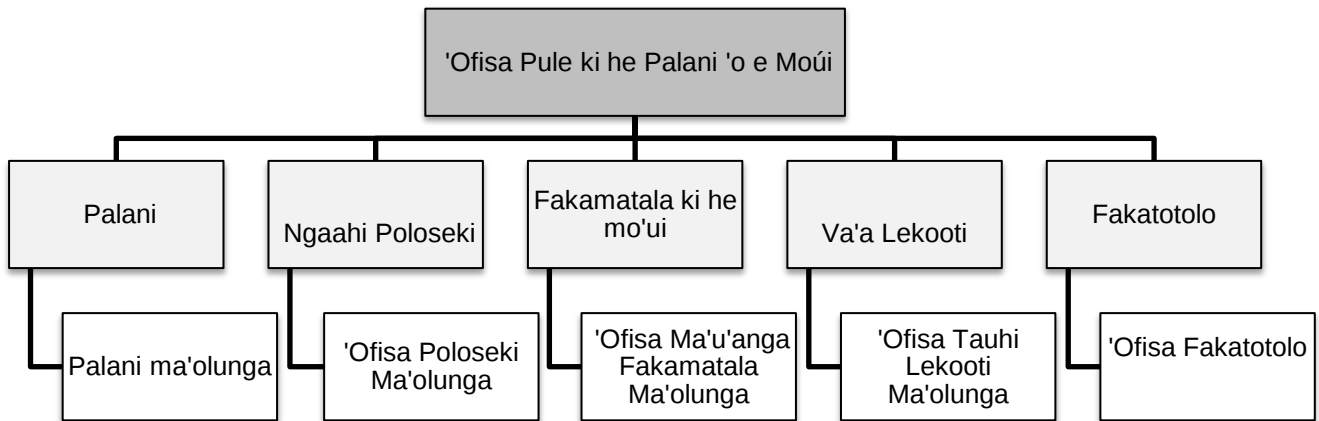
Anti-Virus

'Oku ngaue'aki he lolotonga ni 'e he Potungaue 'a e Malu'i Sinimeniteki Faka'osi 'a ia 'oku fe'unga taha (fe'unga fakapa'anga)

Va'a Palani kihe Mo'ui, Fakatoto & Lipooti

Teuteu ke vave mo mahino e palani ki he mo'ui, ngaahi fakamatala, palani poloseki moe sevesi 'a e va'a lekooti ki he kakai pea moe ngaahi kupu fekau'aki 'i he loto'i Potungaue pea mei tu'a 'i he Potungaue, faka fonua mo faka tu'apule'anga

Fa'unga 'o e Va'a Ngaue ni;

Va'a Palani

Koe va'a ni ko hono fatongia ke fokotu'utu'u, fa'u mo tataki e va'a ngaue ki he palani ke a'usia 'a e visone moe misiona 'a e Potungaue, 'ikai koia pe ka ke pule'i 'a e ngaahi pa'anga pea moe ngaahi va'a 'oku nau fakamalumu kihe va'a' ni.

Ngāue kuo lava

'Á'ahi ki he 'Otumotu ke fakalakalaka mo kakato 'a e palani fakata'u moe patiseti kihe 2017/2018.

Na'e fakafofonga'i atu 'e Sioape Kupu 'a e Potungaue ki he fakataha hono ua kihe kulupu fale'i fakatekinikale ki hono fakapapau'i 'oku 'inasi e taha kotoa pe he ngaahi tokoni lelei taha fakafaito'o ki he ngaahi feitu'u fakahiifo 'o e Pasifiki. Naé fakahoko ki he ofisi 'o e Kautaha Mo'ui 'a Mamani, Pasifiki Hihifo, Manila, Filipaini 'i he 'aho 13 -15 Novema 2017. Na'e faka'ilonga'i ai 'a e ki ki he lelei moe nga'unu ki mu'a ki he lelei mo hono siofi UHC.

Fakataha 'a e Palani: Palani ki he 'etau fakataha – koe kaveinga "'Oua 'e li'ekina ha taha" naé fakahoko 'i he 'aho 31 'Okatopa – 2 Novema 2017 na'e fakahoko ki he Senita Fakafonua 'a Tonga.

Tepile 8: Me'afua 'o e ngaahi tokoni mei tu'a

Me'afua	Fakakatoa
Katoa e patiseti 'a e WHO (2016 - 2017)	~1.8 miliona (USD)
Katoa e patiseti UNFPA (2017)	-
Lahi e peseti e patiseti 'a e WHO kuo 'osi ngaue'aki	>99%
Lahi e peseti e patiseti 'a e UNFPA kuo 'osi ngaue'aki	>99%
Katoa e ngaahi fiema'u kuo fakahu mai ki he DFC	69
Katoa e ngaahi fiema'u kuo fakahu mai ki he FACE	69
Katoa e ngaahi fakataha 'a e kau taki ngaue	9
Katoa e ngaahi fakataha 'a e ngaahi va'a ngaue.	1

*WHO: World Health Organization Kautaha Mo'ui 'a Mamani

*UNFPA: United Nations Population Fund

*DFC: Direct Financial Cooperation

*FACE: Funding Authorization and Certificate of Expenditure

Va'a Poloseki

#	Taumu'a Ngāue	Ngāue kuo lava
1	Tokoni'i, Siofi, Pulei mo Fakapapau'i 'a e ngaahi poloseki 'a e Potungaue Mo'ui	

Poloseki

Paiki 'e 4 na'e foaki ma'ae Vahenga Ha'apai 'i Mē 'aho 16, 2017 'i he tokoni 'a e WHO. Koe taumu'a ke a'u atu 'a e lelei taha 'o e ngaahi tokoni ki he mo'ui ki he ngaahi 'otumotu pea mo ngaue'aki 'e he kau neesi ki he'enau fefononga'aki ki he ngaahi kolo takitaka

2. Nae foaki ma'ae Potungaue Mo'ui mei he tokoni 'a Siapani ki he Falemahaki Niu'ui moe Falemahaki Niu'eiki he 'aho 19 'o Tisema 2017 ha Ambulance 'e 2 ke tokonia 'a e ngaahi sevesi 'i he 'Otumotu.

Langa 'o e Falemahaki ko Likamonu

Ngaue ke Fakakakato – founa faka'auha e veve

- Nofo'anga 'o e kau ngaue
- Naunau ngaue (fakaloto fonua & tu'apule'anga)

Poloseki ki hono toe langa fo'ou 'o e Falemahaki Niu'ui

Ngaue kuo lava - Kuo kakato 100% hono tā e palani pea toe fakaloloa atu e taimi ki hono fakahu mai 'enau tohi kole kihe langa ki he 'aho 13 'Ókatopa 2017. Na'e fakahoko ai pe mo hono tanupou 'o e Q4 2017

2 Faka'aonga'i mo fakamahu'inga'i 'a e ngaahi fakaanga ki he uesia 'o e ako mo siofi ke 'ilo pea mo teuteu ha ngaahi faingamalie ako ki he kau ngaue ki he mo'ui

POLHN

'Oku kei hokohoko atu pe 'a e kau ako 'i he POLHN 'a ia 'oku fu'u tokoni 'aupito ia ki he Potungaue. 'Oku fe'unga moe toko 7 fakakatoa 'i he semesita 'uluaki 'o e 2017 'a ia 'oku hu fo'ou ai e toko taha fakatatau ki he semesita hono 2 'oku toko 8 fakakatoa 'oku 'i ai e toko 2 hu fo'ou ai. Ko hono fakaikiiki 'oku ha atu he tepile 'i lalo.

Kuo kakato e ako 'i he polokalama ako 'a e POLHN 'a e toko 3, koe toko taha ai kuo kakato mei he 'Univesiti Fakafonua 'o Fisi 'a hono Tipiloma 'i hono pule'i 'a e ngaahi sevesi ki he Mo'ui 'o kakato ia ki he semesita 'uluaki 'o e 2017 pea koe tokoua na'e kakato 'ena tohi fakamo'oni ako 'i hono pule'i e ngaahi sevesi ki he mo'ui he semesita 'uluaki moe ua 'o e 2017 mei he 'Univesiti Fakafonua 'o Fisi.

Fakafetongi 'a e kau ngaue (Falemahaki Saint John of God Ballarat)

'Oku kei hokohoko atu e fengau'e'aki moe Falemahaki SJOG ki he makamaile moe ngaue fakataha moe Potungaue Mo'ui. 'I he 2017 na'e fakahoko ai 'a e fakafetongi tu'o ua 'i he ta'u.

Koe 'uluaki fakafetongi ki he kau ngaue na'e kamata ia he 'aho 3 'o Ma'asi 2017 ki he 'aho 1 'o 'Epeleli pea moe toko 5 mei he Potungaue Mo'ui ne 'ave ki Palaleti. Ko kinautolu 'eni.

1. **Folole Suliafu** – Neesi Ma'olunga
2. **Litia 'Ahoafi** – 'Ofisa hu'ivai ma'olunga
3. **Meleane Eke** – Neesi 'o e kiliniki mata.
4. **Dr. Pita Pepa** – Toketa ki he va'a fakalelei 'atamai
5. **Sioeli Manu** – 'Enisinia ki he va'a nifo

Koe fakafetongi hono 2 na'e kamata he 'aho 3 'o Novema 2017 ki he 'aho 2 Tisema 2017 pea koe toko 4 mei he Potungaue Mo'ui pea ko kinautolu 'eni.

1. **Latu Fusimalohi** – 'Ofisa tauhi lekooti ma'olunga
2. **Estelle Tui** – 'Ofisa fale'i kihe me'atokoni
3. **'Ofa Kapiolani Vea** – Neesi ma'olunga
4. **Lesieli Tutone** – Neesi hoko

Ako Fakapa'anga 'e he Kautaha Mo'ui 'a Mamani 2017

Koe ngaahi poupu ta'emamotu moe ngaue fakataha 'i he vaha'a 'o e Potungaue Mo'ui moe Kautaha Mo'ui 'a Mamani 'oku ne fakatoka ha makatu'unga malohi 'i he 'ilo mo hono faka'ai'ai e tokangaekina 'o e mo'ui.

Na'e fe'unga fakakatoa moe toko 7 'a e ngaahi sikolasipi na'e foaki ('oku ha he tepile 'i lalo) koe ngaahi 'elia mahu'inga 'eni 'oku fakatokanga'i pea 'oku fu'u fiema'u ke fai ha tokanga mavahe ki ai mo fakatokanga'i hono mahu'inga ki hono fakalakalaka'i e sevesi ki he mo'ui 'a e Potungaue .Tanaki atu ki ai moe toko 4 kuo foaki atu ki ai 'a e faingamalie ako fakaloto fonua pe 'i he va'a 'Univesiti 'o e Pasifiki Tonga. 'Oku 'i ai moe ngaahi ako taimi nounou kuo foaki ki he va'a fakamatala fakatekinolosia ke ne fakatupulaki e 'ilo moe taukei ki hono teuteu ki he e-government.

Table 9: Me'afua ngaahi Poloseki ki he Mo'ui

Me'afua	Total	Q1	Q2	Q3	Q4
Komiti ki he Ako moe Fakalakalaka					
Fakakatoa e ngaahi fakataha TDC	7	2	1	2	2
'Aho ne fai ai e fakataha		06.02.17 13.03.17	18.04.17	21.08.17 22.09.17	09.10.2017 21.11.2017

Tokolahi 'o kinautolu ne nau lesisita 'i he POLHN		
	Semisita 1 2017	Semisita 2 2017
Tokolahi 'o kinautolu ne lesisita he polokalama POLHN	7	7
Tokolahi 'o kinautolu na'e lesisita fo'ou kihe POLHN	1	1
Tokolahi 'o kinautolu 'oku hoko atu POLHN	6	6
Tokolahi 'o kinautolu kuo kakato 'enau ako	2	1
Me'afua		Fakakatoa
Tokolahi fakakatoa e ngaahi poloseki kuo fakahu		2
Tokolahi fakakatoa e ngaahi poloseki kuo kakato		2
Lahi fakakatoa e fakataha 'a e TDC		7
Tokolahi e ngaahi faingamālie ako kuo foaki he tokoni 'a e Pule'anga 'Aositelēlia.		10
Tokolahi fakakātoa e ngaahi faingamālie ako kuo foaki 'i he tokoni 'a e Pule'anga Nu'usila.		8
Tokolahi fakakatoa 'o kinautolu kuo foaki ki ai e faingamālie ako 'i he tokoni 'a e Pule'anga Tonga.		4
Tokolahi fakakatoa 'o kinautolu kuo foaki ki ai e faingamālie ako 'i he tokoni mei ha toe feitu'u		3
Tokolahi fakakātoa e ngaahi faingamālie ako kuo foaki		25
Tokolahi fakātoa 'o kinautolu kuo kakato 'enau feinga ako		19
Tokolahi fakakātoa 'o e kau ngāue 'i he polokalama fakafetongi 'o e kau ngāue		9
Tokolahi fakakatoa e kau ngāue na'a nau kau atu ki he ngaahi fakataha 'i tu'apule'anga		62

*Q1: Sanuali– Ma'asi 2017, Q2: 'Epeleli – Sune 2017, Q3: Siulai – Sepitema 2019, Q4: Okatopa – Tisema 2017

Va'a Fekumi

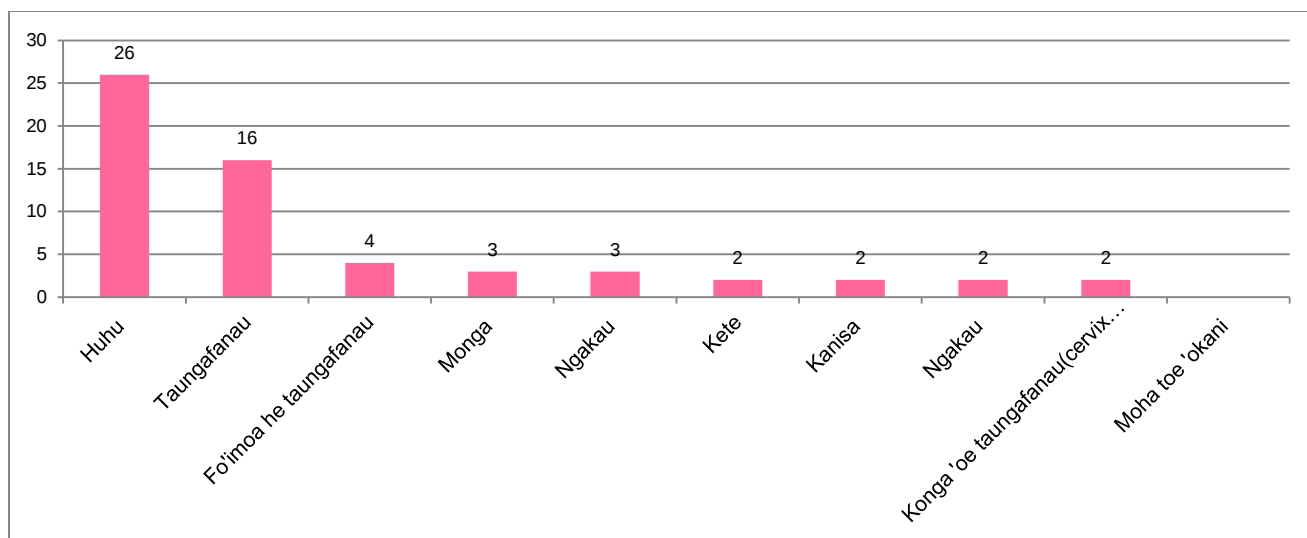
#	Taumu'a ngaue	Ngaue kuo lava
1	Tokoni'i, Ta'ota'ofi, Siofi pea mo fakangofua 'a e ngaahi tohi kole ngofua moe fokotu'utu'u ngaue kuo fakahu mai ki he Potungaue Mo'ui	❖ Tokolahi e ngaahi fakatotolo ki he ako kuo 'osi kamata 2017 (n = 25) 'oku tupu 47% kihe 2016 (n = 17) ❖ Ki ha toe faka'eke'eke fekau'eki moe Fakatotolo ki he ako fetu'utaki ki he NHRRC ❖ Koe ako ne kamata 'i he 2017 'i Me kau ai eni : ○ Savea 'a e STEPS (2017) 'i Me 2017 ○ Savea ki he mou'ilelei faka 'atamai (2017) 'i Novema 2017 ❖ Ako kuo kakato pea fakahu mai moe lipooti kau ai eni : ○ Savea 'ae Tonga Global School-based 2017 Fakatefito ki he Potungaue Mo'ui MOH (Va'a kitu'a) ○ Tukupau e me'akai 'i he ngaahi fonua iiki kei langalanga hake 'i he Pasifiki (SIDS) 'e he C-POND. Koe fakaikiiki e ako 'e ma'u he lipooti
2	Fakamalohia e fekumi 'a e kau ngaue 'a e Potungaue	❖ Na'e folau atu 'a Eu'ese Fetokai ki he fuofua fakataha ki he 2017 'i Fisi koe fakataha ki he lesisita 'o e Kanisa mei he 'aho 22 – 26 'o Me 2017. ❖ Koe ako HIES na'e folau atu kiai 'a Va'inga Tone meihe 27 'o Novema – 1 Tisema 2017. ❖ Koe ngaahi kautaha 'oku nau ngaue fakataha moe Potungaue Mo'ui 'i hono kamata'i e ako ki he fakatotolo kau ai : ○ Univesiti Fakafonua 'o Fisi ○ Univesiti 'o Nu'usila ○ Univesiti 'o Sene

'3	Fakalakalaka'i e lesisita kanisa 'i Falemahaki Vaiola	❖ Hiki hake e peseti 'o e tu'unga falala'anga 'o e fakamatala talu mei he 2014 - 2016 pea a'usia e taumu'a ma'olunga he 80%.
----	---	--

Tepile 10 Me'afua ki he fekumi

Me'afua	Fakak atoa	Q1	Q2	Q3	Q4
Aonga hono fakahoko e Fakatotolo ki he Mo'ui					
Tokolahi fakakatoa e ngaahi fokotu'utu'u ngaue kuo fakahu	25	6	9	6	4
Tokolahi fakakatoa e ngaahi fokotu'utu'u ngaue kuo tali	25	6	9	6	4
Tokolahi fakakatoa e ngaahi fokotu'utu'u ngaue	0	0	0	0	0
Tokolahi fakakatoa e ngaahi lipooti kuo 'osi fakahu	17	3	4	6	4
Me'afua	Fakak atoa	2017	2016	2015	2014
Tokolahi fakakatoa e ngaahi fokotu'utu'u ngaue kuo fakahu/'osi tali	65	25	17	11	12
Me'afua	Fakak atoa	Q1	Q2	Q3	Q4
Fakataha NHERC					
Fakakatoa e ngaahi fakataha 'ae NHERC	2	1	1	0	0
Ngaahi 'aho fakataha NHERC		06/02/2017	15/07/2017		
Lahi 'o e pepa NHERC 'oku tufaki fakavavevave	18	2	5	9	2
Lipooti fakata'u NHERC 2017	Lipooti fakata'u NHERC kuo kakato /fakahu				
Ngaahi ako ki hono ngaue'aki 'o e ngaahi fakamo'oni pau					
Hokohoko atu e kalasi EBP he 'Apiako Neesi Ko Kuini Salote	Kakato pea toe fakalahi atu ki he kau ako 'i he va'a faka'ata				
Ngaahi fakamatala HINARI 2017 kuo 'ataa	Malu'i fakapa'anga 'e he Tonga Health				
Lesisita 'o e Kanisa					
Me'afua	Fakakatoa	Q1	Q2	Q3	Q4
Tokolahi fakakatoa 'oe kau Kanisa kuo lesisita kihe 2017	125	31	21	35	38
Faka'avalisi e peseti e tu'unga falala'anga 'o e fakamatala kuo tanaki	88%	100%	80%	80%	90%
Tokolahi 'o kinautolu kuo nau pekia fekau'aki moe kanisa	31	11	6	4	10
Me'afua	Fakakatoa	2017	2016	2015	2014
Peseti Falala'anga 'oe fakamatala	82%	88%	89%	77%	73%
Tokolahi fakakatoa 'o kinautolu 'oku Kanisa	598	125	125	163	185
Tokolahi fakakatoa 'o kinautolu kuo pekia fekau'aki moe Kanisa	191	31	27	61	72

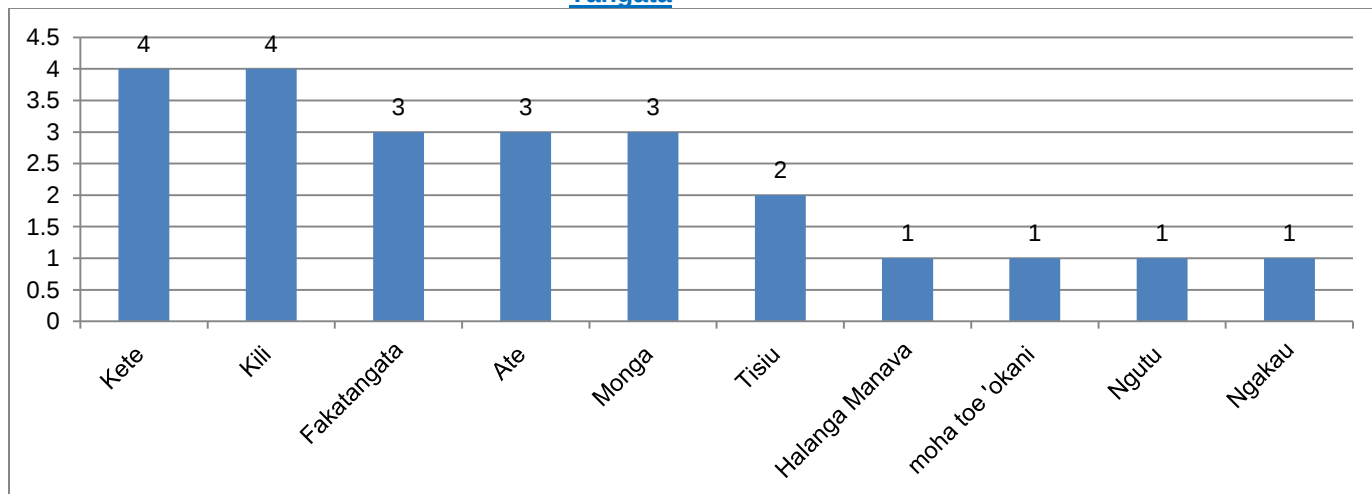
Fefine

Fika 3: Toko 10 tu'ukimu'a he Kanisa ki he kakai fefine kuo lesisita (2017)

Koe fika 3 'oku ne 'omai 'a e toko 10 tu'ukimu'a 'i he kanisa 'o e kakai fefine pea 'oku kei taki pe 'a e kanisa 'o e huhu 'aki e toko 26 'o fakatatau ki he kanisa kehe, hoko ki ai e kanisa ki he taunga fanau, Koe kalafi 'oku ne fakaha ai 'a e si'isi'i 'a e ngaahi kalasi kehekehe 'o e kanisa huhu. 'Oku kaunga ki ai 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe kau ai 'a e fakafaingamalie e misini hulu, 'oku nau toe tokanga ange ke talatala.

Tangata

Fika 4: Toko 10 tu'ukimu'a he Kanisa ki he kakai Tangata (2017)

Fika 4 'oku ne 'omai e toko 10 tu'ukimu'a he Kanisa kakai ki he kakai tangata ki he 2017. Koe tu'ukimu'a ai koe kete hoko ki ai e kili pea toki hoko ki ai e fakatangata. Fakatokanga'i ange koe tokolahi e kakai tangata 'oku puke 'oku fu'u ma'ulalo ki hano ngaue 'aki ki hano 'analaiso.

Va'a Fakamatala

Tepile 11: Me'afua ki he Va'a Fakamatala

Me'afua	Tokolahi Fakakatoa
Tokolahi fakakatoa e fa'ele kuo lesisita he 2017	2246

Tokolahi fakakatoa e pekia kuo lesisita he 2017	556
Tokolahi fakakatoa 'o e pekia lolotonga 'a e tafa he 2017	2
Pekia lolotonga e tafa (2017)	0.068

Ma'u'anga Fakamatala: Fakamatala lipooti ki he Pekia, Fakamatala ki he Fa'ele moe Pekia lolotonga e tafa

Va'a Lekooti

#	Ngaahi tefito'i fatongia	Makamaile
1	Tauhi mo fakalakalaka'i e malu moe hao 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki moe kau fokoutua 'i he Falemahaki Vailoa pea moe Potungaue Mo'ui	 Fokotu'u e komiti 'o e va'a lekooti . Kakato e folau ki he 'otumotu (Vava'u, Ha'apai mo 'Eua) Ma'asi -Sune 2017
2	Fakapapau'i 'oku pau mo vave 'a e sevesi 'a e va'a lekooti	 Tali e toko 4 ke nau kau atu ki he ako fakapa'anga 'e he Potungaue Mo'ui 'a Mamani pea 'oku kamata 'e ako koia 'i he 2018 (Ms Mioko Veilofia, Ms Lisita Holani Ms Leonia Finau and Ms 'Ilaise Tu'utafaiva Kau atu e toko 1 ki he ako mahina e 1 'i Palaleti 'Aositelelia (Ms Latu Fusimalohi)
3	Fakapapau'i 'oku taimi tonu mo kakato e fakamatala ki he fiema'u faka-toketa pe koe va'a ki hono pule 'o e potungaue	 Lipooti faka mahina moe fakakuata ke fakakakato.

Tepile 12: Me'afua 'ae va'a lekooti

Me'afua	Fakakatoa
Tokolahi fakakatoa e kau takoto mei (Sanuali-Tisema 2017)	9650
Tokolahi fakakatoa e kau 'ataa mei (Sanuali – Tisema 2017)	9660
Tokolahi fakakatoa 'o kinautolu ne talatala kau ai mo kinautolu ne nau 'ata pekia (Sanuali - Tisema 2017)	90407

Ma'u'anga Fakamatala: Fakamatala Fakata'u 'a e va'a lekooti

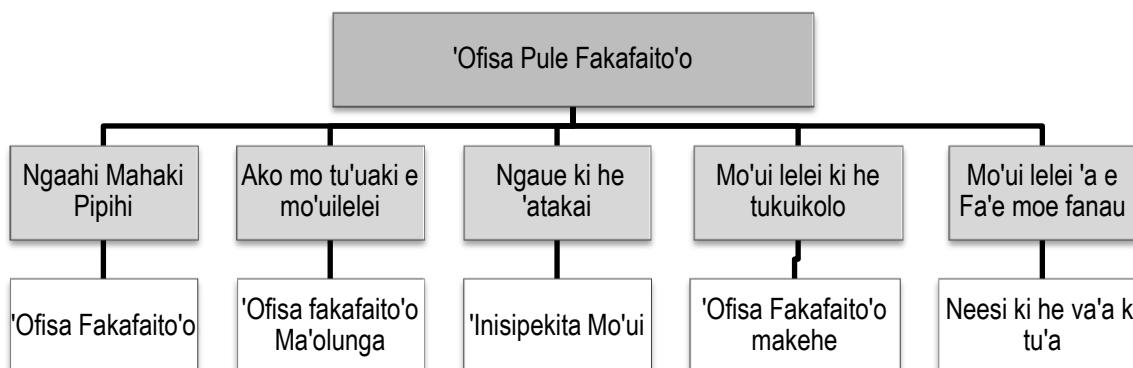
Tokanga'i ange: Koe ngaahi fakamatala ki he takoto moe talatala 'oku fakafofonga'i ia 'e he fale talatala moe ngaahi sevesi ki he kau fokoutua.

Fakatatau ki he fakamatala he tepile 'i 'olunga koe fika 'oku kamata mei he vaha'a taimi mei Sanuali – Tisema 2017. Koe fakakatoa e kau takoto 'i he uooti takitaha pea moe loloa 'e nau takoto 'oku 'i he toko 9650.'Oku kau ki ai mo kinautolu koe toe foki mai 'o tokoto. Koe tokolahi fakakatoa e kau 'ataa 'oku 'i he toko 9660 pea koe katoa e kau talatala kau ai mo kinautolu 'oku 'ata mate 'oku fe'unga moe toko 90407. Ko hono fakaikiiki 'o e kau takoto moe kau talatala 'oku ha ia 'i he va'a 'o e faletalatala pea moe sevesi ki he kau mahaki.

7. VA'A KI HE MO'UI LELEI 'AE KAKAI

7.1. Misiona

Ke tokoni'i e kakai 'o Tonga ke a'usia e ma'olunga taha kuo a'usia 'o fakatatau ki he konisitutone 'a e kautaha mo'ui 'a mamani 'a ia 'oku pehe "**ko e tu'unga kakato fakaesino, 'atamai moe fakasosiale kae 'ikai ke 'i ai ha fa'ahinga mahaki**" 'oku 'uhinga ia ke holoki e mate moe fa'ele tupu mei he ngaahi mahaki pipihi pea moe fakalakalaka he anga e nofo.

7.2. Taki 'oe Va'a

Va'a ngaue	Pule 'oe Va'a
Ngaahi mahaki pipihi	Dr. Louise Fonua
Ako mo tu'uaki e mo'ui lelei	Dr. 'Ofa Tukia
Ngaue ki he 'ataakai	Mrs. Sela 'Akolo Fa'u
Mo'ui lelei ki he tukuikolo	Dr. Lemisio Sa'ale
Mo'ui lelei 'a e fa'ee moe fanau	Sr. 'Atalua Tei

7.3. Va'a ki he ngaahi fokoutua'oku Pipihi

Koe fatongia 'o e Va'a ngaue ni ke fakalakalaka ha founa ki hano faka'ehi'ehi mo ta'ofi e mofele 'a e mahaki, fakalakalaka hono faito'o pea mo hono pule'i lelei kinautolu 'oku mahamahalo'i pe fakapapau'i 'oku nau ma'u e mahaki koia tupu mei he fe'auaki.

7.4. Fakamatala faka-setisitika ki he ngaahi mahaki 'oku pipihi

Tepile 13: Mahaki tupu mei he fe'auaki (STI)

STI Sanuali – Tisema 2017												
Vaha'a ta'u	Konalia		Kalamatia		Sinitolomiki		me'a makehe		Fakatou'osi		Fakakatoa	
	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
0-14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15-24	52	0	12	68	81	26	0	2	7	0	152	96
25-34	15	0	0	32	33	12	0	0	0	0	48	44
35-44	5	0	0	3	9	2	0	1	0	0	14	6
45-54	1	0	0	0	2	1	0	1	0	0	3	2
55-64	1	0	0	0	3	0	0	0	0	0	4	0
65+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Fakakatoa	74	0	12	103	128	41	0	4	7	0	221	148
	74		115		169		4		7		369	

Ma'u'anga Fakamatala: Tohi lesisita 'o e ngaahi mahaki pipihi

Fakaikiiki: Koe toko 369 'o kinautolu na'e sio ki he va'a ngaue ni mei Sanuali ki Tisema 2017. Koe toko 196 ai na'e fakapapau'i mei he fale sivi fakakemi pea ne faito'o kinautolu. Fakatokanga'i ange koe kolomu "me'a makehe" koe toko 4 ai 'oku nau puke he Sifilisi.

Fatafata Vaivai (TB)

Koe toko 14 fakakatoa 'o kinautolu kuo lesisita 'oku nau mo'ua he fatafata vaivai (8 tangata, 6 fefine). Koe toko 7 ai ne sivi 'oku nau positivi (3 tangata moe 4 fefine) koe 2 na'e sivi 'oku nekativi (1 tangata, 1 fefine) koe toko 3 'oku nau fatafata vaivai (3 tangata) pea koe toko 2 koe 'omai mei he feitu'u kehe.

Taifoti (Salamonela Taifi)

Mei Sanuali ki Tisema 2017 koe toko 32 na'a nau mofi taifoti (22 tangata, 10 fefine) mei Veitongo, Folahe, Fanga, Nakolo, Haveluliku, Niutoua, Tofoa, Kolonga, Nukuhetulu, Lapaha, Maufanga, Houma, Lakepa, Sopa, Vaini, Halaleva, Fangaloto, Longolongo pea koe toko 8 na'e ma'u ai e siemu ka na'e 'ikai ke nau puke 'i he vaha'a taimi tataau pe

Sivi kihe mahaki Fatafata vaivai (Mantoux test)

Koe toko 190 fakakatoa 'o kinautolu ne nau sio ki he va'a sivi ki he mantoux, 159 koe fiema'u ke sivi koe kole visa ki 'Amelika pea moe kau Ngaue fakafaifekau 'a e Siasi 'o Sisu Kalaisi 'o e kau Ma'oni'oni ngaahi 'aho ki Mui ni. Koe toko 31 na'e fiema'u mei he uooti ke sivi TB.

Kulokuala Fua

Ko Tonga kuo fakamahino 'oku ataa mei he Kulokuala Fua. Koe fonua 'oku kau ki ai ko Kemipotia, Siaina, 'Otumotu Kuki, Niue, 'Otumotu Masolo, Lepapulika Kolea mo Vanuatu 'i he tafa'aki faka Hihifo 'o e Kautaha Mo'ui 'a Mamani kuo fakahoa pea ola lelei hono feinga ke fakasi'isi'i 'a e kulokuala fua he koe palopalema eni talu mei he 2000.

Visa moe Ngaue

Visa –180 Ngaue – 420	}	Fakakatoa e sivi ki he Mo'ui lelei moe tohi fakamo'oni mo'ui lelei ki he 2017 na'e sio ki he senita.
--------------------------	---	--

Uki e Mo'ui Lelei

Koe tefitoi ngaue 'a e va'a' ni ko hono faka'ilo mo ako'i e kakai pea moe ngaahi kulupu 'oku tu'u lavea ngofua ki he ngaahi mahaki 'ikai pipihi

Kau ngaue 'a e Va'a Uki e Mo'ui Lelei mei he 'aho 31 Tisema 2017

Lakanga	Lahi e lakanga	Lakanga kuo fakakakato	Lakanga 'ataa
'Ofisa fakafaito'o makehe	1	1	0
'Ofisa Ma'olunga ki he Va'a uki e mo'ui Lelei	1	1	0
'Ofisa ki he Va'a uki e mo'ui lelei Graduate	1	1	0
'Ofisa fale'i ki he Me'atokoni Diplomate	1	1	0
'Ofisa ki he Va'a uki ki he Mo'ui lelei kalasi 1	4	4	0
'Ofisa ki he Va'a uki ki he Mo'ui lelei kalasi 2	9	6	2
Fakakatoa	16	14	2

Ngaue kuo lava

Taumu'a ngaue	Ngaue kuo lava
Ke 'i ha tu'unga ma'olunga 'a e fakahoko fatongia 'a e	Kau Ngaue : Fakangaue'i & Fakalakalaka • Fakangaue'i ha taha fale'i ki he me'atokoni 'oku 'i ha tu'unga

va'a ni 'aki 'a e potopoto'i 'i he 'ilo moe ngaahi me'a 'oku ala ma'u ke ngaue'aki	ma'olunga ange kene tataki e kai mo'ui lelei ki he va'a ngaue - Fokotu'u ha lakanga ki he 'Ofisa tapaka Ma'olunga tupu mei he lau'aho ki he ta'u nai 'e 3 Ma'u'anga fakamatala makehe : - Fakahaofi e pa'anga ke fokotu'u'aki e ngaahi polokalama faka'ai'ai e mo'ui lelei 'o fakapa'anga 'e he Kautaha Mo'ui 'a Mamani, THSSP, Tonga Health moe pa'anga ngaue lolotonga. - Fa'u ha palani ngaue ke fetaiaki moe patiseti kene tataki mo fakahoko e ako ki he mo'ui 'a ia 'oku fiema'u 'e he Potungaue moe ngaahi hoa ngaue
Fakamalahia e fekau'aki moe tukuikolo 'i hono langa ha ngaahi polokalama ki he mo'ui lelei	Fakalahi e ngaahi fiema'u fakalotofonua ki he ngaahi ngaue ki he mo'ui lelei 'oku ma'ama'a ange fakafou mai he ngaahi Siasi - Hokohoko atu hono teuteu e polokalama to'onga mo'ui lelei ki he ngaahi Siasi (Polokalama Haofaki Mo'ui). Koe takai hono 2 e foaki 'a e THSSP ke fokotu'u he ngaahi Siasi ha kau fale'i ki he mo'ui lelei ke o fakataha moe palani ngaue. Koe konga 'o e ngaahi polokalama ngaue kuo tukuange mai ki he 'ataakai ke ako'i ki he mahaki 'ikai ke pipihi mo ha toe palopalema pe ki he mo'ui, sivi mo'ui lelei, sipoti 'a e to'utupu, to vesitapolo, kuki mo'ui lelei - Koe Timi mei he Uki ki he mo'ui lelei na'a nau 'a'ahi ki Vava'u 'o fakahoko e uki ki he mo'ui lelei 'i hono ako'i e kakai 'i he Siasi. Na'a nau kau atu ki he Konifelenisi 'a e Siasi Uesiliana Tau'atina 'o Tonga 'i he 2017 pea fakahoko ai e sivi mo'ui lelei, fakamalahisino moe ngaahi ako moe kau memipa 'o e Konifelenisi - Koe polokalama Haofaki mo'ui na'e fakatokanga'i mei he kautaha e ngaahi siasi 'o mamani (WCC) koTonga 'a e ngaahi fonua 'e 3 'oku nau pailate'i 'a e polokalama ni, koe ongo fonua 'e 2 ua ko Samaika mo North Caroline 'i Amelika .Na'e fakaafe'i 'a e polokalama ni WCC kene vahevahe moe ngaahi fonua 'e kau ki ai 'i he fakataha 'e fakahoko ki North Caroline 'i Novema 2017. 'E kau atu ki ai 'a Fili Lilo mo 'Eva Mafi. - Na'e lava atu e ako ki hono kamata'i e palani ngaue 'a e CHC moe ako ki he 'uluaki tokoni ma'ae CHC pea mo ako'i e kau fakahoko ngaue kenau lava 'o siofi mo tauhi e polokalama ki he tu'unga lelei Koe ngaahi polokalama ki he mo'uilelei ki he tukuikolo 'oku fakatefito ia he ngaue 'oku fai 'e he kau ngaue 'ofa koia ai 'oku mahu'inga ke fa'u ha sisitemi ke ne fakalakalaka mo ue'i loto'i ngaue kene fakalakalaka'i e fatongia <i>Fakalakalaka e kai mo'ui lelei 'a e fanau ako</i> - Toe siofi e fokotu'utu'u ngaue ki he mo'uilelei 'a e ngaahi ako na'e fakahoko 'e he timi ngaue mei he 'Univesiti 'Otako 'o tataki 'e Toketa Viliami Puloka. 'Oku 'asi mai ai ko hono kakano 'oku ne fālute kotoa kā 'oku fakatokanga'i ai 'a e vaivai'anga ko hono fakahoko. 'Oku 'ikai ha palani fakahoko ngaue ke ne tuhu'i mai ko hai te ne fai e ngaue koia .Ko e ngaahi me'a 'oku fakatokanga'i heni 'e tokoni ki hono fakalakalaka e fokotu'utu'u ngaue. 'Oku fakamalahia e va'a ni he fengaue'aki mo e Kautaha Mo'ui 'a Mamani ke siofi e sisino 'a e longa'i fanau 'i Tonga ni. 'Oku kau ki he polokalama ni 'a hono fakaloloa atu 'a e polokalama ako ki he mo'ui lelei 'a e longa'i fanau 'i he ngaahi ako 'i he ako tokamu'a ko ha konga ia e poloseki Fakangata e Sisino he Longa'ifanau. Koe poloseki ECHO ko'eni ne huufi ia 'i Novema pea na'e pailate'i ia he ako tokamu'a 'e 8. 'Oku fakatefito e poloseki ki he kai mo'ui lelei, ngaahi ngaue ki tu'a moe

	fakalakalaka e founa ngaue pea toe siofi moe tu'utu'uni ngaue ki he me'akai ki he ngaahi ako'anga. Koe ngaahi ako 'e 8 kuo fakamalohia 'aki hano fakanaunau sipoti, fakalelei'i moe mala'e va'inga, fokotu'u moe sima vai ke tokoni ki he inu pea toe 'oange moe vesitapolo moe fakalelei kekekele ki he to e ngoue pea moe naunau ki he kuki ke ne faka'ai'ai e kai mo'uilelei 'o ngaue'aki pe me'akai tu'ufonua moe vesitapolo. • Kei hokohoko atu pe e poloseki Mai-e-Nima 'oku tataki ia 'e he Kautaha Nishi pea 'oku poupou'i 'e he ngaahi kolo 'oku kau ki ai. Koe konga 'o e poloseki ni koe fe'auhi kuki pea na'e fakahoko ia ki he 'apiako 'Ahopanilolo ke ne fakalakalaka'i e 'ilo 'a e fanau ki he me'akai mo hono ngaahi ivi pea moe anga hono ngaahi ha me'akai mo'uilelei. Fakalahi e ngaahi feitu'u ki he faka'ai'ai e mo'uilelei : • Kuo fakalahi 'e he Tonga Sipoti Fiefia 'a e ngaahi sipoti moe ngaahi fe'auhi he ngaue'anga ki he ta'u kakato. Na'e kamata mei Sanuali 'o a'u ki Sepitema. Sipoti Fiefia kuo a'u atu ki he ngaahi 'otumotu kau ai 'a Ha'apai, Vava'u mo 'Eua. • Fokotu'u e ngaahi feitu'u fai'anga fakamalohisino 'e 4 'i Nuku'alofa kene faka'ai'ai e fakamalohisino kehekehe.
'Oatu ha ngaahi polokalama ma'olunga 'i he 'ata moe lea	• Hokohoko atu pe 'a e polokalama 'i he Letioo 'a ia 'oku ngaue 'aki e Komisoni Fetu'utaki 'a Tonga moe Tonga BroadCom Ltd. • 'Oku ngaue 'a e va'a ni ke fakalelei'i 'a e loki hiki polokalama ki hono hiki e polokalama Televisone mo e Letioo kimu'a pea toki 'oatu ke fakamafola.
Ke fakasi'isi'i e ngaue'aki e tapaka he 'oku ne uesia e mo'ui 'i Tonga	• 'Oku hokohoko atu pe 'e he va'a ki he tapaka 'a hono teuteu e ngaahi fakahinohino ki he tuku ifi tapaka kia kinautolu 'oku fiema'u ke tuku ifi. Kuo lesisita 'a kinautolu kuo tuku ifi 'i he 2017 na'e toko 309, koe 115 ai na'e ola lelei 'aupito 'enau tuku ifi 'o tuku 'aupito. • Na'e lava lelei hono fokotu'u e konga 2 ki hono tau'i e kovi 'o e ifi tapaka "Tuku Ifi Leva" 'i Sepitema 2017 pea na'e fakaafe fakalangilangi ai e Minisita Mo'ui. <i>Tuku Ifi Leva</i> 'oku nau ngaue'aki e ngaahi fetu'utaki hange koe televisone moe letioo ke 'oatu ai e ngaahi fekau ki he Tonga kotoa fe'unga moe uike 'e 6. 'Oku mahu'inga malie ki Tonga 'a hono faka'ali'ali e ngaahi uesia 'o e ifi tapaka ka 'i he fakamamafa ki he ngaahi uesia fakataautaha 'o kau ai e kanisa, pakalava moe kui. • Kei hokohoko atu pe polokalama fakaivia 'i he ngaahi tukui motu pea mo Tongatapu ni foki.
Fakatotolo	Ko hono ua 'o e ako fakamamani lahi fakataumu'a ki he Mo'ui, savea ki Tonga, na'e kakato ia 'i Me 2017, 'i he fekumi ki he ngaahi mo'oni 'oku tukuange mai lolotonga koia koe lipooti fakalukufua 'oku 'i he Kautaha mo'ui 'a Mamani 'i Suva e 'ofisa ke tokanga ki hono hiki/tohi 'o e lipooti faka'ofisiale koia. Koe savea fakamamani lahi ki he mo'ui na'e fakalele ia 'e he kau ngaue 'a e HPU fakakatoa ki Tonga 'o kau ai 'a e ongo Niua. Tali 'e he 'u 'apiako 'o nau kau mai koe 100% pea kau mai ki ai moe fanauako koe 92%.

Tepile 14: Me'afua ki he Va'a Ako mo tu'uaki 'o e Mo'ui Lelei

Polokalama	Me'afua	Ola
------------	---------	-----

Faka'ai'ai ke Tuku ifi Leva 2017 Tokanga taha e fakamamafa ki he ngaahi uestia 'e hoko he ifi tapaka kau ai e Kanisa, mahaki mafu, kui.	# Hiki tataua e naunau 'o tufa	2283
	# he TV, letioo pe koe lolotonga e taimi polokalama ke ta'ofi	144
	# 'i he Nusipepa	2
	# 'i he Facebook	Feisipuka (view content): - Kemipeini miniti 'e 30 'i he TV = 22,084 - Katoa e miniti 'oku sio'i ai e faiva = 9,300 - Fakakatoa # tokotaha na'e a'u tonu ki ai = 32,689 (koe 87% 'oku nau 'i tonga ni pe) Felotoi moe Feisipuka(sai'ia, tuku enau fakakaukau, pe vahevahe) - Sai'ia he pouso = 1,890 - Sai'ia he peesi = 737 - Sio he uepisaiti = 3,994
	# Vakai'i e ngaahi ma'uanga fakamatala fakatekinolosia	Uepisaiti Kemipeini (www.tapuifitonga.com) - Fakakatoa e kau 'a'ahi = 3,884 'A'ahi ki he me'a pe 'e taha = 2,150 - Taimi fakafuofua 'i he uepisaiti = 2.02min
Sevesi ki he tuku ifi tapaka	# Lesisita e tuku ifi tapaka	201
	# Koe taimi 'oku 'ikai malava ai 'o ma'u ha fo'i sikaleti 'oku hoko ia ko ha me'a ke tuku ifi ai	144
	% muimui'i	75
	# kinautolu kuo nau 'osi tuku ifi tapaka 'i ha mahina 'e 6 pe lahi hake	75
	# ako'i e kau ngaue tapaka ki hono ta'ofi mo hono fakahinohino	2

Ma'uanga fakamatala: Lipooti Fakata'u 'a e Va'a Uki ki he Mo'ui lelei 2017

Mo'ui lelei 'a e Tukuikolo

Koe va'a ni ko hono fatongia ke tokonaki 'a e sevesi ki he Mo'ui ma'ae kakai 'o e tukuikolo, ako'i kinautolu pea mo faka'ai'ai 'enau to'onga mo'ui lelei pea mo 'enau fengau'eaki fakataha.

Kau ngaue ki he va'a Mo'ui lelei 'a e Tukuikolo

Lakanga	Lahi 'o e lakanga	Lakanga kuo 'osi fakakakato	Lakanga 'ataa moe ngaue lau'aho
'Ofisa Fakafaito'o makehe	1	1	
Neesi Supavaisa faifatongia makehe	1	1	
'Ofisa Mo'ui	1	1	
'Ofisa Mo'ui Ma'olunga	4	4	
'Ofisa Mo'ui	10	10	
Neesi faifatongia makehe	3	3	

Tauhi 'Api	1	1	9 (lau'aho)
Ngaue fakakomipiuta	1	1	1 (lau'aho)

Koe toko 4 'i he va'a ni tenau malolo atu mei he ngaue 'i he 2017-18, koe toko 1 ai kuo toloi kae 'oua ke a'u ki Tisema, koe toko 2 'oku toloi he ta'u 'e 1 pea tena toki malolo 'i Sune 2018. 'Oku 'i ai moe toko 2 'oku na lolotonga ako 'i Fisi moe 'amanaki tena foki mai kongaloto 'o e ta'u 2019.

Ngaue kuo lava

#	Ha e ngaue kuo lava
1	Fakahoko fatongia 'i he Senita ki he Mo'ui Ngaue 'oku hokohoko atu pe ki he kiliniki NCD. 'Oku mau fakahoko mo fakakakato 'a e ngaue 'i he ngaahi Senita ki he Mo'ui 'e 7 'i Tongatapu ni 'i he tokoni'i 'a e Suka pea moe tokoni makehe 'o kau ai e tokoni 'a e kau ngaue faletalavai. Koe kau Neesi NCD 'oku nau sivi 'e kinautolu 'a e mahaki mafu pea 'oku ngaue 'a e timi ngaue ki he tukuikolo ke to'o 'a kinautolu 'oku mo'ua he mahaki mafu ke fai hano hulu. 'I he Lautohi Pule'anga koe sivi mafu ko'eni (RHD) kuo kakato 'a Vava'u moe kongia 'o Tongatapu ni (ngaahi ako ki he tafa'aki faka hihifo 'o Tongatapu). Koe toko 6167 na'e sivi toko 3997 na'e hulu toko 226 ai 'oku nau mahaki mafu 247 'oku nau fu'u fiema'u e tokoni, toko 34 na'e fanau'i pe kinautolu moe palopalema ki he mafu, toko 5 leva 'oku fiema'u ia ke muimui'i kinautolu 'e he timi tafa mafu(OHI) 'i Sepitema 2017. Na'e kau atu e CH ki he palani ke a'usia e taumu'a na'e fakahoko 'e he mataotao 'i he Suka, 1) Poloseki takitaha ki he ngaahi Senita ki he mo'ui 'e 3. 2)Tohi Fakahinohino ki he faito'o 'o e Suka kuo tali ke ngaue'aki 3) ako 'a e neesi ki he ngaahi fokoutua 'ikai pipihi ke toe fakalalakaka ange e 'ilo moe ngaue . Hokohoko atu e tokoni'i mo ako'i ki he to'u mahaki Taifoti pea mo tokanga'i e to'onga mo'ui 'aki 'a e fakamalohisino moe va'a ki he ngaahi mahaki pipihi pea moe va'a ki hono ako'i mo faka'ai'ai e mo'ui lelei. Koe timi 'a e Va'a Tokangaekina e mo'ui lelei e tukuikolo 'oku nau poupou'i 'e Polokalama ki he Mo'uilelei ki he ngaahi ako he ngaahi taimi. Koe timi ngaue ni 'oku nau kau he memipa pule 'i he ngaahi tukuikolo pea mo hono poupou'i e kolo ki he'enua 'a'ahi kolo mo ha toe fatongia pe ki he mo'uilelei Kau ngaue tokoni ki hono fokotu'utu'u mo fakalele 'a e tokoni ki he kau toulekeleka pea moe Potungauae fakalotofonua.
2	Langa Ngaue moe Ako Koe ngaahi ako kuo fakahoko 'oku fakapa'anga ia 'e he ngaahi hoa ngaue ko'eni DFAT - • Sivi'i e mafu kongia 1 moe 2 • Me'alele ki he kau Toulekeleka 'i he Senita ki he Mo'ui 'o Houma • A'u atu ke poupou mo tokoni • Ako ki he ngaue fakataki moe Palani • 'A'ahi ki he 'Otumotu Ako fakapa'anga 'e he Kautaha Mo'ui 'a Mamani • Ako ma'ae kau toulekeleka • Ako PEN • Poupou ke fakapa'anga RHD Ako 'a e PEN fakapa'anga 'e he Kautaha Mo'ui 'a Mamani. Na'e kau atu 'a Toketa Sa'ale ki he Fakataha Pasifiki Hihifo na'e fakahoko 'i 'Aokalani Nu'usila. Ako 'a e PEN Kuo 'osi a'u atu ki he 'Otu motu (Ha'apai ,Vava'u,Niuafu'ou) pea toloi 'a 'Eua mo Niuatoputapu

Poupou 'a e Potungaue ki he ngaahi me'a Fakalotofonua ke ako'i 'o kinautolu 'oku nau tauhi e kau Toulekeleka

Kau Ngaue 'o e va'a ki he Mo'ui lelei ki he tukuikolo 'oku nau kau fakataha moe Potungaue ki he ngaahi me'a Fakalotofonua ki he ako na'e fakahoko 'i Tonga 'i he lotolotonga 'o e ngaahi ako hange ha kakai mahu'inga

Ako 'oku Fakapa'anga 'e he Kautaha Mo'ui 'a Mamani 'oku fakahoko ki Manila Filipaini pea mo Nandi, Fisi ki he Va'a Fakalelei 'atamai. Na'e kau atu 'a Toketa Sa'ale ki he ako mhGAP moe ako PFA ki he kau ngaue CHC (Neesi moe 'Ofisa Mo'ui).

Hokohoko atu pe hono poupou'i mo ako'i hono fakahu 'a e ngaahi fakamatala moe lipooti ki he kau ngaue 'a e CH moe NCD

3 Tu'utu'uni ngaue moe Pule'i 'o e kau ngaue 'i he va'a ngaue ki he Mo'ui lelei 'i he tukuikolo

Koe tefito e Sevesi ki he Mo'ui kuo kakato pea kuo hoko atu ki he savea 'oku ngaue'aki 'a e sisitemi Tupaia koe me'a ke tauhi ai e fakamatala 'o fakalakalaka ai e ngaahi fatongia 'i he ngaahi tukunga kotoa ki he ngaue ki he mo'ui 'o kau ai 'a e ngaahi tukui kolo.

Lakanga ki he 2018 - 2019 kuo tali ke fakakakato. Koe kau ngaue 'e toko 6 tenau hiki atu 'i Sanuali 2018 pea koe 2 'oku 'amanaki ke hiki atu 'i Novema 2018 pea koe 1 'e malolo 'i Sune 2018.

Koe timi ngaue ki he tukui kolo 'oku nau ngaue fakataha ke fakakakato e foomu kia kinautolu 'oku mahalo'i 'oku nau fokoutua kimu'a he efiafi Tusite kotoa pe mei he kiliniki ki he mo'ui 'i Tongatapu kotoa.

Ma'umafai ki he vahenga 'o e 'Ofisa Mo'ui (RA) tangi ki he lakanga na'e fakahu atu 'i Novema pea 'oku kei fakatatali ki ha tu'utu'uni.

4 Fakalakalaka'i e Senita ki he Mo'ui

Kakato hono fakalele'i mo monomono tautefito ki he fetongi e taila he senita ki he mo'ui 'i Vaini.

Koe me'alele 'e 4 ne fetongi ma'a Vaini, Fua'amotu and Kolonga (mei he tokoni fakafalealea) Senita ki he Mo'ui 'i Houma (mei he tokoni ki he kau toulekeleka DFAT). Toe mei ai 'a e Senita ki he mo'ui 'i Nukunuku. 'I he uike 2 kotoa 'oku hiki hake e 'utu ki he lita 'e 40.

Katoa e ngaahi Senita ki he Mo'ui 'i Tongatapu 'oku nau ngaue'aki e komipiuta moe tepileti kuo fakakakato ki ai e ngaahi polokalama ke ngaue'aki ki he talatala mo ha mahaki 'ikai ke pipihi 'o tataki ia 'e Karen Thomas koe ngaue tokoni. Kuo fakahu ki ai 'a e ngaahi fakamatala ki he lipooti faka-kuata kotoa pea ki he lipooti fakata'u.

Neesi NCD 'i Falemahaki Vaiola 'oku fakahiki ki he feitu'u 'oe CHC.

Fakamatala faka Setisitika ki he Senita ki he Mo'ui

Tepile 15: Tokolahi e talatala 'i he ngaahi Senita ki he Mo'ui (2017)

#	Senita kihe Mo'ui	Katoa e Talatala (2017)	'Avalisi e talatala kihe 'aho
1	Fua'amotu	5,431	20.89
2	Houma	5,114	19.67
3	Kolonga	4,476	16.02
4	Kolovai	4,765	15.78
5	Mu'a	9,150	25.20
6	Nukunuku	4,102	35.19
7	Vaini	6,552	17.22
	Fakakatoa	39,590	

Katoa e talatala moe ngaahi mahaki 'i Tongatapu 'i 'Úta tukukehe 'a Kolo (2017)**Tepile 16: Fakakatoa e talatala moe ngaahi mahaki 'i he Senita ki he Moúí (2017)**

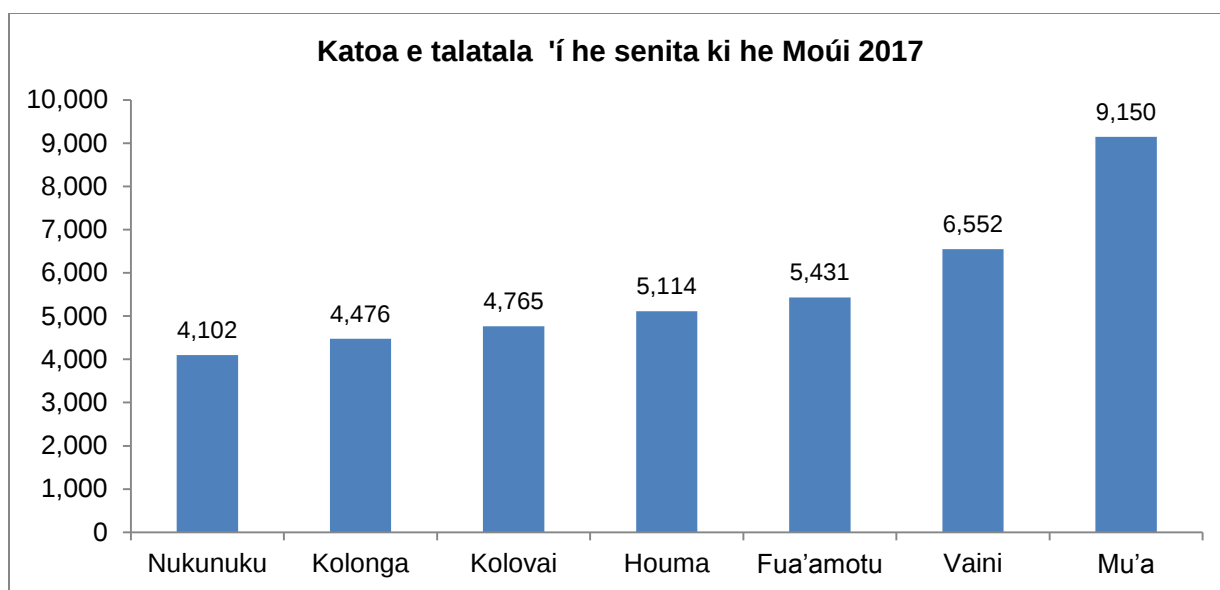
Ngaahi Mahaki	Fakakatoa	Peseti(%)
Mahaki Kili	4415	26.61
Uesia e halanga manava	3919	23.62
Suka	2139	12.90
Totoma'olunga	1610	9.71
Moha toe palopalema	1218	7.34
MSK/Langa	946	5.70
Uesia 'o e halanga meákai	736	4.44
Lavea fakatu'upake	645	3.89
Uesia mata	439	2.65
Halanga fakafanau/Halanga tu'uofi	167	1.01
Nifo	150	0.90
Mafu	123	0.74
Ngaahi mahaki makehe	43	0.26
Tokoto	35	0.21
Toulekeleka/Uesia fakaátamai	2	0.01
Fakakatoa	16587	100

Koe ngaahi fakamatala koeni koe to'o ia mei he tohi lesisita 'a e ngaahi senita ki he mo'ui 'e 7 'i Tongatapu ni 'i he 2017.

Tepile 17: Koe lekooti 'o e ngaahi mahaki 'íkai pipihi na'a nau talatala ki he Senita 'o e Moúí (2017)

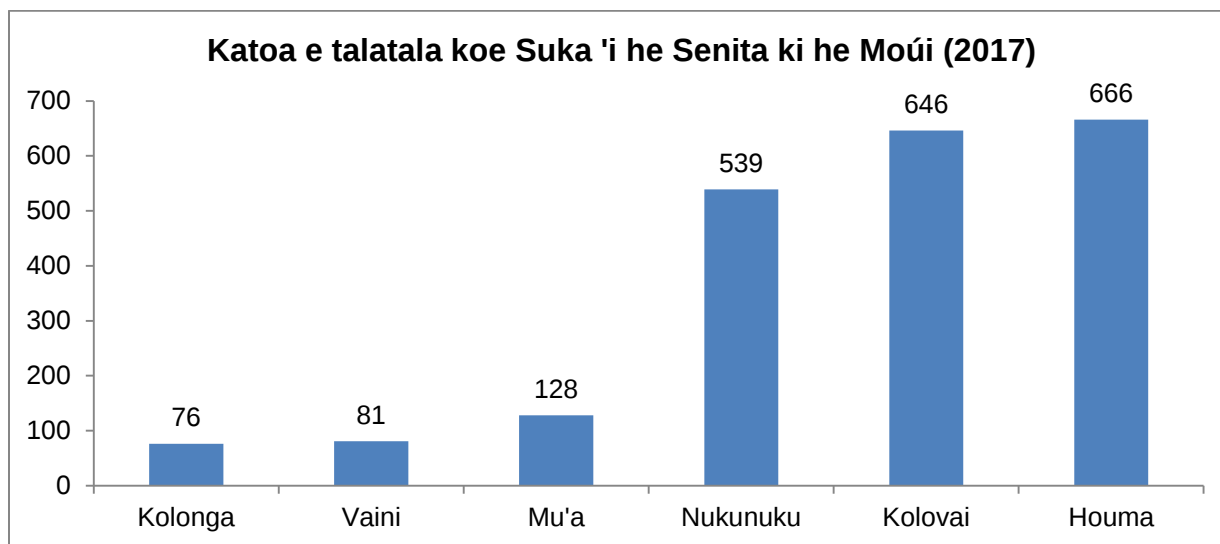
	Mahaki ia e halanga toto	Kanisa	Mahaki ia halanga manava	Mahaki 'o e halanga manava	Suka	Totoma'olunga	Fakakatoa
Fua'amotu	201	0	0	1	185	193	580
Houma	218	0	7	19	189	211	644
Kolovai	260	0	6	19	152	208	645
Nukunuku	208	2	11	14	174	201	610
Vaini	236	3	4	11	317	298	869
Mu'a	315	0	10	26	309	309	969
Kolonga	200	0	1	7	216	196	620
Fakakatoa	1638	5	39	97	1542	1616	4937

Koe tokolahi taha 'a e NCD 'oku ha he tepile na'a nau sio 'i he Senita 'i Mu'a (969) hoko ki ai 'a Vaini (869). Koe CVD 'oku tokolahi taha 'i he kiliniki 'i Mu'a 'o fakahoa ki he ngaahi kiliniki kehe. 'Oku ha mahino mai oku ma'olunga ange 'a e NCD 'i he ngaahi senita 'oku tokolahi e ngaahi kolo 'oku kau kiai

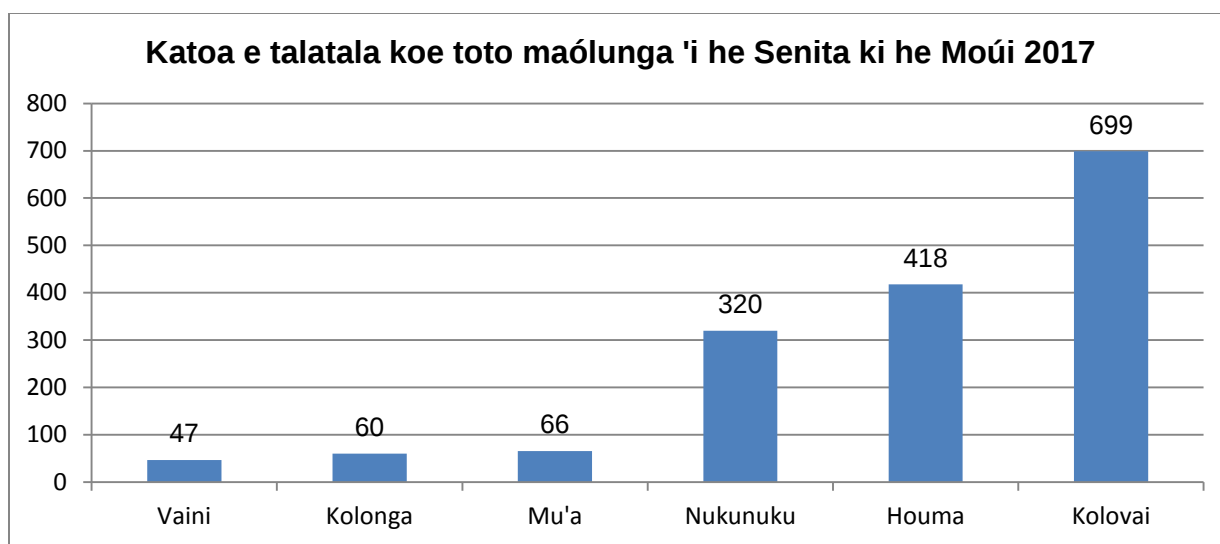

Fika 5: Fakakatoa e talatala 'i he Senita ki he Mo'ui (2017)

'Oku ha mahino mai he kalafi koe Senita 'i Mu'a 'oku tokolahi taha ai e talatala

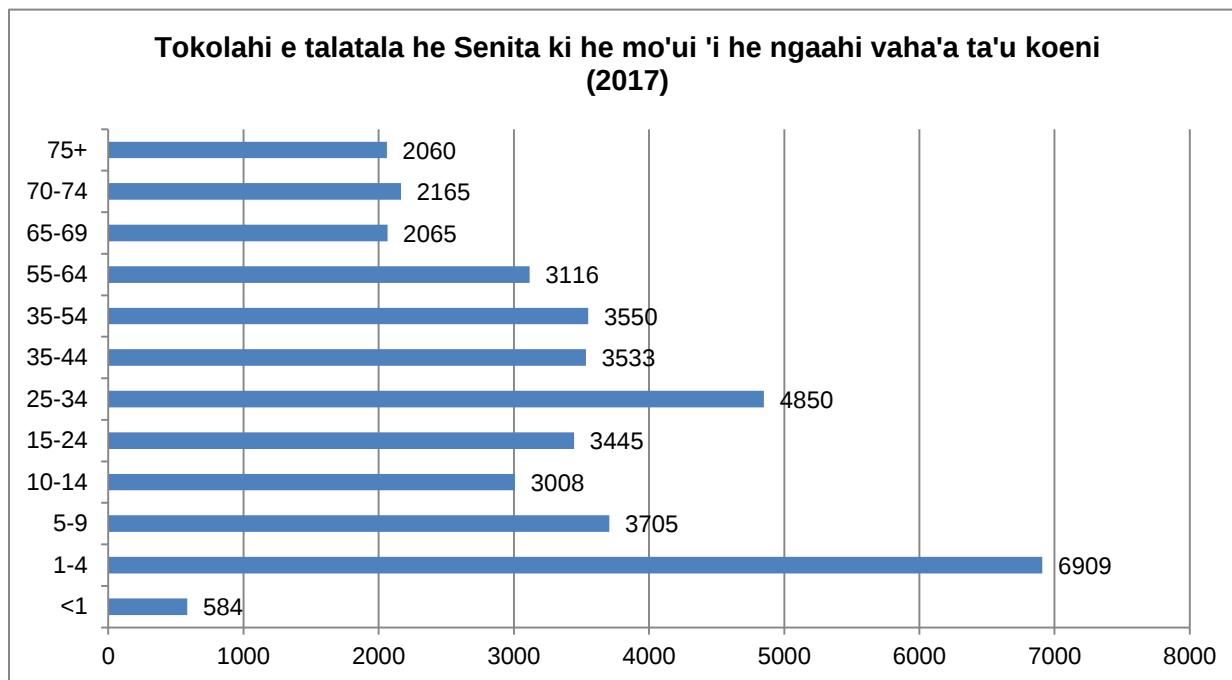

Kalafi 6: Koe tokolahi taha 'o e talatala suka ki he Senita ki he Mo'ui 'oku tokolahi taha ai 'a Houma pea Kolovai

Kalafi 7: Katoa e talatala koe toto ma'olunga 'i he Senita ki he mo'ui 2017.

'I he kalafi 'oku ne fakaha mai 'oku tokolahi ange 'a e Senita Kolovai 'ia kinautolu na'a nau talatala koe toto ma'olunga hoko ki ai 'a Houma.

Kalafi 8: Talatala 'i he senita ki he Mo'ui moe Ta'u

'Oku ha mahino mai koe tokolahi taha na'e sio ki he senita ki he mo'ui koe longa'i fanau si'i hifo he ta'u 'e 5 hoko ki ai kinautolu 'oku ta'u 25-34

Va'a ki he mo'ui lelei 'a e Fa'e moe Fanau

Koe fatongia 'o e Neesi 'i he va'a ni 'oku ne teuteu ke pau mo vave 'ene fakahoko fatongia ki he Fa'e moe pepe moe fanau 'o fakatatau ki he kaveinga ngaue ki he kakai 'o e fonua

Ngaue kuo lava

#	Ngaue kuo lava
1	Ako pea Hokohoko atu e fakalakalaka he Va'a ngaue.

Ako 'o e EPI Katoa e kau neesi 'i he va'a ni 'i Tongatapu 'e fakakakato 'i Sune

Hoko atu e fakalalakaka faka-ngaue ki he fokoutua EPI **Fakahoko e huhu malu'i tu'otaha he uike**

CPD ki he kotoa e Neesi 'i he va'a ni 'i Tongatapu ngaue 'aki tu'o 1 he mahina 'i he ngaahi kaveinga 'ae va'a.

2 | Founga ngaue moe Tu'utu'uni ngaue 'a e Va'a ni

Tohi huhu moe tu'utu'uni ngaue, seini koula kuo maau ke tukuatu

3 | Koe ngaue moe founga ngaue 'a e va'a ni 'oku fekau'aki ia moe Neesi 'i he va'a ni ke fakapapau'i 'oku ngaue 'o fakatatau ki he polokalama ngaue pea mo tali e ngaahi fiema'u 'a e tukui kolo .

'A'ahi ma'u pe 'a e Pule ngaue ki he senita ki he mo'ui moe kiliniki ki he Fa'e moe Fanau **'oku fakahoko eni faka'aho pea 'oku fakahoko ki he tukui kolo.**

Jadelle koe founga ia 'oku ngaue 'aki ki he fakavahavaha fanau na'e kamata'i 'i Novema 2015 pea kuo laka hake he toko 2000. Koe peseti 'e 35% 'oe palani ki he famili 'oku ngaue'aki e Jadelle.

Kau atu 'ae Neesi ki he va'a ni ki he ngaahi ako kau ai 'a e mahaki pipihi moe toulekeleka..

Fakataha he mahina kotoa moe taki 'o e kau Neesi 'i he va'a ni.

'Aisi 'e 5 kuo tanaki mai ki he ngaahi me'a ngaue fakamokomoko koe me'a'ofa 'a e WHO. Koe Pule ngaue ko hono fatongia ke vakai'i 'a e ngaahi me'a ngaue kotoa 'i he Senita ke fakapapau'i 'oku 'i ha tukunga 'oku lelei mo fe'unga he taimi kotoa

Neesi fo'ou 'e toko 8 kuo 'omai ki he Va'a ki he Mo'ui lelei 'a e Fa'e moe Fanau iiki.

Koe kalapu Laukonga 'oku fakahoko ia tu'o taha he mahina 'i he ngaahi kaveinga kehekehe.

RHNs 'oku vahevahe ki he ngaahi kulupu 'o fakatatau ki he'enau mamafa pea 'oku fua mamafa he mahina kotoa. 'Oku mau fokotu'u e fua mamafa ke tulifua kiai e ngaahi kulupu kotoa pea 'e ngaue'i ia 'e he timi .

Setisitika ki he va'a ki he mo'ui lelei 'a e Fa'e moe fanau iiki

Setisitika kau ki he Mo'ui

	Fakakatoa
Katoa e famili	21723
Katoa e kakai fefine ta'u 15-49	26025
Katoa e kakai fefine ta'u 10-24	16043
Katoa e kakai tangata ta'u 10-24	17504
Katoa e fanau si'i hifo he ta'u 5	13677
Katoa e longa'i fanau: 0 – 12 mahina	2543
Katoa e fa'ele mo'ui lolotonga e mahina e 12	2413
Tokolahi e pepe kuo fa'ele'i fakatatau kihe tohi kakai fakalukufua	22.64

Ma'u'anga Fakamatala: Lipooti Fakata'u va'a ki he mo'ui lelei 'a e Fa'e moe Fanau iiki 2017

Fa'ele Mo'ui & Tokolahi 'o e fa'ele mo'ui

	Tangata	Fefine	Fakakatoa
Fakakatoa	1199	1214	2413
%	49.7	50.3	
Katoa e fa'ele, CBR - 'i he 1000	= $\frac{\text{Katoa e fa'ele} \times 1000}{\text{Tokolahi e kakai e fonua}}$ = 22.64		
Tokolahi e kakai e fonua			

Tepile 18: Feitu'u na'e fa'ele ai moe tokotaha na'e 'i ai

FEITU'U	MA'ULI	TOKETĀ	NEESI	'OFISA MO'UI	MAKEH E	FAKAKATOA
'Api	8		1		20	29
Senita pe koe Kililiki ki he Mo'ui			5	2		7
Falemahaki		445	1973		4	2422
Feitu'u makehe		1			4	5
TOTAL	8	444	1968	2	26	2463

Ma'u'anga Fakamatala: Lipooti Fakata'u va'a ki he mo'ui lelei 'a e Fa'e moe Fanau iiki 2017

Ma'uli

Mei he tepile 'i 'olunga koe tokolahi taha na'e sio ki ai e 'Ofisa Mo'ui pe koe Neesi lolotonga e fa'ele. Makehe mei ai ko ha 'ofisa ngaue ki he mo'ui pe ko ha famili pe kainga.

Tepile 19: Loki fa'ele moe longa'i fanau

Kalasi 'o e Mate	Fakakatoa
Katoa e fa'ele ta'ehoko, < uike 28	52
Katoa e mate 'i manava, >28 weeks	23
Mate 'i loto he 'aho 'e 7 ki he uike 'e 28 hili hono fa'ele'i	37
Katoa e mate 'i loto he uike 'e 4	19
Katoa e mate si'i hifo he mahina 0-12	37
Katoa e Longa'ifanau ku malolo si'i hifo he ta'u 'e 5	38
Katoa 'o e mate lolotonga 'o e feitama	0

Ma'u'anga Fakamatala: Lipooti Fakata'u va'a ki he mo'ui lelei 'a e Fa'e moe Fanau iiki 2017

Huhu Malu'i

Tepile 20: Huhu Malu'i e Longa'ifanau

Huhu Malu'i	Tokolahi e longa'ifanau ke Huhu Malu'i	Tokolahi e longa'ifanau kuo Huhu Malu'i	Peseti kuo fakakakato %
BCG 1	2392	2392	99.7
Hep B Birth dose	2392	2392	100
Polio 1	2432	2426	99.7
Polio 2	2379	2369	99.5
Polio 3	2313	2292	99.1
IPV	2313	2426	99.1
DPT/HIB/Hep B 1	2432	2426	99.7
DPT/HIB/Hep B 2	2379	2369	99.5
DPT/HIB/Hep B 3	2313	2292	99.1
MR 1	2521	2489	99.4
MR 2	2463	2440	99
DPT 4	2463	2440	99

Tepile 21: Huhu kona ki he kakai fefine (Tetanus Toxoid)

Tokolahi e kau sivi feitama fo'ou	Lahi e faito'o	Tokolahi ke huhu	Tokolahi 'oku huhu	Peseti kuo kakato
TT 1	0.5mls	457	453	99
TT 2	0.5mls	249	246	99
TT Booster	0.5mls	183	183	100

Fakavaha fanau

Fakaangaanga he kamata e ta'u	8246
Fo'ou	1451
Hiki mai mei ha feitu'u	138
Hiki atu ki ha feitu'u	222
'Ikai toe hoko atu	1076
Fakaangaanga he faka'osi e ta'u	8537
Fakavaha fanau (%) = $\frac{\text{fakakatoa ngaue'aki} \times 100}{\text{CBA}}$ CPR = 33%	

Table 22: Tokolahi 'o e kau tali fo'ou pea mo hono founa

	IUD	Fo'i'aka u		Fakavaha	Konitomu		Fakangat a	Va s	Founa Fakanatula	Jad.	Fakakato a
		C	M		T	F					
Fakakato a	12	42	45	358	50	8	111		88	675	1389
%	1%	3 %	3 %	26%	4%	1%	8%	0%	6%	49 %	

M = Tangata, F = Fefine,
 Jad. = Jadelle, TL = Fakangata, Vas. = Vasectomy, Dep. = Depo Provera, C = Combined, M = Mini,
 IUD = Intrauterine Device

Tepile 23: Tokolahi 'oku ngaue'aki e fakavaha mo hono Founa /Ta'u

Vaha'a Ta'u	IUD	Fo'i'akau		Fakavaha	Konitomu		Fakangat a	Vas	Founa Fakanatula	Jad.	Fakakatoa	
		C	M		M	F					No.	%
'I lalo he ta'u 20	2	7	2	26	7		1		21	89	155	2%
20 – 24	27	30	50	302	89	1	19		53	302	873	10%
25 – 29	114	83	99	490	184		109		104	366	1549	18%
30 – 34	197	101	79	544	173	2	263		149	349	1857	21%
35 - 39	210	204	61	463	143	3	468	2	147	245	1946	22%
40 - 44	153	75	25	234	99	1	492		140	118	1337	15%
45 +	137	27	10	122	36		535	1	59	27	954	11%
Fakakato a	840	527	326	2181	731	7	1887	3	673	1496	8671	
%	10%	6%	4%	25%	8%	0%	22%	0%	8%	17%		

T = Tangata, F = Female,
 Jad. = Jadelle, TL = Tubal Ligation, Vas. = Vasectomy, Dep. = Depo Provera, C = Combined, M = Mini,
 IUD = Intrauterine Device

Koe tokolahi taha 'i he Tepile 'oku nau ngaue'aki e Tepo moe nono'o pe tu'usi pe poloka e tiupi(tubal ligation) pea toki hoko ai e satele.'Oku fakatokanga'i 'oku ngaue lahi 'aki 'e he vaha'a ta'u koe 35-39 moe 30-34.'Oku fiema'u leva ke fai ha polokalama faka'ehi'ehi kia kinautolu 'oku ta'u iiki ange.

1.1.1.1 Tokolahi Fakakatoa 2017

Tokolahi Fakakatoa			Fakakatoa	
Population	Male	Female	Number	%
Fanau ta'u iiki (si'i hifo ta'u 1)	1269	1274	2543	2%
Ta'u 1 - 4	5762	5387	11149	10%
Ta'u 5 - 9	6632	6176	12808	12%

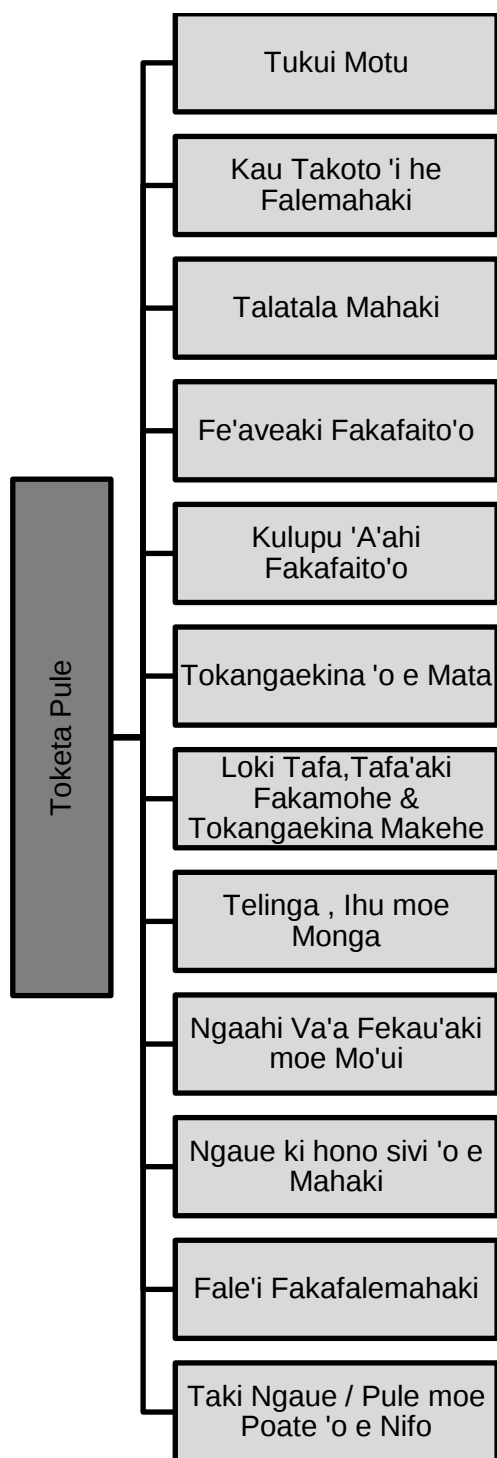
<i>Ta'u 10 - 14</i>	6362	5838	12200	11%
<i>Ta'u 15 - 19</i>	5783	5438	11221	11%
<i>Ta'u 20 - 24</i>	4687	4780	9467	9%
<i>Ta'u 25 - 29</i>	4056	4099	8155	8%
<i>Ta'u 30 - 39</i>	6184	6605	12789	12%
<i>Ta'u 40 - 49</i>	5132	5103	10235	10%
<i>Ta'u 50 - 59</i>	3486	3816	7302	7%
<i>Ta'u 60 - 69</i>	2304	2683	4987	5%
<i>Ta'u 70 'o lahi hake ai</i>	1637	2054	3691	3%
<i>Tokolahi Fakakatoa – 'i he taimi ni</i>	53294	53253	106547	
<i>Fakakatoa kau mate</i>	357	280	637	

Ma'u'anga Fakamatala : Lipooti Fakata'u 2017, Va'a ki he Mo'ui Lelei 'a e Fa'e moe Fanau

8. VA'A NGA'AHI NGAUE FAITO'O

1.2 Kau Ngaue Fakafaito'o

1.2.1 Fa'unga 'o e Potungaue

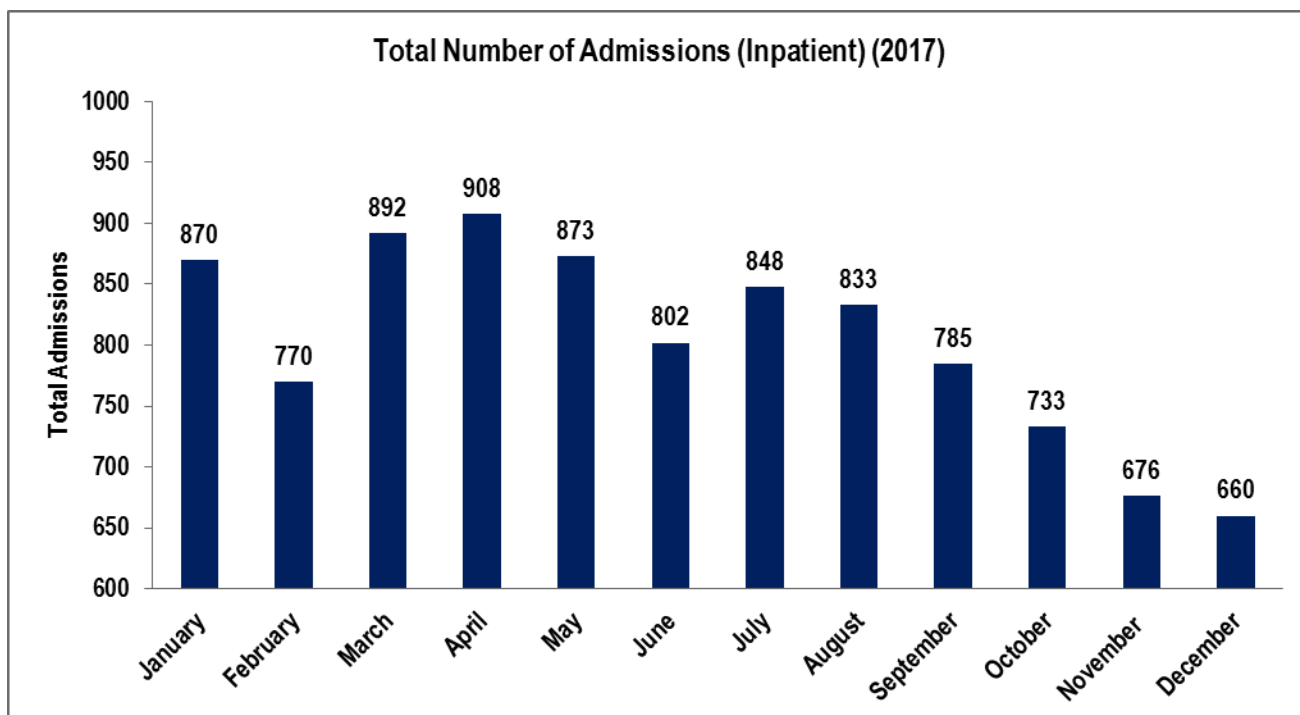

1.2.2 Kau Ngaue va'a Kiliniki mo hono ngaahi tafa'aki 'i he'ene a'u ki he 31 Tisema 2017.

Ngaahi Va'a	Pule 'o e Ngaahi Va'a
Tafa'aki ki he Fanau iiki moe pepe toki fa'ele'i tokanga'i makehe	Dr. George 'Aho
Uooti ki he Tafa	Lord Tangi
Uooti ki he Niumonia	Dr. Sione Latu
Fale Fa'ele moe Tafa'aki ki he ngaahi fokoutua 'o e kakai fefine	Dr. Ma'ake Tupou
Tafa'aki Fakalelei 'Atamai	Dr. Mapa Puloka
Tafa'aki Fakamohe moe Loki Tokanga'i Makehe Ngaahi Mahaki	Dr. Selesia Fifita

Lalahi Fakatu'utamaki.	
Tafa'aki ki he fokoutua 'o e mahaki Suka	Dr. Veisia Matoto
Fale Talatala moe Tafa'aki ki he Ngaahi mahaki fakatu'utamaki	Dr. Matamoana Tupou Dr. Viliami Vao
Telinga, Ihu, Monga moe Kia	Dr. Leiukamea Saafi
Tafa'aki ki he fokoutua 'o e Fofonga	Mrs. Savelina Veamatahau

1.2.3 Kau Takoto

Fakatata 9: Tokolahi Fakakatoa 'o e kau Takoto 'i he mahina (2017)

Ko e kau mahaki ne fakatakoto 'i he falemahaki Vaiola ne tokolahi taha 'i he mahina ko 'Epeleli pea hoko ki ai 'a e mahina Ma'asi, pea ko e mahina Tisema pea mo Novema na'e tokosi'i ai 'a e tokolahi 'o e kau mahaki ne fakatokoto 'i he falemahaki Vaiola.

1.3 Uooti ki he Fanau iiki mo e Pepe Toki Fa'ele'i tokanga'i makehe.

Ko e Uooti ki he fanau ko honau fatongia koe tauhi 'a e mo'ui lelei 'a e fanau mei he vaha'a ta'u 0 – 14 'o kau ai 'a hono tokanga'i makehe 'a e fanau te'eki taimi 'a hono fa'ele'i. Koe Uooti koeni 'oku 'i ai e mohenga 'e 31 ki he fanau iiki ange, kauleka moe to'utupu 'i he fa'ahinga kehekehe 'a honau faito'o moe tu'unga tafa 'oku nau 'i ai.

Tepile 25: Takoto ki he Uooti 'a e Fanau 'i he Ta'u – Kulupu (2017)

Ta'u - Kulupu	Fika	%
>1	531	31%
1 - 4	629	37%
5 - 10	392	23%
>10	159	9%
Fakakatoa	1711	

***Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'a e kau Takoto 'i he Uooti Ki he Fanau (2017)**

Tepile 25 'i 'olunga koe fakatata ia 'a e kau takoto ki he Uooti 'a e Fanau 'i he Ta'u – Kulupu (2017). 'I

he Fakatata Ta'u – Kulupu ki he Senita ma'ae Fanau iiki 'oku 'i lalo hifo honau ta'u 'i he ta'u 5.

Tepile 26: Loloa 'a 'enau nofo ('Aho) ki he Uooti 'a e Longa'i fanau (2017)

Loloe 'a 'enau nofo ('Aho)	#	%
<1	114	7%
1 - 4	1187	69%
5 - 9	263	15%
10 - 19	77	5%
20 - 39	31	2%
40 - 59	13	1%
60 - 79	2	0%
80 - 100	2	0%
>100	3	0%
'Ikai Fakapapau'i	19	1%
Fakakatoa	1711	

***Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'a e kau Takoto 'i he tafa'aki ma'ae long'a'i fanau. (2017)**

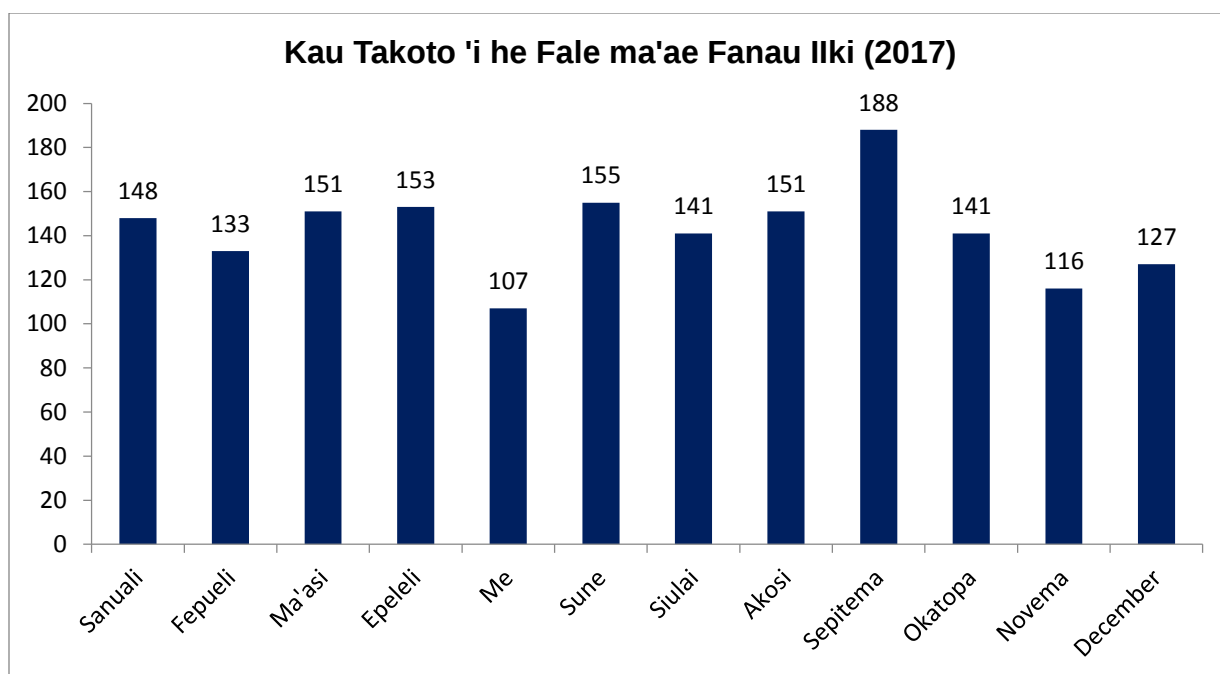
'I he tepile 9, ko e lahi taha 'a e ngaahi mahaki 'oku fakatakoto he uooti 'a e long'a'i fanau ko e peseti 'e 69% 'oku 'omi kinautolu 'o fakatakoto 'i ha vaha'a taimi ko e 'aho 'e 1-4 kimu'a pea toki faka'ata. Ko e peseti leva 'e 15% 'oku a'u e takoto ki he ngaahi 'aho 'e 5-9 kimu'a pea toki faka'ata. 'Oku lolotonga 'i ai e ni'ihia na'e takoto 'e 19 'oku 'ikai fakapapau'i 'a e fuoloa 'enau tokoto tupu mei he 'ikai ma'u honau 'aho 'ataa. 'Oku ha heni 'a e fiema'u vivili ke fai ha fakatotolo ki hono tupu'anga, 'a ia 'e malava pe ko e hala pe 'ikai ke fakahu 'a e fakamatala ko eni ki he ma'u'anga fakamatala.

Tepile 27: Ngaahi Makatu'unga Tu'ukimu'a 'e 10 'a e kau puke 'oku takoto 'i he Uooti Ma'ae Longa'i Fanau.(2017)

#	'UHINGA 'O 'ENAU TAKOTO	Fakakatoa	%
1	Niumonia	221	13
2	Pupula 'i he kete moe ngakau	136	8
3	Lavea	80	5
4	Pupula 'a e kau 'o e ma'ama'a	78	4
5	Hangatamaki	73	4
6	Si'isi'iang'e Halanga Manava	64	4
7	Siemu Vailasi	60	4
8	Hela	49	3
9	Lavea	45	3
10	Hela Fakatu'utamaki	37	2

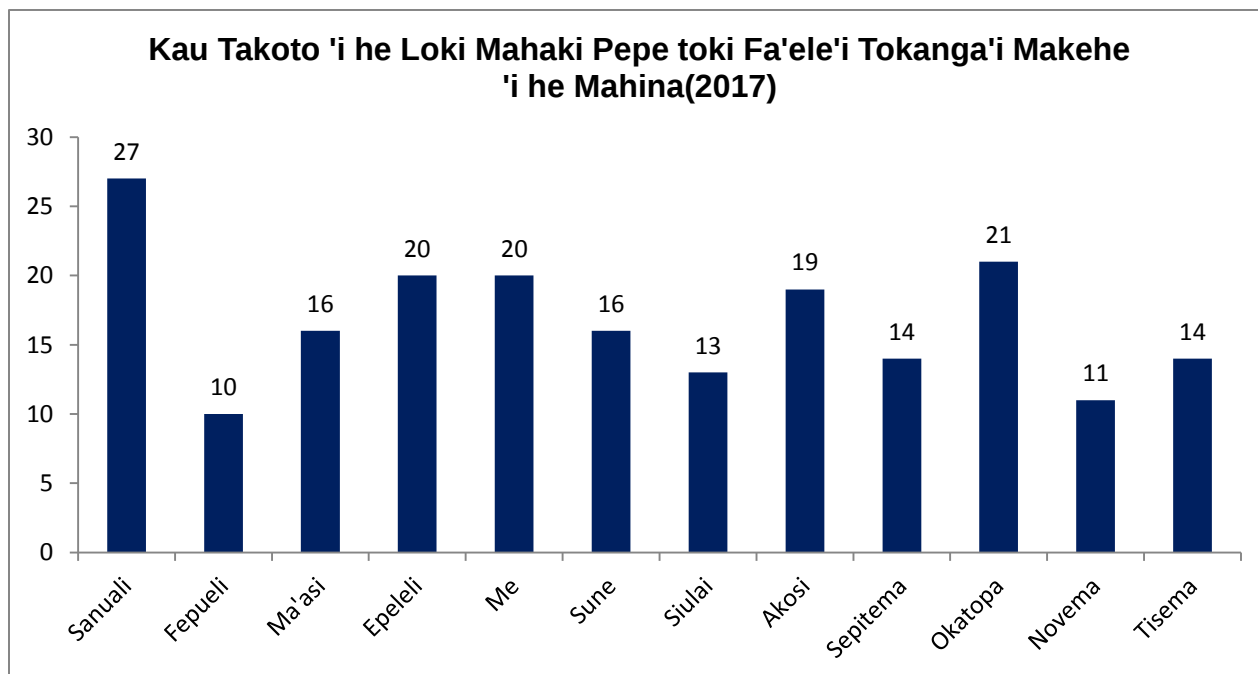
Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'a e kau Takoto 'i he Fale ma'ae long'a'i fanau(2017)

Koe ngaahi Makatu'unga tu'ukimu'a ena 'e 10 'oku malava ke takoto ai e fanau iiki ki he Uooti ma'ae long'a'i fanau (2017) kae tautefito ki he Niumonia moe Pupula 'a e kete moe ngakau.

Fakatata 10: Kau Takoto 'i he Fale ma'ae fanau iiki 'i he mahina (2017) Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e Kau Takoto.

Koe fakatata 'ena 'o e kau takoto 'i he uooti ma'ae fanau iiki ki he mahina (2017) 'oku ha 'i he fakatata 10. Koe lahitaha 'oe kau takoto 'i Sepitema pea koe mahina si'isi'i taha ko Me. Koe tokolahi fakakatoa 'o e kau takoto na'e fe'unga moe toko 1711.

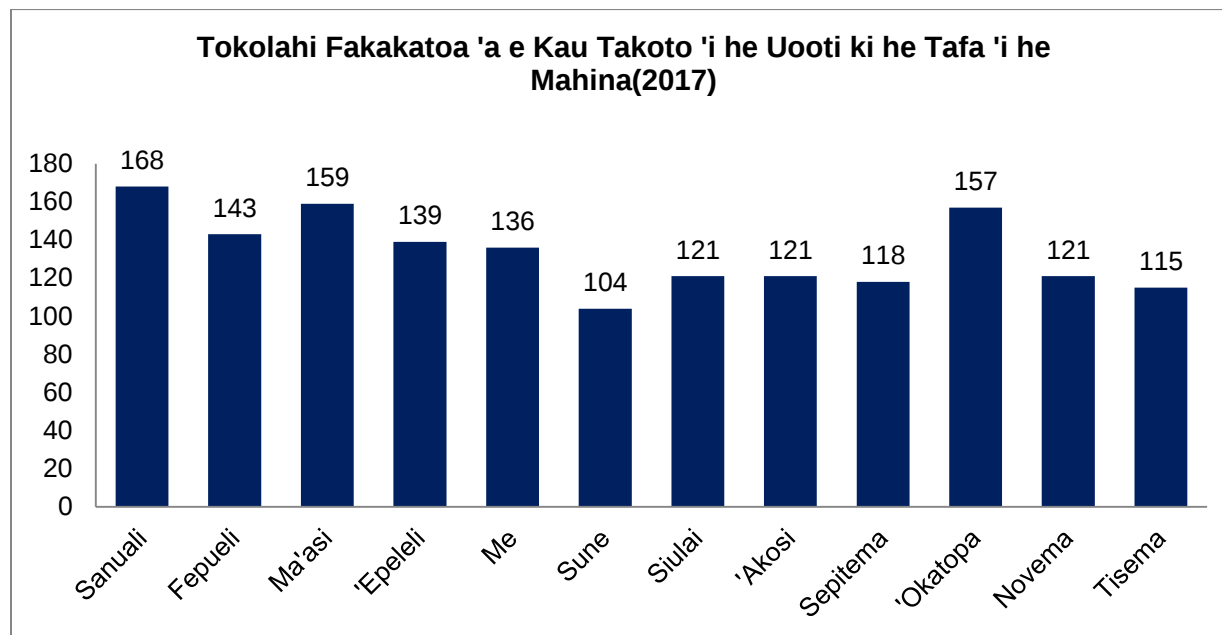
Fakatata 11: Kau Takoto 'i he Loki Mahaki Tokanga'i Makehe Pepe Toki Fa'ele'i 'i he Mahina (2017) Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita ki he Kau Takoto

Ko e Loki Mahaki Tokanga'i Makehe Pepe Toki Fa'ele'i 'oku 'i ai 'enau mohenga 'e 10 pea 'oku vahevahe ia ke tokanga'i ai e fanau 'oku 'ikai kenau mo'ui lelei, fanau te'eki taimi ke fa'ele'i, moe/pe fanau 'oku si'isi'i 'a hono tokanga'i 'i he Uooti (Fale ma'ae Fanau Ilki). Koe fakatata 'i 'olunga koe fakatataa'i ia 'a e lahi 'o e fika 'oku nau takoto ki he Loki Mahaki Tokanga'i Makehe ai pepe Toki Fa'ele'i

koe lahi taha ko Sanuali pea koe si'isi'i taha 'i Fepueli mo Novema.

1.4 Uooti ki he Tafa moe Loki Tafa

Koe Uooti ki he Tafa ko honau fatongia koe tokanga'i 'a e mo'uilelei fakakatoa 'a e kakai 'oku nau lolotonga takoto mo honau ngaahi palopalema 'i he tafa.

Fakatata 12: Tokolahi 'a e Kau Takoto 'i he Uooti ki he Tafa 'i he Mahina (2017)

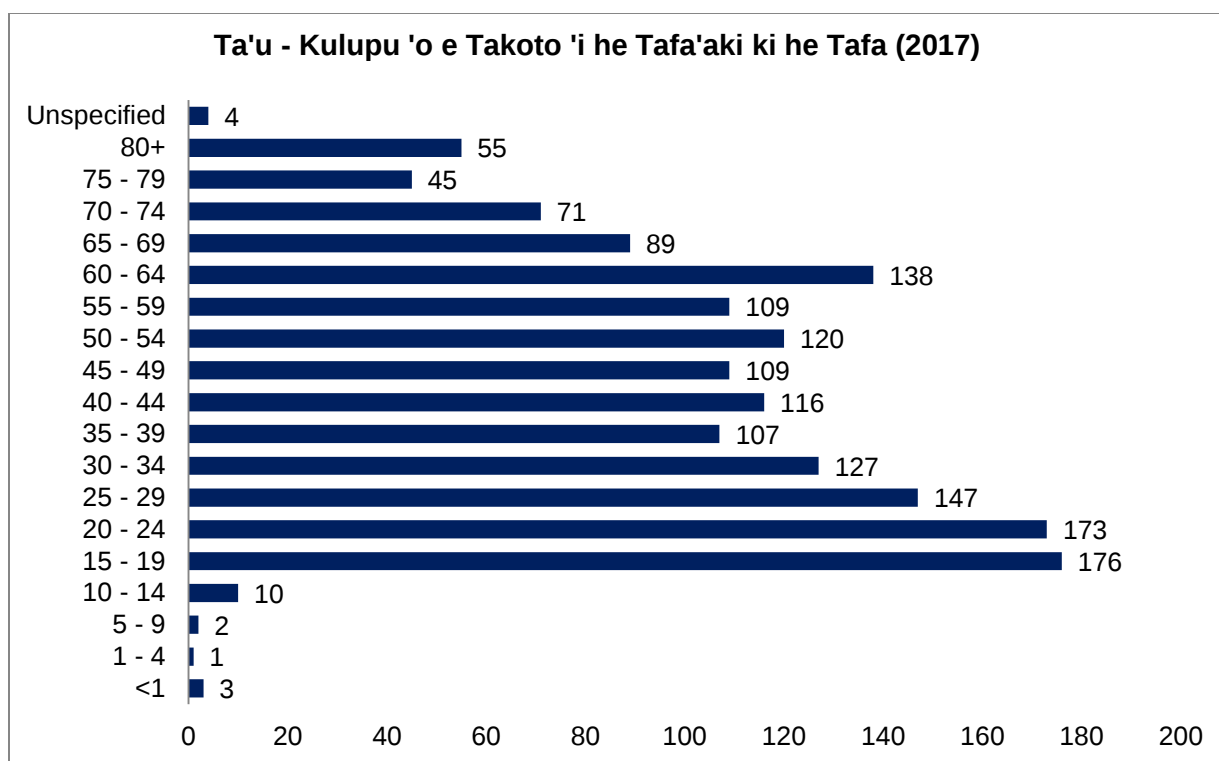
Koe kau takoto ki he Uooti tafa 'oku 'i ha tu'unga fakafiemalie mo e vavatatau pe he ta'u. 'Oku fakafuofua ki he kau mahaki 'e 100 ki he 170 'oku fakatakoto he ta'u takitaha.

Tepile 28: Loloa 'o 'enau Nofo ('Aho) 'i he Uooti ki he Tafa.

Loloa 'enau nofo ('Aho)	Tokolahi
<1	37
1 - 4	518
5 - 9	297
10 - 19	159
20 - 39	100
40 - 59	60
60 - 79	26
80 - 100	12
100+	65
'Ikai Fakapapau'i	328
Fakakatoa	1602

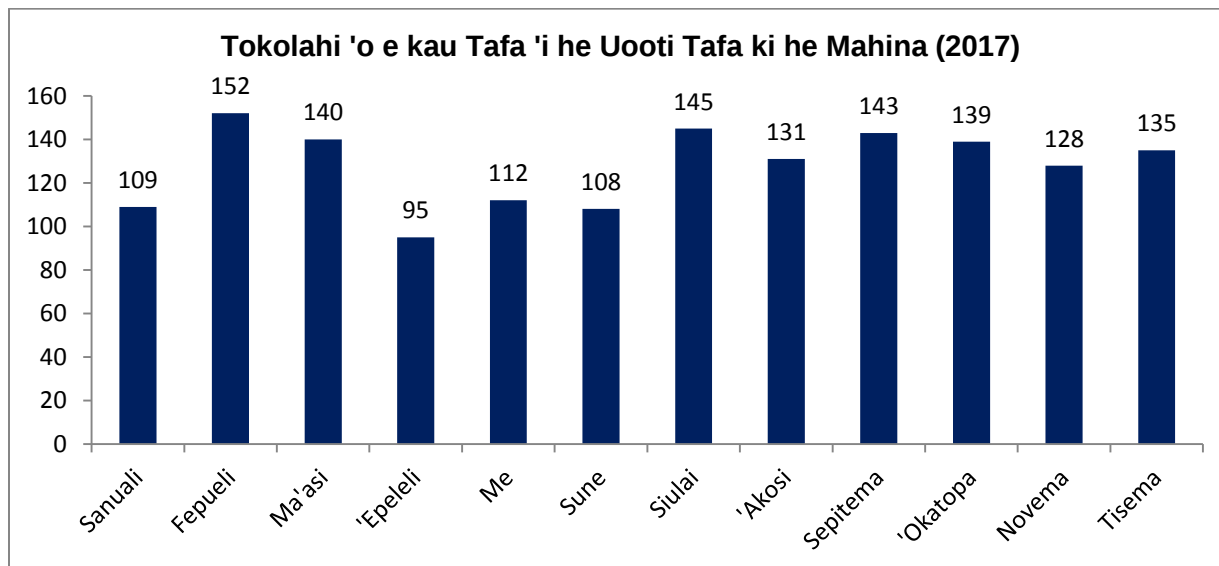
Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'a e kau Takoto

'Oku ha 'i he tepile 'i 'olunga, 'a e tokolahi ange 'a e kau takoto 'i he Uooti ki he Tafa 'oku nau 'ata 'i ha hili pe ha 'aho 'e 5 pe si'i ange. Ko e toenga 'oku a'u ki ha vaha'a 'aho 'e 5-9 'enau tokoto. 'Oku 'i ai pe mo e ni'ihii si'i 'oku 'ikai fakapapau'i e loloa 'enau tokoto, makatu'unga pe 'i he fehalaaki hono fakakakato e fakamatala ki ai.

Fakatata 13: Ta'u – Kulupu 'o e kau Takoto 'i he Tafa'aki ki he Tafa (2017)

Koe kalafi 'i 'Olunga 'oku fakaha mai ai 'a e lahi ange 'a e kau takoto 'i he Uooti ki he Tafa koe to'utupu 'i he vaha'a ta'u koe 15 – 24. 'Oku hoko ki ai 'a e ta'u 25-29 pea toki ta'u 60 – 64 .

Fakatata 9: Tokolahi 'o e kau Tafa 'i he Uooti Tafa ki he Mahina (2017)

Koe fakatata 14 'i 'olunga 'oku 'asi ai 'a e tokolahi 'a e kau tafa 'i Fepueli hoko ki ai 'a Siulai mo Sepitema. Koe mahina si'isi'i taha ki he kau tafa koe mahina ko 'Epeleli.

Table 29 : Tokolahi Fakakatoa 'o e kau Tafa 'i he Tangata moe Fefine (2017)

Tangata / Fefine	Tokolahi	%
Fefine	552	36%
Tangata	970	63%
'Ikai Fakapapau'i	15	1%
Fakakatoa	1537	

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e kau Tafa

Ko e peseti 'e 63% 'o kinautolu kuo tafa he loki faitafa, ko e kakai tangata pea kakai fefine leva e toenga.

Tepile 30: Uooti Fale Tafa ('Ave ki he Fale 'o e kau tafa ki he tafa) (2017)

Uooti ke fetuku kiai	Tokolahi	%
Uooti takoto ai e kau tafa	687	45%
Fale Talatala	409	27%
Uooti Ma'ae Fanau iiki	339	22%
Uooti ki he Niumonia	83	5%
Loki Tokanga'i Makehe Ngaahi Mahaki lalahi Fakatu'utamaki	7	0%
Fale Fa'ele	3	0%
Uooti ki he Ngaahi Mahaki Pipihi	2	0%
Loki Pepe toki fa'ele'i tokanga'i Makehe	1	0%
Fakalelei 'Atamai	2	0%
Special Clinic	1	0%
'Ikai Fakapapau'i	3	0%
Fakakatoa	1537	

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e Kau Tafa

Lahi taha 'o e ni'ihii kuo tafa 'i loki tafa, ko e ni'ihii mei he uooti fakatakoto 'a e kau tafa. 'Oku fe'unga eni mo e peseti 'e 45%. Ko e peseti leva 'e 27% mei he fale talatala, pea peseti 'e 22% mei he uooti 'a e longa'i fanau. Fakatokanga'i ange 'oku 'i ai mo e tafa 'o e ni'ihii mei he ngaahi feitu'u/va'a kehe 'oku 'ikai fakaha atu 'i he tepile. 'Oku kau ki ai 'a e kau tafa mei he tafa'aki 'o e mata, tafa'aki falefa'ele, tafa'aki mahaki fokoutua e kakai fefine, tafa'aki ki he telinga, ihu mo e kia mo e tafa'aki 'o e nifo. 'Oku 'i ai pe 'a e va'a makehe ki hono lesisita 'a e ngaahi tafa ki he ngaahi tafa'aki ni. 'Oku fakaha atu pe 'a e ngaahi tafa ki he va'a kiliniki mata, ka 'e to e ma'u e fakaikiiki ki hono lau mata'i fika 'i mui.

Tepile 31:Tafa'aki 'o e Kiliniki Tafa Mata 'i he mahina (2017)

Mahina	Tokolahi
Sanuali	1
Ma'asi	3
'Epeleli	144
'Okatopa	3
Novema	37
Fakakatoa	188

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e Kiliniki Mata

Tepile 32: Kau Tafa 'i he Kiliniki Mata Tangata pe Fefine moe Ta'u – Kulupu (2017)

Ta'u - Kulupu	Fefine	Tangata	'Ikai Fakapapau'i	Fakakatoa
1 - 4		1		1
5 - 9		2		2
10 - 14		1		1

20 - 24	1	1		2
25 - 29	1	2		3
30 - 34	1	1		2
35 - 39	1	1		2
40 - 44	3	1		4
45 - 49	3	7		10
50 - 54	4	5		9
55 - 59	6	13		19
60 - 64	16	8		24
65 - 69	6	14		20
70 - 74	23	7		30
75 - 79	12	15		27
80 +	12	13		25
'Ikai Fakapapau'i	1		6	7
Fakakatoa	90	91	6	188

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e Kiliniki Mata

1.5 Uooti kihe Ngaahi Mahaki Pipihi

Tepile 33: Ngaahi Puke 'oku nau Takoto 'i he Uooti ki he Ngaahi Mahaki Pipihi

Fakafuofua ki he Ngaahi mahaki	Fakakatoa
MRSA	37
Taifoti	33
Mahaki Fatafata vaivai (TB)	6
ESBL	2
Fakakatoa	77

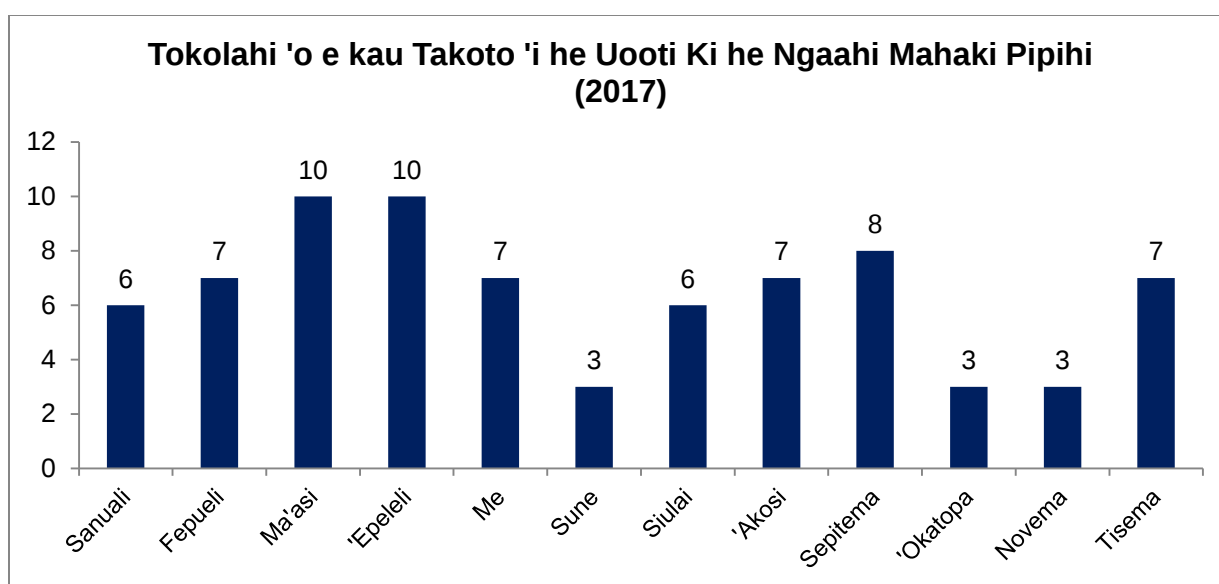
Ma'u'anga Fakamatala: Fakamatala Fakata'u Tafa'aki ki he Ngaahi Mahaki Pipihi (2017)

Mei Sanuali ki Tisema 2017, Koe tokolahi fakakatoa 'a e kau takoto 'i he Uooti ki he Ngaahi Mahaki Pipihi moe toko 77. Koe toko 37 ai koe MRSA, 32 koe mofi taifoti 'o kau ai, 6 koe mahaki TB pea 2 koe puke ESBL.

Tepile 34 : Loloe 'a 'enau nofo ('Aho) 'i he Uooti ki he Ngaahi Mahaki Pipihi (2017)

Loloe 'o 'enau nofo('Aho)	Fakakatoa
1 - 4	5
5 - 9	7
10 - 19	38
20 - 39	20
40 -49	1
50 - 69	1
'Ikai Fakapapau'i	5
Fakakatoa	77

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'i he Uooti ki he Ngaahi Mahaki Pipihi

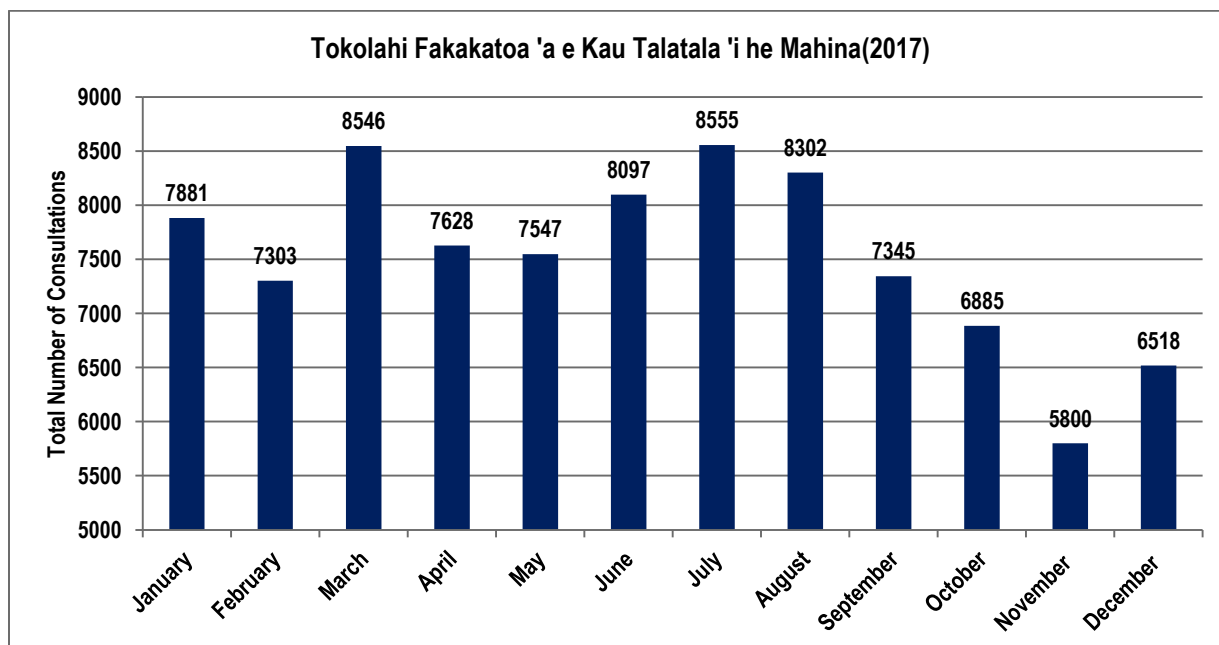

Fakatata 15: Tokolahi 'a e kau Takoto 'i he Uooti ki he Ngaahi Mahaki Pipihi (2017)

Fakatata 15 'oku fakaha ai 'a e tokolahi fakakatoa 'o e kau takoto 'i he Uooti ki he ngaahi mahaki pipihi ki he mahina 'i he ta'u 2017. Koe fika lahi taha koe mahina ko Ma'asi mo 'Epeleli pea koe si'isi'i taha ko Sune, 'Okatopa mo Novema.

1.6 Va'a Tokoni Fakavavevave mo e Fale Talatala:

Va'a Tokoni Fakavavevave mo e Fale talatala ko hona fatongia koe tufaki 'a e mo'ui lelei 'a e kakai faingata'a'ia ange 'oku nau lava mai 'o talatala.

Fakatata 16: Tokolahi Fakakatoa 'a e kau Talatala 'i he Mahina (2017) Ma'u'anga Fakamatala : Tauhi Lekooti

Fakatatau ki he kalafi 'i 'olunga, koe tokolahi taha 'a e kau talatala 'i Siulai mo Ma'asi pea koe si'isi'i

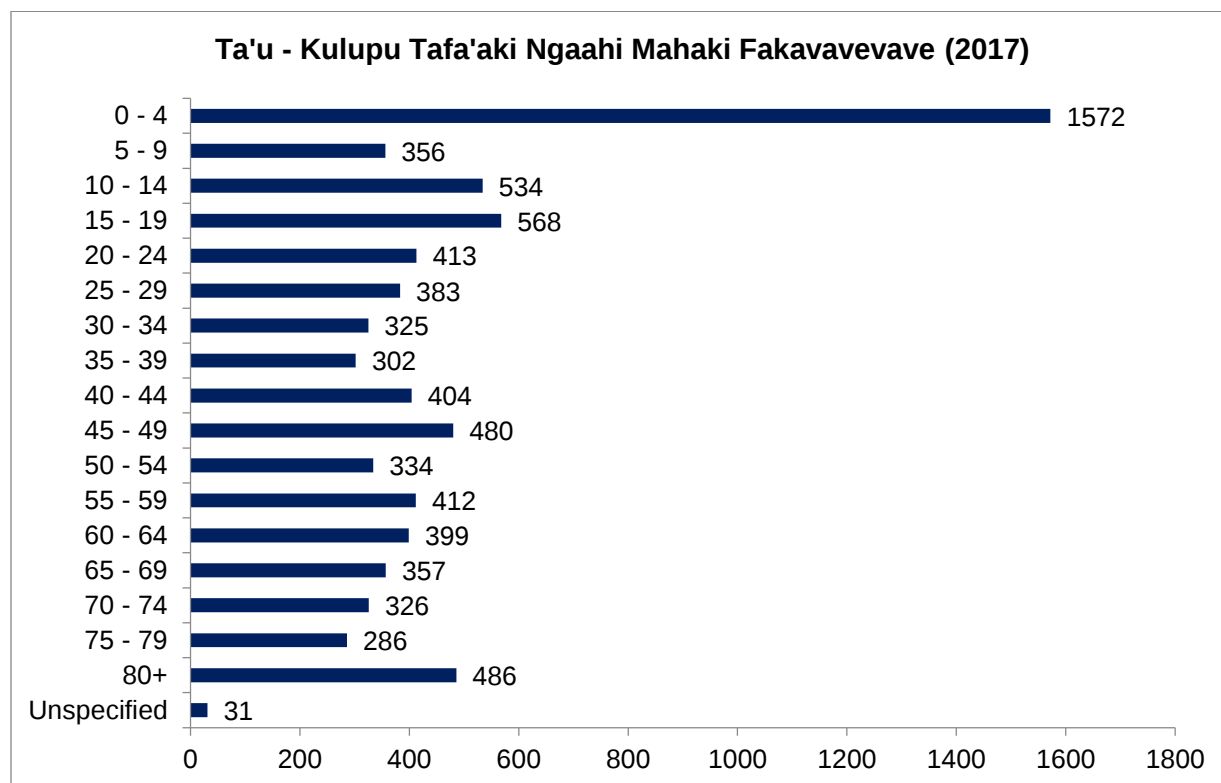
taha 'o e kau talatala 'i Novema. Koe tokolahi 'a e kau talatala 'i he Fale talatala 'i he 2017 na'e fe'unga moe toko 90,407.

Tepile 35: Tokolahi 'a e kakai na'a nau sio ki he tafa'aki tokoni fakavavevave mei 'Epeleli – Tisema 2017

Mahina	Kakai na'e sio ki he Tafa'aki Fakavavevave
'Epeleli	772
Me	848
Sune	873
Siulai	899
'Akosi	1006
Sepitema	913
'Okatopa	932
Novema	794
Tisema	931
Fakakatoa	7968

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita tafa'aki ki he Ngaahi Mahaki Fakavavevave

'Oku ha 'i he tepile 'i 'olunga 'a e tokolahi 'o e kakai na'a nau sio mai ki he tafa'aki 'o e ngaahi mahaki fakavavevave. Koe kuata pe 'e 3 'oku 'asi 'ikai 'asi hena 'a e lesisita mei Sanuali ki Ma'asi. Koe lahitaha 'i he keisi koeni ko 'Akosi pea koe si'isi'i taha leva ko 'Epeleli.

Fakatata 17: Tafa'aki Ngaahi Mahaki Fakavavevave 'i he Ta'u – Kulupu (2017)

'Oku fakaha 'e he kalafi 'i 'olunga, 'a e tokolahi taha 'o kinautolu 'oku 'omi ki he loki mo e va'a tafa'aki fakatu'utamaki koe longa'i fanau eni he vaha'a ta'u 0-5. Hoko hake ki he tokolahi 'oku 'omi, ko e fanau

he vaha'a ta'u 15-19 'o tokolahi ange ia he fanau 'o e vaha'a ta'u 10-14. 'Oku ha mahino heni ko e long'a'i fanau 'oku lahi taha hono 'oange ki he va'a tafa'aki fakatu'utamaki.

Tepile 36: Tafa'aki Fakatu'utamaki 'i he Tangata pe Fefine (2017)

Tangata / Fefine	Tokolahi	%
Tangata	3902	50%
Fefine	4040	49%
'Ikai Fakapapau'i	26	1%
Fakakatoa	7968	

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'i he Tafa'aki Ngaahi Mahaki fakavavevave

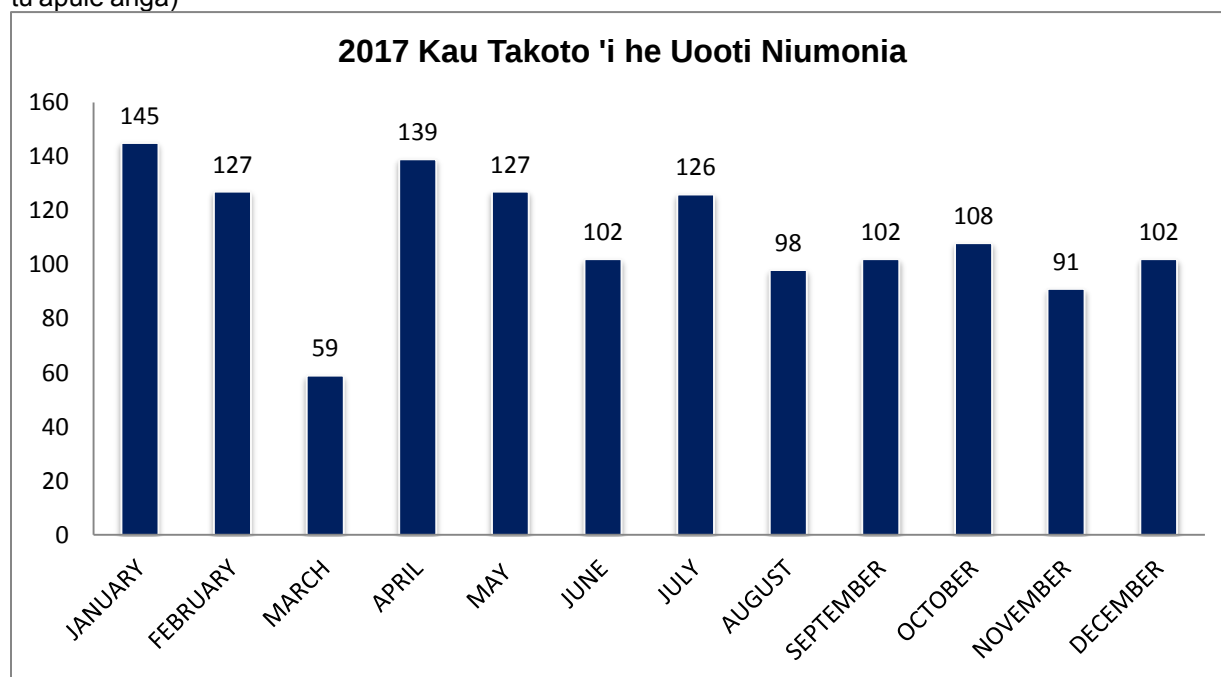
Tepile 37: Fa'ahinga 'oku nau talatala ki he Tafa'aki Fakatu'utamaki 'i honau fa'ahinga (2017)

Fa'ahinga 'oku nau 'iai	Tokolahi	%
1	65	1%
2	363	5%
3	7303	92%
4	152	2%
5	34	0%
'Ikai Fakapapau'i	51	1%
Fakakatoa	7968	

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'i he Tafa'aki Ngaahi Mahaki Fakavavevave

1.7 Uooti Kihe Niumonia

Uooti ki he Niumonia ko honau fatongia koe tufaki 'a e ngaahi faito'o fakafalemahaki mo hono tokanga'i 'a e me'a fakafaito'o ki he pule'anga (loto'i potungaue, faka vaha'a fonua mo hono 'ave faka tu'apule'anga)

Fakatata18: Kau Takoto ki he Uooti Niumonia 'i he Mahina (2017).

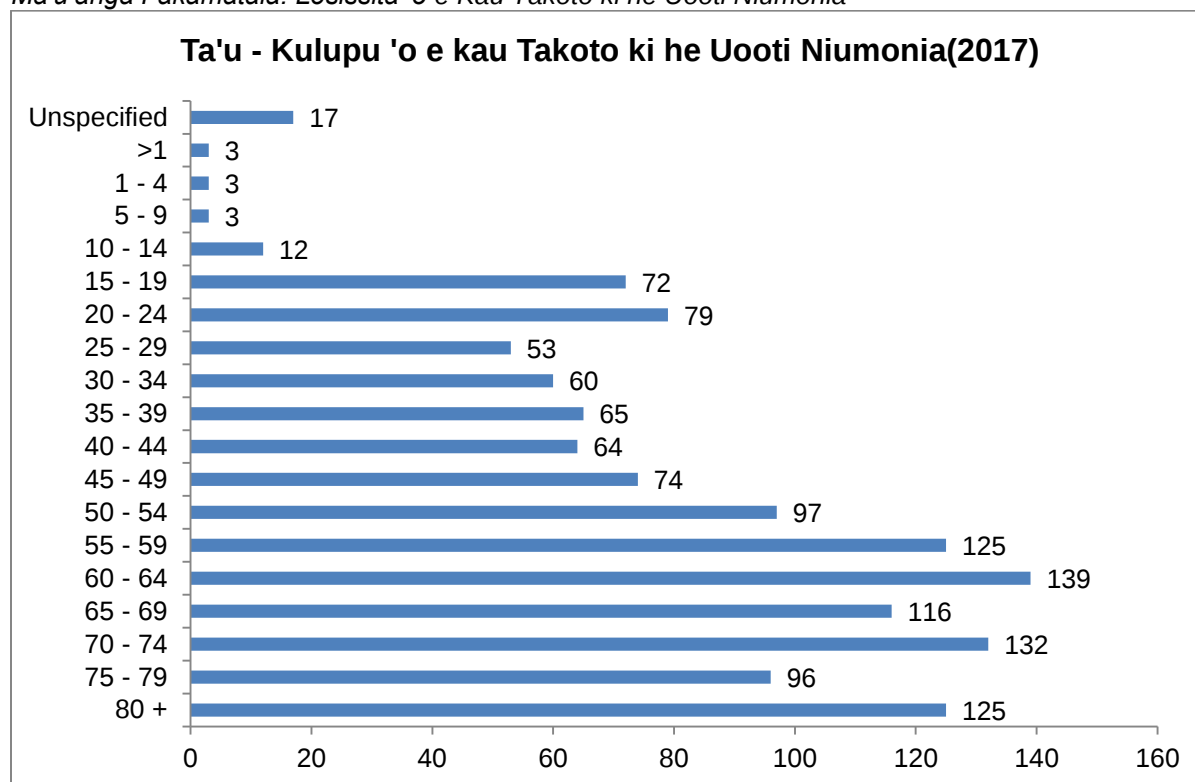
Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e Kau Takoto

Fakatata 18 'i 'olunga koe fakatata ia 'a e kau takoto 'i he mahina ki he ta'u 2017. Ko Sanuali 'a e mahina lahi taha pea Ma'asi leva 'a e kau takoto si'isi'i taha. Koe toko 1335 'a e tokolahi fakakatoa 'a e kau takoto ki he Uooti Niumoia 'i he ta'u 2017.

Tepile 38: Loloe 'a 'enau nofo 'i he Uooti Niumonia (2017)

Loloe 'o 'enau nofo ('Aho)	Tokolahi
<1	47
1 - 4	768
5 - 9	312
10 - 19	100
20 - 39	29
40 - 59	2
90 - 100	1
100+	3
'Ikai Fakapapau'i	73
Fakakatoa	1335

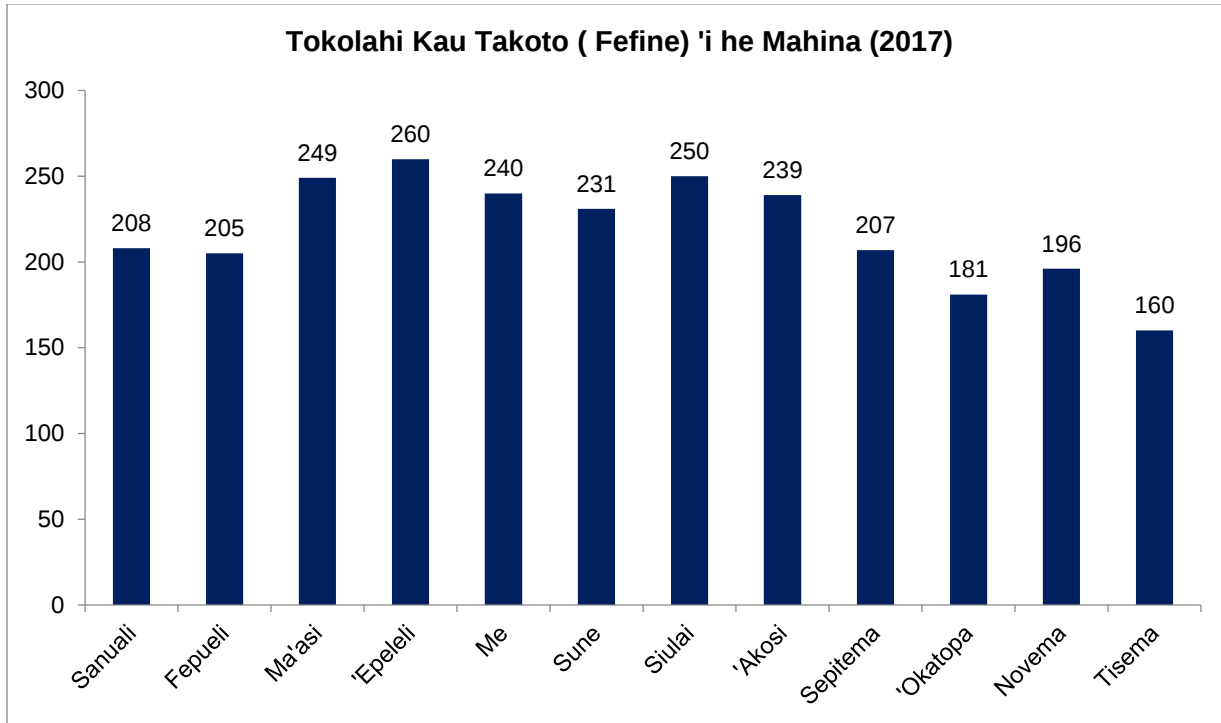
Ma'u'anga Fakamatala: Lesissita 'o e Kau Takoto ki he Uooti Niumonia

Fakatata 19: Kau Takoto 'o e Uooti Niumonia 'i he Ta'u – Kulupu (2017)

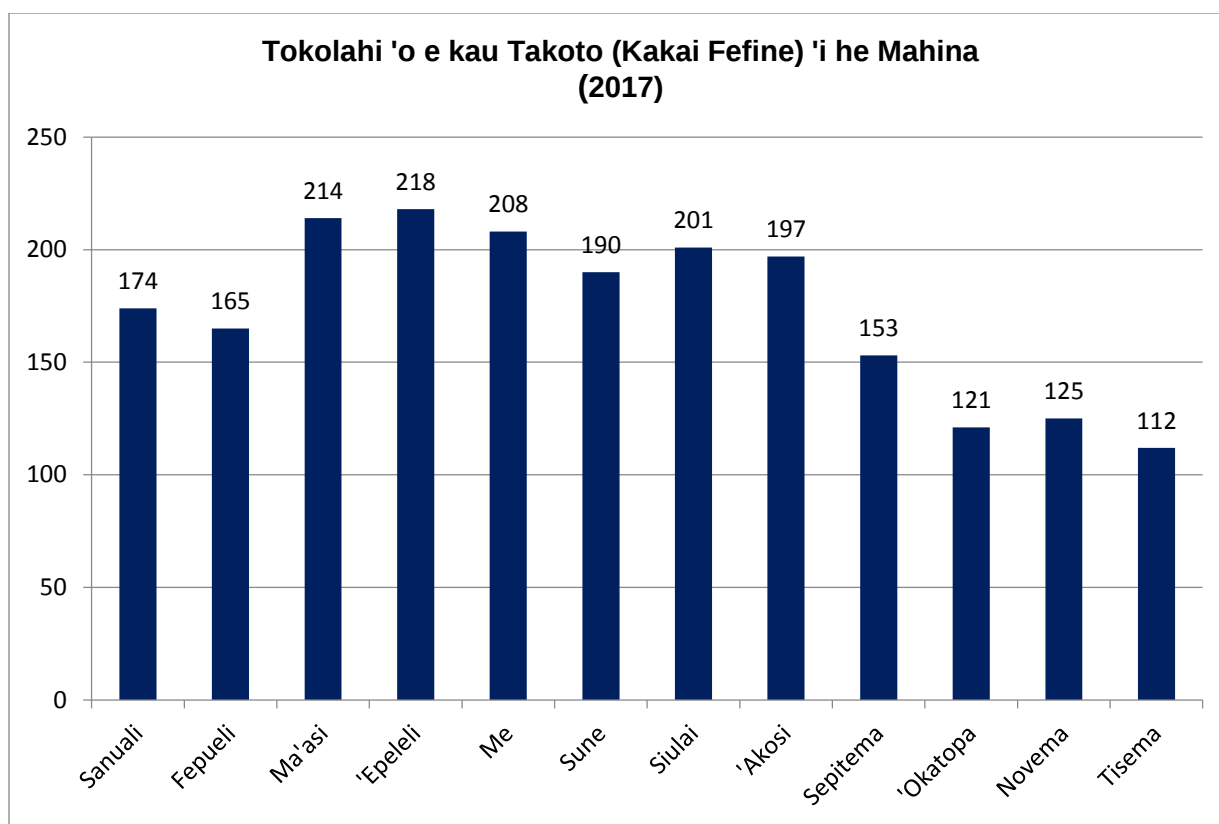
1.8 Fale Fa'ele moe Tafa'aki ki he Fokoutua Ngaahi Mahaki 'o e kakai Fefine

Koe fatongia 'o e Fale fa'ele moe tafa'aki ki he ngaahi mahaki 'o e kakai fefine ko hono tauhi 'a e mo'ui lelei 'a e fa'ele ki he tokotaha fa'ele kotoa 'oku nau takoto mo e ngaahi palopalema ki he kakai fefine.

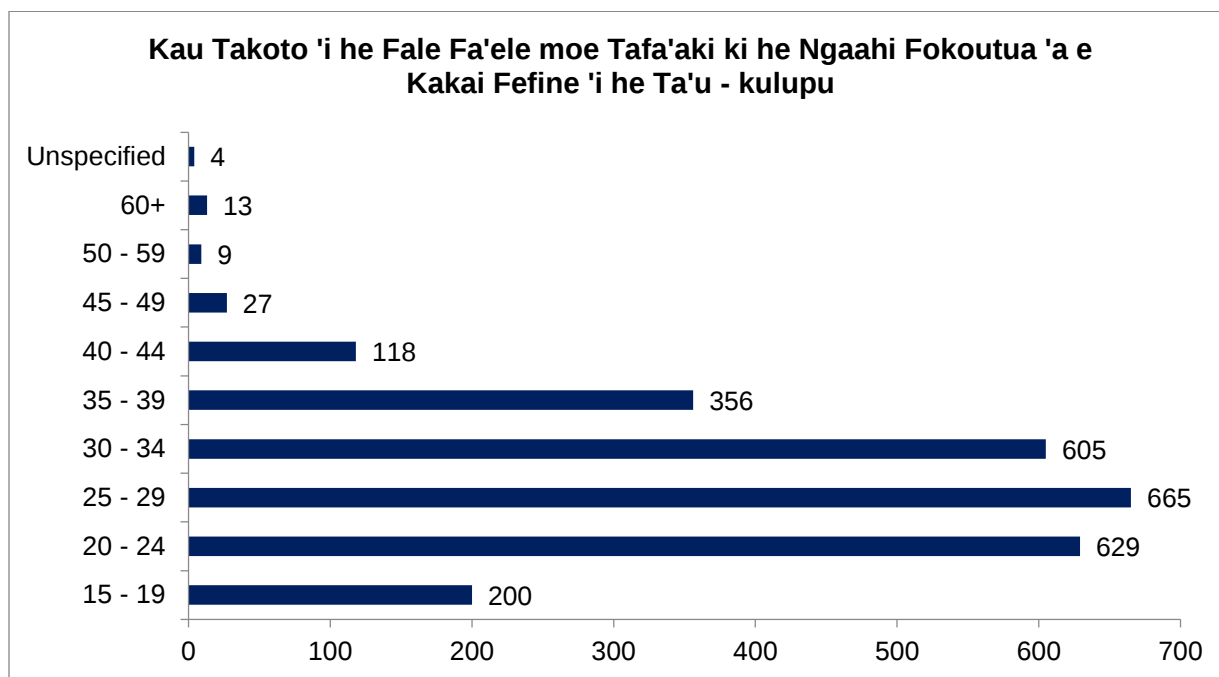
Fakatata 20: Kau Takoto 'o e Fale Fa'ele moe Tafa'aki ki he Fokoutua Ngaahi Mahaki 'o e Kakai Fefine'i he mahina (2017)

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'o e kau Takoto

Fakatata 21 Kau Takoto 'i he Uooti Fale Fa'ele moe tafa'aki ki he ngaahi fokoutua 'o e kakai fefine Pepe toki fa'ele'i 'i he mahina (2017)

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'a e kau Takoto

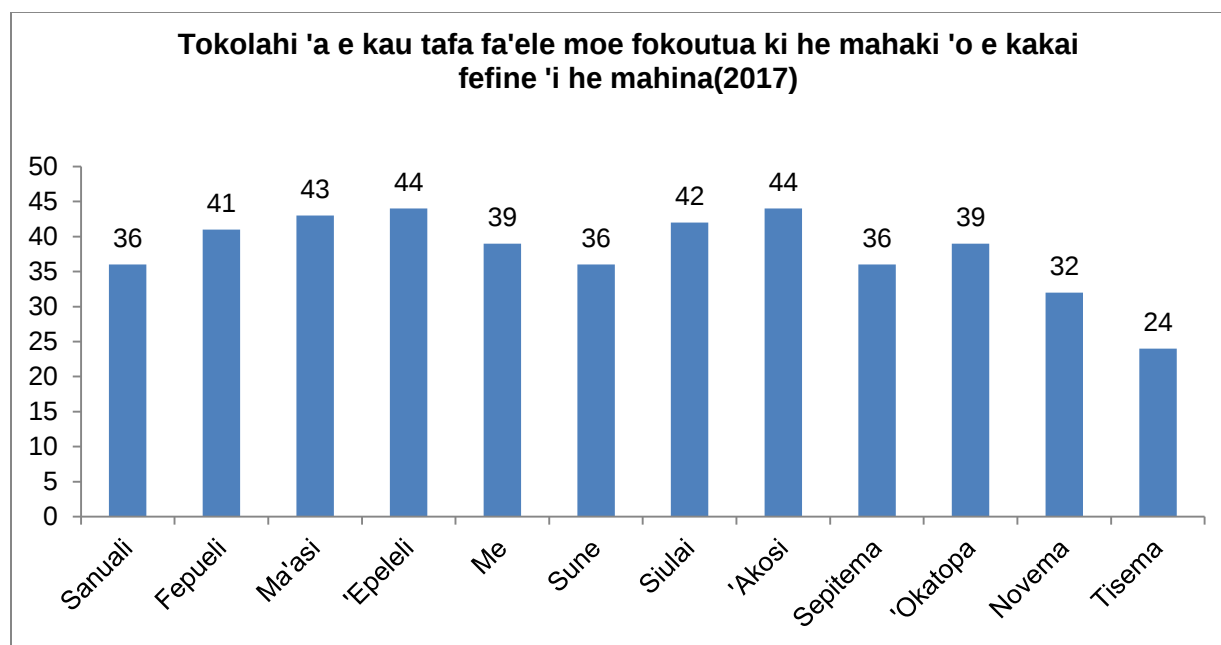

Fakatata 22: Kau Takoto 'i he Fale Fa'ele moe Tafa'aki ki he Ngaahi Fokoutua 'a e Kakai Fefine 'i he Ta'u - kulupu 2017

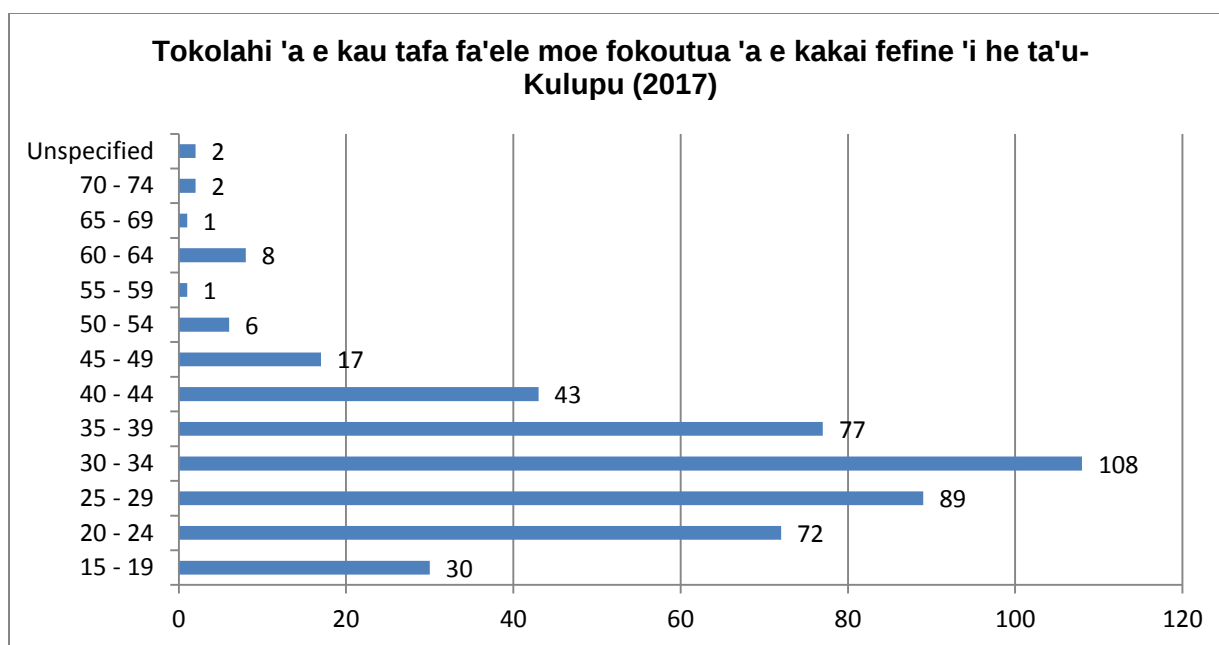
Tepile 39: Loloa 'o 'enau Takoto ('Aho) 'i he Uooti Fa'ele moe tafa'aki tokangaekina fokoutua 'a e kakai Fefine.(2017)

Loloa 'o 'enau nofo('Aho)	Tokolahi
<1	83
1 - 4	2277
5 - 9	197
10 - 19	36
20 - 39	17
40 - 59	4
60 - 89	1
90 - 100	1
100+	1
'Ikai Fakapapau'i	9

Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita 'a e kau Fa'ele moe tafa'aki tokangaekina fokoutua 'o e kakai fefine.

Fakatata 23: Tokolahi 'a e kau tafa fa'ele moe fokoutua ki he mahaki 'a e kakai fefine 'i he mahina(2017)

Fakatata 24: Tokolahi 'a e kau tafa fa'ele moe fokoutua 'a e kakai fefine 'i he ta'u-Kulupu (2017)

'Oku fe'unga moe toko 456 fakakatoa 'a e tokolahi 'a e kau tafa fa'ele moe tafa 'i he fokoutua 'a e kakai fefine. Koe ta'u motu'a 'o e tafa 'oku 'i he vaha'a ta'u – kulupu 'o e 30-34 pea hoko ki ai 'a e ta'u – kulupu 25-29 pea toki ta'u – kulupu 35-39.

1.9 Tafa'aki Fakalelei 'Atamai

Ko e va'a ki he fakalelei faka'atamai, 'oku nau tokongaekina fakaemo'uilelei mo e tokoni faka'atamai ki he kau mahaki 'oku nau mo'ua he popula fakae'atamai 'aki 'enau fakahoko ha ngaahi founa tokoni ki hono fakatau'atina'i mo fakalelei'i faka'atamai kinautolu.

#	Tupu'anga	#	%
1	'Avanga Motu'a	95	37%
2	'Avanga Femaleleaki	70	28%
3	'Avanga Tuifio	18	7%
4	Moveuveu Fakae'atamai moe fakaeto'onga tupu mei hono ngaue'aki e maliuana	16	6%
5	Hoholo Tamaki	13	5%
6	Mahaki faka'ilonga fakatokitu'a tupu mei hono ngaue tamaki'aki 'ae 'olokaholo	6	2%
7	Ngaahi To'onga Makehe	5	2%
8	Mahaki Te'ia	5	2%
9	'Avanga fua 'ikai fakatupu 'e ha mahaki fakasino	4	2%
10	Faliunga tamaki e sino fakatupu 'e he faito'o	3	1%
11	'Ulungaanga mousa'a mo fakalielia	3	1%
12	Ngaahi to'onga makehe pea moe mahaki mapukepuke tamaki	3	1%
13	Ngaahi to'onga makehe pea moe uesia faka'atamai moe fakato'onga 'o fekau'aki pea moe 'osi fa'ele	2	1%
14	Moveuveu fakae'atamai moe fakato'onga tupu mei hono ngaue'aki e 'olokaholo.	1	0%
15	Mahaki Fakatonutonu tamaki	1	0%
16	Toutou loto ta'ota'omia pe loto mafasia	1	0%
17	Loto punopuna tamaki	1	0%
18	Uesia faka'atamai moe fakato'onga 'o fekau'aki moe 'osi fa'ele pea moe Moveuveu femaleleaki.	1	0%
19	'Avanga fua fakatu'upake mo taimi nounou	1	0%

20	Ko hono ngaue'aki 'o e faito'o Phenothiazine moe Butyrophenone (ICD Code y 49.3)	1	0%
21	Moveuveu faka'atamai tupu mei he faito'o konatapu (ICD Code G 24.0)	1	0%
22	Uesia faka'atamai 'oku 'ikai ke tuhu'i pau (ICD Code F99).	1	0%
23	'Ulungaanga tamaki pe anga'i tangata tamaki (ICD Code F 28).	1	0%
24	'Avanga fua 'ikai fakatupu 'e ha mahaki fakasino pau (ICD Code F 22)	1	0%
Fakakatoa		254	

1.9.1 Ngaahi Ngaue Kuo Lava

Lao fakafonua ki he mo'ui lelei fakae'atamai

Kuo kakato hono fa'u 'a e lao fakaangaanga fakalotofonua 'uluaki ki he mo'ui lelei fakae'atamai ka 'oku kei 'i ai e fiema'u ke fai ha talanoa mo e Pule ki he kau Toketa fekau'aki mo e lao fakaangaanga ko eni

Kei hoko atu pe 'a e ngaue ki he va'a lao fakalotofonua ki he fakalelei fakae'atamai pea mo e va'a ki he Mo'ui lelei fakae'atamai ki ha tohi tataki mo tokoni fakataha mo e lipooti fakamahina ki he mahina ko Fepueli 'o e 2017. Ne lava mo e ako 'aho taha ki hono fa'u ko ia 'o e tohi tataki mo tokoni ki he Mo'uilelei fakae'atamai 'i Fepueli.

8.8.1.2 Fakataha Fakalotofonua 'a e Va'a ki he Mo'uilelei fakae'atamai/ 'Aho 'o e Mo'uilelei Fakae'atamai.

Kuo lava hono kamata 'a e ngaahi fakataha 'a e Va'a Mo'uilelei Fakae'atamai 'a Tonga mo e Kautaha ki he ngaahi Faingata'a'ia Fakaesino, ko e kongia ia 'o 'enau mateuteu ki he fakataha lahi fakalotofonua 'a e Va'a ki he Mo'ui lelei Fakae'atamai 'e fakahoko 'i 'Okatopa 'o e 2017. Ne fakahoko e teuteu ni lolotonga ia e uike fakamamafa'i 'a e mo'ui lelei faka'atamai. Ne fengau'e'aki heni 'a e ngaahi kautaha fengau'e'aki 'i ha fakataha na'e tataki mo fakalele 'e he sekeliti pule 'o e TMHDA ko Sela Tupou Bloomfield. Taha e ngaahi taumu'a ngaue 'a e Potungau Mo'ui, ko e fengau'e'aki vaofi 'a e ngaahi kupu, pea na'e ha ola ia 'i he fakataha ni 'a ia ne fakahoko 'i Sanuali.

Ne lava foki hono fakamamafa'i fakalotofonua 'a e 'aho ki he Mo'ui lelei faka'atamai 'i he tokoni 'a e kautaha Digicel ki hono tufaki e kaveinga ko e "Ta talanoa, ki he puputu'u 'i Ma'asi he ngaahi telefoni ki he kakai e fonua.

Ne lava mo hono fakalele 'o e ta ngatu 'i he ni'ihini ne nau takoto 'i falemahaki he vaha'a taimi 'aho 21/08/2017-25/08/2017. Ko hono tali eni e kole 'a e TMHDA ki ha ngaahi me'a'ofa ke ngaohi 'e he kau takoto 'i falemahaki ke foaki ki he kau 'aahi mo e kau fakaafe mei muli mo Tonga pe ke nau lea mo kau ki he polokalama fakaava 'o e fakataha 'a e Va'a Mo'uilelei Faka'atamai mo e Faingata'a'ia fakaesino 'i Nuku'alofa ne fakalele he 'aho 9-13 'o 'Okatopa, 2017.

Ne fokotu'utu'u 'e he TMHDA pea mo e Talekita Fa'u 'a hono fa'u 'o ha fo'i filimi pe vitiō 'o fakaha ai 'a e lau 'a e kau mataotao ki hono tokangaekina e mo'ui lelei fakae'atamai fekau'aki mo e ngaahi palopalema fakae'atamai 'i Tonga ni. Ne kau he fo'i filimi e kongia e kau ngaue mo e kau mahaki mo kinautolu e ni'ihini he va'a fakalelei fakae'atamai. Ne hulu e faiva ni he fakataha lahi fakalotofonua 'a e Va'a Mo'ui lelei Fakae'atamai. Ne lava hono teuteu'i e vitiō/filimi ni 'i Sepitema.

Ko 'eni 'a e fuofua fakataha ne lava 'o fakahoko ma'ae Va'a Mo'ui lelei fakae'atamai he 'aho 9/10/2017-13/10/2017. Ne 'i he fakataha, 'a e kau palofesa 'e 6 mei muli. Ne kau heni ha ongo palofesa ki he fale'i faka'atamai, mo e ongo toketa ki he 'atamai mo e ongo mataotao saienisi ki he tupu'anga mo e fekau'aki 'a e tangata. Ne 'i ai mo e kau fakaafe ko e kau fale'i mataotao ki he mo'ui lelei fakae'atamai. Ne fakakaveinga 'a e fakataha ko e "Langima'a". Ne fokotu'utu'u mo fakalele 'a e fakataha ni 'i he fengau'e'aki 'a e Potungau Mo'ui mo e TMHDA 'o fakapa'anga 'e he DFAT. Ne fakalele e fakataha 'i he Tanoa-Dateline International Hotel.

Ne lava heni hono fuofua faka'ali'ali 'a e ni'ihii si'i 'o e ngaahi tohi mahina 'oku ne ngaue'aki 'a e ngaahi ta ngatu 'a e kau tokoto falemahaki he lolotonga koia 'a e konifelenisi ko eni.

1.9.1.3 Ngaue kuo Fakahoko / Ako/ Ngaahi A'usia

Ne folau ki 'Aositelelia á Dr. Pita Pepa í ha ako ngaue í he senita Faitoó Konatapu mo e Kava Malohi Tapu. Ko e ako ngaue ko eni ko e fokotuútu'u ia á e Ballarat Twinning Program ó fakahoko mo fakalele ia é Mr. John McDonald í Fepueli.

Ne lava mo ha ááhi ki Tuvalu á e mataotao he faleí fakaátamai ke fai éne ako ki he fakaeátamai í ha áho 'e 19 ki he kau toketa akoako Tuvalu mei Cuba hili ia e kakato e ta'ú é taha énaú akoako toketa he Polokalama í Kiribati (KITP) ne fakahoko í Me.

Ne fakakakato mo ha ááhi mo ha ako ki hono fakamamafaí 'o e móúilelei fakalukufua ki he ngaahi tukui motu ó kau ai á Haápai mo Vavaú he ngaahi toketa kiliniki mo e kau ngaue vaá ki tuá á e móúi lelei í Maási.

Oku fiema'u ketau tokanga'i ketau sio kihe ngaahi kakai kuo nau lavea 'I Vava'u 'ihe fakatu'utamaki na'e hoko 'I Nu'usila 'ihe folau 'ae 'apiako Mailefihi moe Siu'ilikutapu 'o to ai e pasi ne kau ai e fanauako 'e 50 pea moe kau faiako. Na'e folau atu ha tokotaha mataotao kihe fakalelei 'atamai moe tokotaha ngaue kihe fakalelei 'atamai ki Vava'u 'I Ma'asi kena vakai'i mo 'ave ha fale'i kihe tu'unga 'oku nau 'iai.

Ne lava atu mo e mataotao ki he faleí fakaátamai mo ha níhi he komiuniti ki he vaá Móúilelei á e kakai ki ha ako ne fai í Nadi, Fisi í he áho é 5 í he ako á e Pasifiki (PIMHnet) í Ókatopa.

1.9.1.4 'AhoMóúi Lelei Fakamamani Lahi

Ne kakato mo ha lea í he ófisi ó e Digicel Tonga í he kaveinga "Loto Taótaómia, ta talanoa ki ai í Épeleli.

Katoangaí mo hono fakamanatu ó e áho fakamamani lahi ó e móúi lelei he áho 8/4/2017 í he kaveinga talanoa ki he puputuú, í he hotele Tano'a. Pehe foki ki hono ó hake ha ngaahi áta mo e fakamatala he ínitanei ó e ngaahi fakamanatu fakamamani lahi ó e 'aho e móúilelei ke meá kiai mo kinautolu he Pasifiki í "Epeleli.

Ne lava mo ha ngaahi houa ta ngatu í Sepitema á e kau puke he uesia fakaeátamai ke ngaueáki í ha tohi mahina ke fakaáta ia í he áho fakamanatu ó e móúilelei fakaeátamai he áho 10/10/2017.

1.9.1.5 Ngaahi Tokoni kihe Vaa' Fakalelei 'Atamai.

Ne fakahu ha paánga é TOP\$100000.00 ko e paánga tanaki ia á e vaá fakalakalaka ki he faingataáia fakasino mei he DFAT ki he pangike í he ákauni á e Tonga Mental Health mo e Disability Association (TMHDA) í he áho 12 ó Sune 2017

Ne foaki é he TTTF pe koe Tonga Table Tennis Federation á e seti tepile ping-pong maáe ni'ihii í falevale í ha polokalama foaki naunau ping-pong naé fakahoko he áho 22/08/2017. Ne fakafofongaí é he sister pule á e falemahki Vaiola á hono tali ko ia á e meáófa koi a í 'Aokosi.

1.9.1.6 Komiti Faleí áe Vaá Fakalelei Átamai

Na e fakahoko á e fakataha hono 3 á e Mental Health Advisory Committee (MHAC) í he áho 14/09/2017. Ne lava foki mo hono fakahu atu ó e lipooti fakataú ó e 2016 fakatatau ki he kupu lao konga 125 í he lao ki he Móúi lelei Fakaátamai á e MHAC fika 8 ki he MHAC ó fakamoóni ai á e CEO ó e Potungaue Móúi á ia óku to e sea he MHAC í Sepitema.

Fakahu ó e lipooti fakataú á e MHAC ó e taú 2016 ki he NHDC í Sepitema.

1.9.1.7 Savea kihe Moui Lelei Va'a Fakalelei 'Atamai

Lava lelei hono fakalele áho é 3 ó e fuofua ako ki he kau toketa mo e kau neesi ki he savea fekauáki mo e moui lelei fakaeátamai ki he kakai he áho 8/11/2017-10/11/2017. Ne kau he savea ko eni ha ngaahi kumi fakamatala ki he faáhinga kehekehe ó e faingataáia. Ko e fonua pe é ua, ko Tahiti mo Niu Kaletonia ó tolu áki á Tonga ni kuo fakahoko ai á e savea ni. Ne fakapaánga á e savea ni é he puleánga Falanise fakataha mo e Kautaha fakamamanilahi ki he Moui Lelei. (WHO). Ko e kau neesi é 30 ne nau fakahoko á e savea ní he élia ó Tongatapu mei he áho 13/11/2017-24/11/2017 á ia ne kakato ai.

1.9.1.8 Founga Tokoni

Kuo kamata e ako á e ngaahi kupu mahuínga í he Potungaue Moui ki he ngaahi founga foóu mhGAP Intervention Guide Version 2.0. Ne kau heni á e akoánga neesi á Kuini Salote (QSSN) mo e kau neesi ki he NCD mo e kau neesi ki he kakai. Ko hono akoí koia ó e mhGAP module ko ha ngaue lahi ia é hokohoko atu hono fai ke kau ai á e kau neesi, mo ha kau toketa mo ha kau ófisa moui . Kuo fakangofua é he puleako koia á e QSSN ke fakakau á hono akoí koia ó e mhGAP module í he silapa ako koia á e ápiako, ke kamata ngaueáki ia í he 2019 ka í he taimi tatau , óku í ai e palani fakaangaanga ke kamata akoí á e fanau ako taú ósi kimuá pea nau tanaki tuínga he Tisema ó e 2018.

1.9.1.9 Fengauéaki moe kongá óe NGOs

Kuo malohi mo moui mai eni á e fengauéaki á e Vaá Ngaue ki he fakalelei fakaeátamai mo e Senita ki he kakai fefine mo e longai fanau á Tonga (TNCWC) he taú kakato. Ne fengauéaki ai a Mrs. Leti Siliva mei he TNCWC pea moe toketa kiliniki fakaeátamai ki hono tokangaekina mo talanoái á e níhi ki falemahaki pe ko haána ááhi ki honau ngaahi ápi. Ne í ai e fakataha lahi fakataú á e AGM ó e TNCWC ne áfio ai á e Kuini ó Tonga pea ne to folofola ai ki he mahuínga ó e fengauéaki á e vaá tokoni ki he fakalelei fakaátamai pea mo e TNCWC. Ne ola lelei áupito á e fakataha ni í he áfio ai á e taáhine kuini pea mo e níhi ne nau kau ki he fakataha í Tisema.

1.9.1.10 Fakafoóu /Fakatauátaina

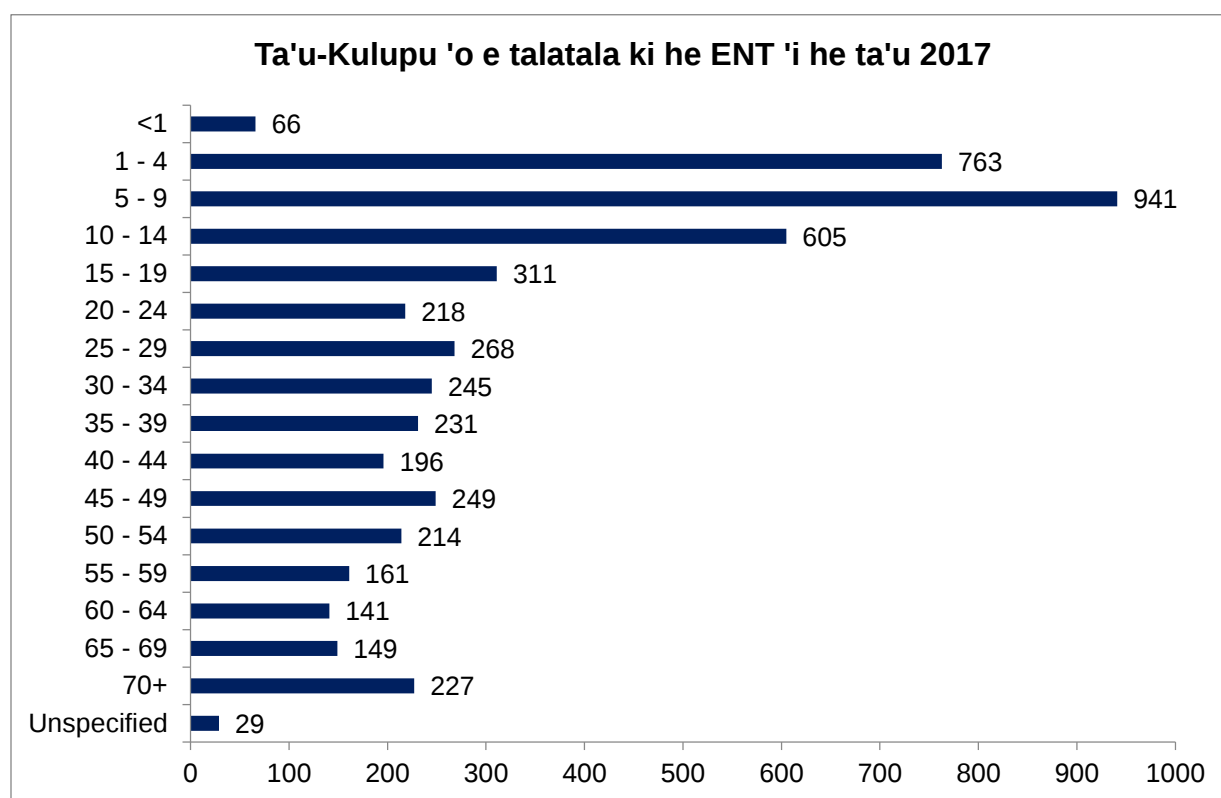
Hili ko ia á e mate /fakatamaki naé hoko ki he taha ó e níhi ne tauhi í loki 'o e kau 'atamai vaivai, he áho 25 ó Áokosi ,2017. Ne makatuúnga mei ai ha liliu mo ha fakafoóu ki he vaá mo hono fakalele koia ó falevale, áki e liliu énau taumuá ngaue mei hono tauhi populaí ó e níhi í falevale ki he fakakaukau ko hono veteange honau popula. Ne fakaáta heni á e kau puke fakaeátamai ken au áta atu ki honau ngaahi kolo. Ne ha mai e ola lelei í hono fakahoko 'o e fakafoóu ko eni, 'i he holo á e launga mei he kakai 'o e ngaaahi kolo fakataha pe mo hono fakalahi á e takai á e kau ngaue ki hono vakaií mo ááhi ki he níhi koeni .Óku ha mahino eni í he ngaahi kalafi.

Pehe é toketa Puloka, ko eni á e liliu fakatu'upake lahi taha kuo fai ki he founga hono tauhi fakaeátamai á kinautolu óku uesia fakaeátamai í he falevale pea mo e níhi koi a óku uesia faka'atamai he ngaahi kolo. Kuo ngata ai heni e palopalema koia 'a e faá tokolahi mo fonu á falevale. Kuo áta leva á falevale kia kinautolu pe óku fakatuútamaki ange á énau puke fakaátamai, mo e níhi óku tuútuúni é he fakamaauánga ke tauhi, mo kinautolu mei ápi pilisone óange é he MHA pea moe níhi óku malava kenau fakalaveaí pe kinautolu heénau puke. Ko e liliu koeni ke fakatauátainai e kau mahaki pea malava ke liliu ai 'a e founga fakahoko fatongia mo e tauhi koia óku fai ki he kau puke fakaátamai. Kuo kamata fakatongakaí eni í he:

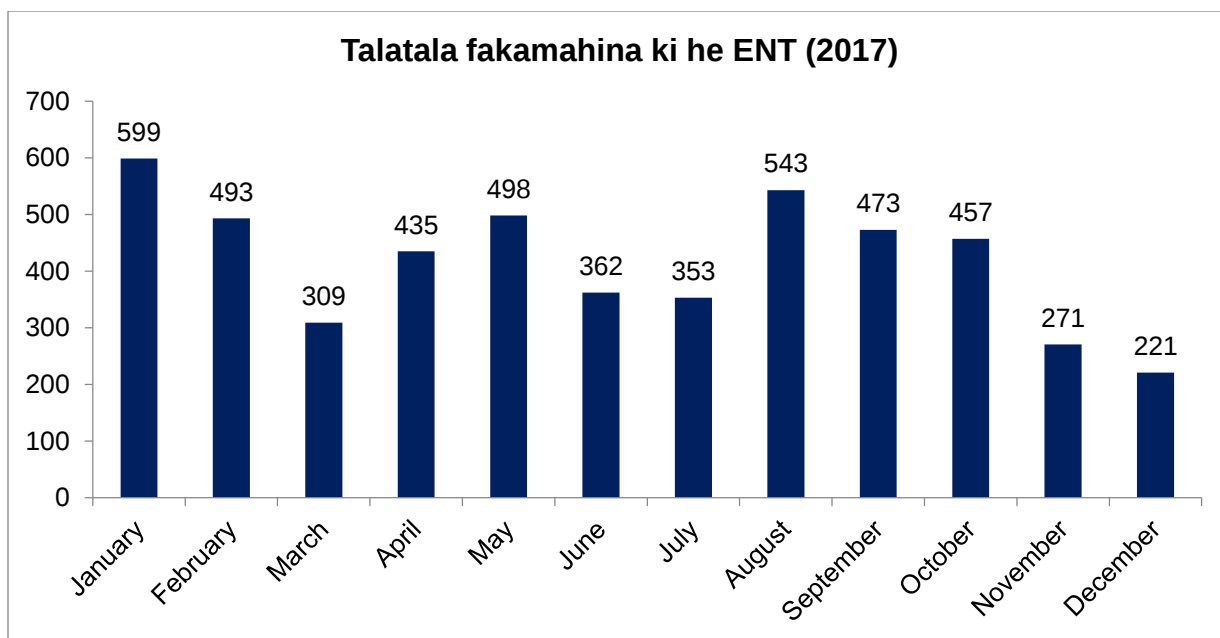
- Lahi ange koia á e fika ó e MOW ki he tukui kolo talu mei he hoko koia á e mate í Áokosi 2017
- Lahi ange koia á kinautolu óku ómi mei he kau ófisa moúi ki he MHWO ke kau mo ia 'i he ááhi pe vakaií ki ápi.
- Ááhi koia kuo lava fakahoko é he kau ófisa moúi ki he ápi koia ó e kau puke he uesia fakaeátamai.
- Ááhi óku fakahoko fakataha é Leti Siliva mei he senita ki he kakai fefine mo e longai fanau mo ha kau ófisa moúi ki he ngaahi ápi nofo'anga ó e níihi ko ia óku uesia fakaátamai.

8.9 ENT (Telinga, Ihu, Monga)

Ko e Va'a ko eni 'a e ENT, 'oku nau fakahoko 'a hono tokangaekina fakafaito'o 'a e telinga, ihu pea mo e monga.

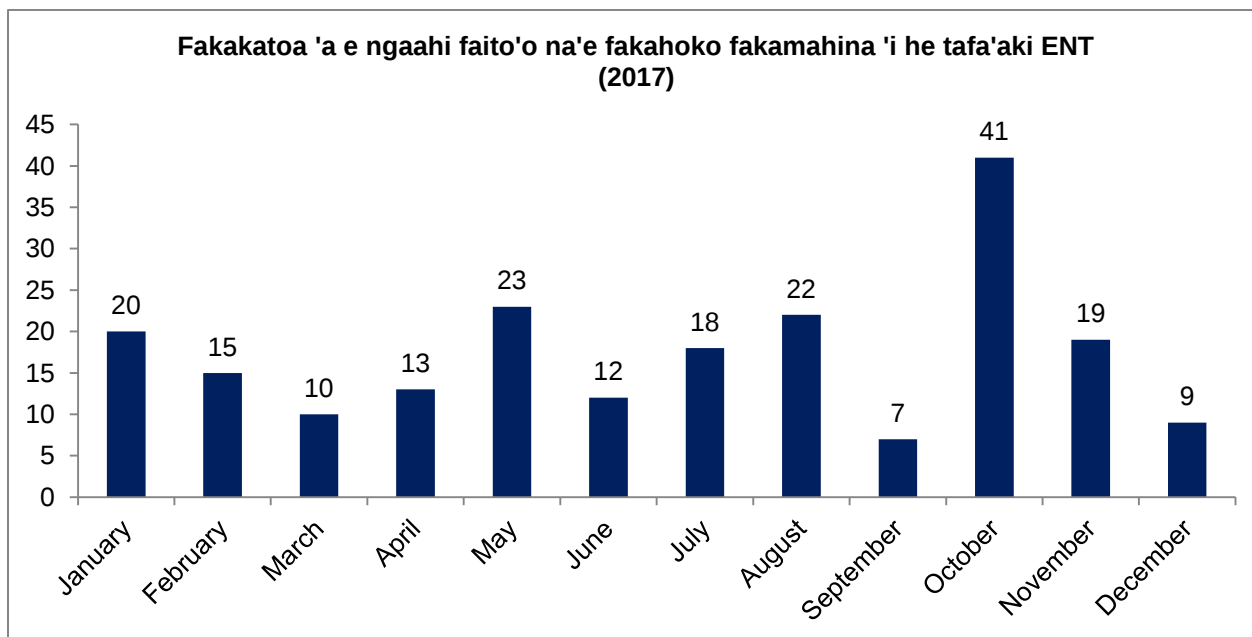

Fika 25: Ta'u - Kulupu 'o e kau talatala ki he ENT ki he ta'u 2017

Fika 26: Talatala fakamahina ki he ENT (2017)

'I he ta'u 2017, na'e a'u ki he toko 5,014 'a kinautolu na'e talatala mai ki he tafa'aki ENT. Ko e lahi taha 'o e ngaahi mahaki na'e talatala mai na'e fe'unga mo e toko 599 'i Sanuali pea hoko ki ai 'a 'Aokosi. Na'e holo 'a e fika 'o e talatala, 'i he'ene a'u mai ki Novema mo Tisema.

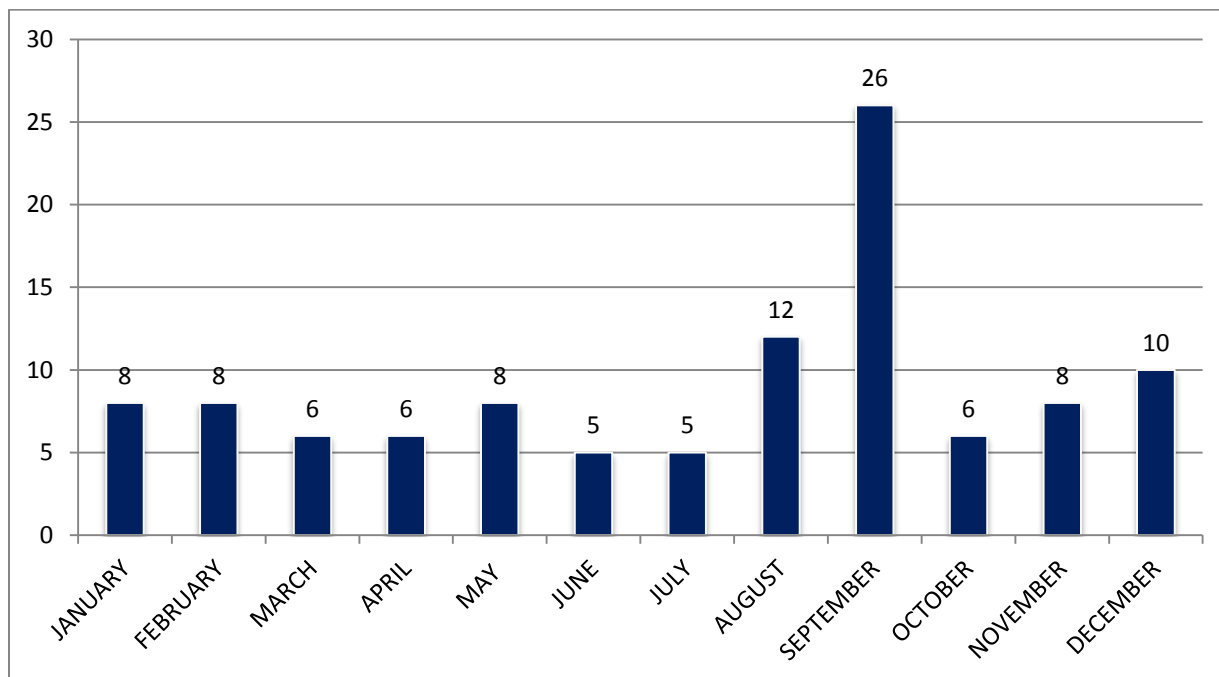

Fika 27: Fakakatoa 'o e ngaahi faito'o na'e fakahoko fakamahina 'i he ENT ki he ta'u 2017

Na'e a'u ki he ngaahi mahaki 'e 209 na'e fakahoko honau faito'o. 'I he'ene a'u mai ki 'Okatopa, na'e ma'olunga ange ai 'a e tokolahi 'o e kakai na'e fakahoko honau faito'o, pea holo mai ai 'o tokosi'i 'i he'ene a'u mai ki Sepitema.

1.10 Fakamohe pea mo e Fakaakeake (ICU)

Tafa'aki fakamohe pea mo e loki fakakeake 'oku nau tokangaekina 'e kinautolu 'a e ngaahi fatongia ki he fakamohe pea pehe foki ki he va'a 'oku tauhi ai 'a e kau mahaki.

Fika 28: Fakakatoa 'a e kakai 'oku nau takoto 'i he tafa'aki ICU fakamahina ki he ta'u 2017: Ma'u'anga fakamatala: Tohi lesisita 'o e kakai 'oku nau takoto 'i he tafa'aki ICU.

Tepile 40: Loloe 'o e taimi 'oku takoto ai 'a e kau mahaki (2017)

'Aho	Loloe 'o e taimi
<1	7
1-4	47
5-8	5
Mate	4
Fakahiki ki he tafa'aki 'e taha	7
'Ikai ke fakapapau'i	16
Fakakatoa	86

*Ma'u'anga Fakamatala: Lesisita ICU

1.11 Senita ki hono tokangaekina 'o e mahaki suka.

Ko e Senita 'oku ne tokangaekina 'o e mahaki suka (NCD) 'oku 'i he malumalu ia 'o e Potungaue Mo'ui pea 'oku tu'u ia 'i he falemahaki Vaiola, Tofoa, Tonga.

1.11.1 Tefito'i Fatongia

- ❖ Talatalaifale ki he mo'ui 'a e kakai 'o fekau'aki pea mo e faka'ehi'ehi mei he mahaki suka kae pehe foki ki hono faka'ai'ai ki he tokangaekina 'o e suka.
- ❖ Tokanga'i 'o e mahaki suka
- ❖ Fakahoko fatongia ki he komiuniti
- ❖ Fakaako'i ke toe langa hake 'a e mo'ui lelei 'o e kau ngaue pehe foki ki he va'a fengaue'aki
- ❖ Tanaki 'o e ngaahi fakamatala, 'analaiso, lipooti mo siofii 'o e palani pea mo e ngaahi fokotu'u fakakaukau.

Ke malu'i mo faka'ehi'ehi mei he lahi koia 'a e mahaki suka, 'e malava leva ai ke 'omai ha ngaahi

me'angaue ke fakahoko 'aki 'a hono ta'ota'ofi 'aki 'a e toe lahi ange 'a e mahaki suka.

1.11.2 Fatongia

Ke poupoua hono fa'u 'o e lao fakafonua ki hono malu'i pea mo hono ta'ota'ofi 'a e toe lahi ange 'a e mahaki suka.

Hoko ko ha memipa 'o e komiti fakalotofonua 'oku ne tokangaekina 'a e mahaki 'ikai ke pipihi pea pehe foki ki he komiti iiki ange, ki hono fakahoko mo fa'u ke toe fakalakalaka ange 'a hono malu'i 'a e mahaki suka pea pehe foki ki he to'onga mo'ui lelei.

Toe siofi 'a e tohi fakahinohino fekau'aki pea mo hono tokangaekina 'o e mahaki suka ki Tonga, pea fakapapau'i 'oku tufaki 'a e tohi fakahinohino koia 'i Tonga.

Fakalotolahi'i 'a e senita mo'ui lelei ki he ngaahi komiuniti, pehe foki ki he falemahaki 'i he 'otu motu ke nau tokanga ange ki hono malu'i 'a e mahaki suka.

Fakalotolahi'i ke fakahoko 'a hono siofi mo hono sivi'i 'o e uesia 'o e mahaki suka.

Toe fakalahi 'a e ngaahi fakatotolo ki hono malu'i mo ta'ota'ofi 'o e mahaki suka.

Ke fakapapau'i 'a e fengaue'aki 'a e va'a ki hono tokangaekina 'o e mahaki suka 'iTonga pea mo e kau ngaue, ke nau toe tokanga ange ki kinautolu 'oku ma'u 'e he suka ka 'oku kei mo'ui, ke tauhi mo tokanga'i 'a 'enau mo'ui lelei.

'I he ta'u 2017, na'e toe fakalahi ai 'a e senita 'oku ne tokangaekina 'a e mahaki suka 'i he ta'u 'e 3 kuo mahili atu, ke 'omai 'a e ngaahi fiema'u 'a e kakai. Ko e ngaahi ngaue eni 'oku lolotonga fakahoko;

- Kiliniki ki hono tokangaekina 'o e mahaki suka
- Mahaki 'oku fairo'o fo'ou
- Muimui'i 'o e ngaahi kiliniki
- Sivi 'o ngaahi mahaki suka
- Faka'ata 'a e ngaahi founa 'o e ngaahi nifo
- Sivi 'o e va'e 'a kinautolu 'oku ma'u 'e he suka
- Kiliniki ki he kai mo'ui lelei
- Kiliniki ki he to'onga mo'ui
- Ako fakakulupu
- Fairo'o 'o e ngaahi lavea
- Sivi 'a e kau fa'e faitama (fengaue'aki pea mo e kau neesi 'oku nau tokangaekina 'a e mahaki 'ikai ke pipihi)
- Muimui'i 'a e va'a ki he fa'e mo e pepe (fengaue'aki pea mo e kau neesi 'oku nau tokangaekina 'a e mahaki 'ikai ke pipihi)
- 'A'ahi ki he ngaahi tukui 'api (fengaue'aki pea mo e kau neesi 'oku nau tokangaekina 'a e mahaki 'ikai ke pipihi)
- 'A'ahi ki he kiliniki 'I he ngaahi senita mo'ui lelei
- 'A'ahi ki he kiliniki 'i he ngaahi 'otu motu
- Hokohoko atu hono fakaako'i 'a e kau ngaue
- Tokangaekina 'o e kau suka 'oku nau 'i he falemahaki
- Tokangaekina 'a kinautolu 'oku faingata'ia fakaesino (fengaue'aki pea mo e va'a mo'ui lelei 'i he ngaahi komiuniti)

1.11.3 Makamaile

1.11.3.1 Poloseki ki he ngaahi senita mo'ui lelei 'o e komiuniti, fakapa'anga 'e he DFAT

Sio pea mei he ngaahi kiliniki, 'oku 'i ai 'a e fiema'u lahi ke tokoni'i 'a e kakai 'o e komiuniti ki hono tokangaekina 'a e uesia koia 'o 'enau mo'ui. 'Ikai ke ngata ai, ka 'oku toe fiema'u ke ngaue fakataha mo

feongoongoi 'a e kau ngaue 'oku nau ngaue 'i he senita mo'ui lelei. 'Oku 'i ai 'a e fiema'u ke fakahoko pe 'e he senita mo'ui lelei 'i he ngaahi kolo 'a 'enau ngaahi poloseki 'o 'oua 'e toe fakaongoongo ki Vaiola. Koia ai ko e senita mo'ui lelei 'e tolu na'e fili ke nau tataki 'a e ngaue ni, pea fakaako'i ai 'a e kau ngaue ki he founa hono fa'u 'o e tohi, patiseti fakapa'anga pea mo e founa hono fakahoko ha poloseki 'i he komiuniti 'e malava ke ne ta'ota'ofi ai 'a e ngaahi palopalema 'o e mahaki suka. Ko e 'ofisa ma'olunga ki he mo'ui na'a ne tataki mo poupoua 'a kinautolu 'oku fakahoko 'a e ngaue ni. 'Oku malava 'o fakahoko 'a e fatongia ko eni, 'o tu'unga ia mei he tokoni 'a e DFAT 'aki 'a e pa'anga 'e 1000 ke fakahoko 'aki 'a e poloseki, pea 'oku fakahoko ia 'i he kuata kotoa pe. Ko e kuata 'uluaki na'e fakahoko mai 'oku 'i ai 'a e fakalakalaka mei ai pea 'oku 'i ai 'a e tui koe taha eni 'o e founa 'e malava ke fengau'e'aki ai 'a e kakai 'o e komiuniti ki hono tokangaekina 'o e mahaki suka.

1.11.3.2 'A'ahi mai 'a e timi 'Amanaki Lelei mei muli.

Ko e timi 'Amanaki Lelei, koe kaunga ngaue ia pea mei 'Amelika 'i he ngaahi ta'u lahi, pea 'oku 'i ai ma'u pe 'a e 'amanaki ki he 'a'ahi fakata'u mai 'a e timi koeni. 'Oku hoko 'a e 'a'ahi mai koeni ke ne fakalotolahi'i 'a e kau ngaue 'i he Potungaue pea mo hono tokangaekina 'a e ngaahi tafa'aki 'oku lavea ngofua.

1.11.3.3 Poloseki ki hono faka'ilonga'i fakamamani lahi 'o e suka pea mo e suka feitama.

Talu mei he ta'u 2015 'a e kau atu 'a e NDC ki he timi 'oku nau tokangaekina 'a e 'ilo ki he suka feitama. 'I he kau atu koia ki he memipa 'o e GDM, 'oku malava ai ke mau fakahoko hono sivi, ako'i pea moe talatalaifale ki he ngaahi fa'e 'oku ma'u kinautolu 'e he suka lolotonga ko ia 'a e feitama.

- Ko e poloseki ko eni, 'oku ne faka'ata ai ha faingamalie ki he fa'e mo e pepe ke nau faka'ehi'ehi mei he uesia ko ia 'a e suka 'i he'enau kei feitama.
- 'Omai 'a e ngaahi me'angaue IEC 'e 4 ki he kai moui lelei, sivi 'o e fa'e suka feitama, Koe ha 'a e GDM? Ko e teuteu'i 'a e mo'ui lelei 'o e fa'e feitama pea na'e fakapa'anga ia 'e he Tonga Health Promotion.
- Ko hono toe fakaava 'a e va'a suka 'i Tonga

Ko e va'a ko eni ki hono tokangaekina 'o e mahaki suka, na'e lesisita ia ke hoko ko e potungaue 'oku 'ikai tanaki tukuhau koe'uhi kae malava 'o tokoni'i 'a e kakai 'oku ma'u kinautolu 'e he mahaki suka.

1.11.3.4 Katoanga'i fakamamani lahi 'o e mahaki suka 'i he 'aho 14 'o Novema

Ko e fakaafe fakalangilangi ki hono fakamanatu fakamamani lahi 'o e suka, ko e ta'ahine ko Tuna Aleamotu'a Fielakepa pea ko e taha ia 'o e kau to'a 'i he mahaki suka. Na' e toe me'a foki 'a e ta'ahine 'i hono huufi 'o e GDM IEC pea kau ki ai pea mo e;

- Tohi Fakahinohino 'o e suka fakalotofonua.
- 'A'ahi mai 'a e timi 'oku ne tokangaekina 'a e va'e 'o e kakai suka mei 'Aokalani Nu'usila
- Ko e fuofua fengau'e'aki eni 'a e timi 'oku ne tokangaekina 'a e va'e 'o e kakai suka pea mo Tonga, pea 'oku faka'amu ke ngaue fakataha pea mo e komiuniti ki hono tokanga'i 'o e va'e. Ko 'enau 'a'ahi mai koeni 'oku malava ai ke fakalakalaka 'a e ngaue 'o e kau ngaue pea pehe foki ki ha faingamalie 'i he kaha'u.
- Me'alele 'a e NDC ko e fakapa'anga 'e he DFAT

'Oku mau fiefia mo e loto hounga mo'oni 'i he 'i ai 'a 'emau mealele 'oku pule pe ki ai 'a e tafa'aki NDC. 'Oku kau foki eni 'i he tokoni ki he'emau ngaue tautautefito ki he 'a'ahi 'oku fakahoko ki he ngaahi tukui 'api pea pehe foki ki he ngaahi kiliniki.

1.11.3.5 Ako Ngaue

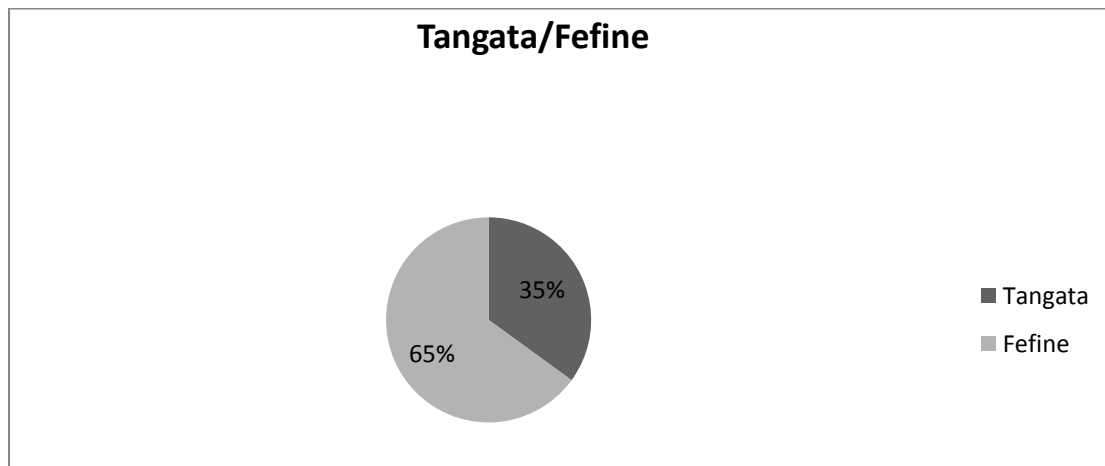
Ko toketa 'Ana Pifeleti Maile na'e faka'osi ako mai ia pea mei he 'Apiako fakafaito'o 'a Fisi (FNU) pea mo e tipiloma 'i he toketa fakafaito'o. 'E kau 'a toketa Maile 'i he timi NDC pea 'e kamata ia 'i he ta'u 2018. Ko toketa Maile, na'e folau ako sikolasipi ia tu'unga 'i he angalelei 'a e DFAT 'o fakataumu'a ke toe foki mai pe ki he NDC.

1.11.3.6 Tohi Fakahinohino ki he mahaki suka 'i Tonga 2017

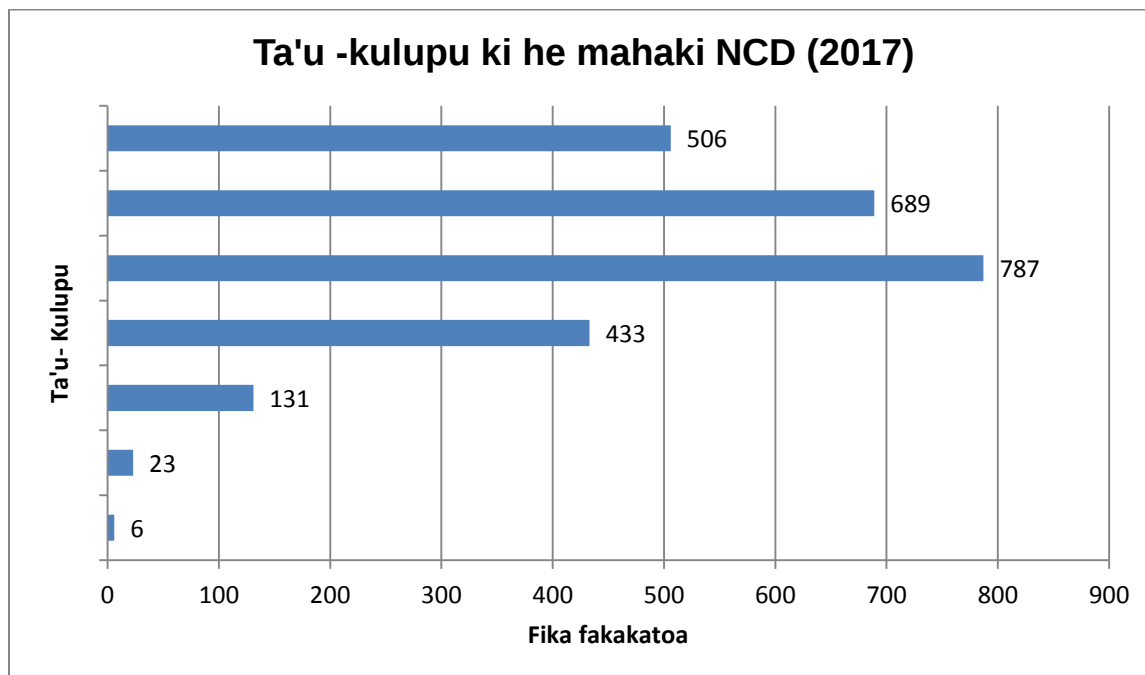
Na'e faka'ilonga'i 'a e NDC 'i he 2017 'aki hono huufi 'o e tohi fakahinohino ki he mahaki suka 'a Tonga ki he 2017. 'Oku mau laukau 'aki he koe toki fuofua tohi fakahinohino eni ke fakapaasi pea paaki 'o tufaki atu. Ko e kakano 'o e tohi na'e fa'u ia pea mei he senita mo'ui lelei ki he ngaahi fiema'u fakafalemahaki ki he mahaki suka pea pehe foki ki hono tokangaekina 'o e kakai 'oku mo'ua 'i he mahaki suka. Fakamalo kia Caroline Martin 'i he'ene ngaahi poupuu mo e tataki ki hono fa'u 'o e tohi fakahinohino pea pehe foki ki he pule'anga 'Aositelelia'o fakafou mai ia 'i he pa'anga poloseki 'o e DFAT.

1.11.4 Fakamatala Fakasitetisitika

Tupunga pea mei he palopalema fakatekinikale na'e hoko, 'o 'ikai ke toe ngaue ai 'a e polokalama 'oku fakahu ki ai 'a e fakamatala fekau'aki pea mo e mahaki suka. Kaikehe, na'e toe fa'u ha polokalama fo'ou 'i 'Epeleli, pea ko e faka'osinga 'o e 2017, na'e fe'unga 'a e kakai na'e ma'u 'i he mahaki suka pea mo e toko 2575 'a ia na'e lesisita ki he polokalama ko eni.

Fika 29: Ko e tokolahi 'o e kakai tangata mo e kakai fefine, na'e lesisita 'i he 2017 fekau'aki mo e ngaahi mahaki 'ikai ke pipihi.

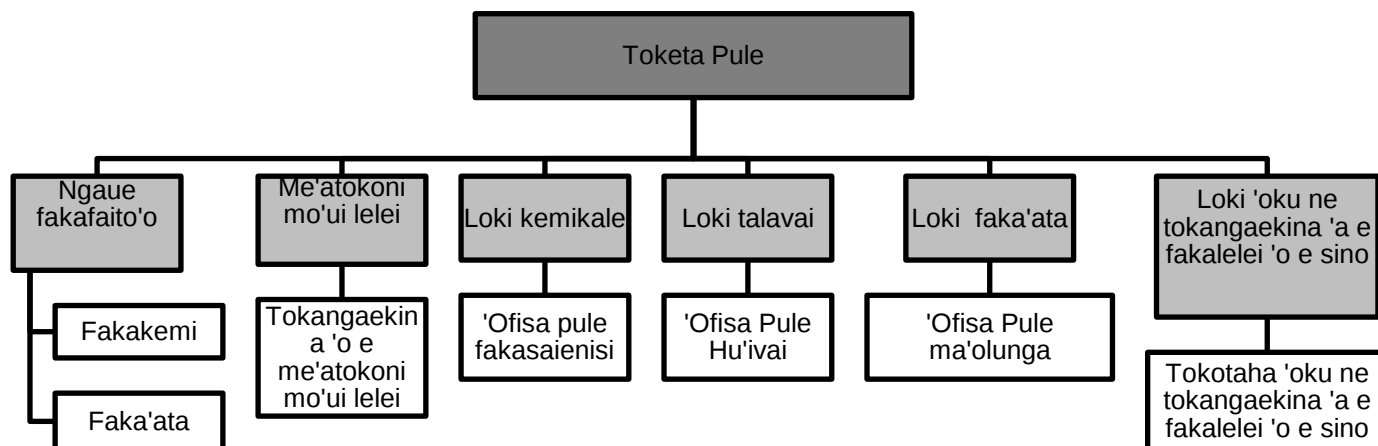
Fika 30: Fokotu'utu'u fakata'u 'o e mahaki 'ikai ke pipihi na'e lesisita 'i he 2017

Fakatatau ki he fika 30, ko e tokolahi 'o e kakai 'oku fokoutua honau sino ko e kakai fefine (65%). Ko e peseti 'e 52 'o kinautolu 'oku 'i he vaha'a ta'u 'o e 30-59.

Tepile 41: Fakakatoa 'o e kau mahaki na'e lesisita ki he NCD

Falemahaki/Senita Mo'ui Lelei	Lesisita
Vaiola / NDC	2,575
Vava'u	893
Ha'apai	318
'Eua	326
Kolonga	201
Fua'amotu	198
Kolovai	149
Houma	181
Vaini	314
Mu'a	309
Nukunuku	126
Fakakatoa	5,590

1.12 NGAHI NGAUE FAKAFAITO'O

1.12.1 Ngaahi va'a mo e kau taki ngaue 'i he va'a

Va'a	Taki 'o e ngaahi va'a
• Me'atokoni Mo'ui lelei	• Ms. 'Esiteli Tu'i
• Loki fakakemi	• Dr. 'Eka Buadromo
• Loki talavai	• Mrs. Melenaita Mahe
• Faka'ato	• Dr. 'Ana 'Akau'ola
• Va'a fakamalohisino	• Mr. Sione Po'uliva'ati

1.12.2 Va'a ki hono tokangaekina 'o e Me'atokoni

Ko e va'a ko eni 'oku nau tokanga'i 'a e mo'ui lelei mo hono fua 'o e me'atokoni, kia kinautolu 'oku takoto 'i falemahaki pea mo palopalema 'a 'enau founa ma'ume'atokoni. Ko e fatongia 'o e va'a ni ko hono;

- Sivi mo siofi 'a e kau mahaki fekau'aki mo e palopalema 'o 'enau ma'u me'atokoni kia kinautolu 'oku takoto 'i falemahaki.
- Faka'ai'ai 'a e kai mo'ui lelei 'aki hono ako'i 'a e to'onga ki he kai mo'ui lelei.
- Ngaue'aki 'a e me'atokoni mo'ui lelei ki hono tufaki 'i falemahaki.
- Siofia 'a e founa keita 'i he falemahaki 'i Tonga.

1.12.2.1 Kau Ngaue a'u mai ki he 'aho 31 'o Tisema (Sanuali – Tisema 2017)

Tu'unga Ngaue	Tokolahi 'o e kau ngaue	Tu'unga Ngaue kuo fakafonu	Tu'uaki ngaue
'Ofisa ma'olunga ki he me'atokoni	1	1	
'Ofisa pule ki he keita	1	1	
'Ofisa tokoni ki he ngaohi me'atokoni	10	8	2
'Ofisa ngaohi me'atokoni	2	2	

1.12.2.2 Taumu'a Ngaue 'o e Va'a

#	Taumu'a	Tu'unga 'oku 'i ai 'a e Ngaue
1	Ke malava 'o fua 'a e me'atokoni ki he'ene fe'unga pea mo e fiema'u 'o e sino 'o e kakai 'oku nau takoto 'i falemahaki.	Hokohoko lelei atu aipe 'a hono tufaki 'o e me'atokoni kia kinautolu 'o takoto 'i falemahaki
2	Ke toe fakalalakaka ange 'a e to'onga mo'ui ma'u me'atokoni ki he kau mahaki 'o kau ki ai pea mo e NCD, ke faka'ai'ai 'a e ma'u me'atokoni mo'ui lelei.	Siofia 'a e ngaahi palopalema fekau'aki mo e ma'u me'atokoni 'o e kau mahaki 'oku 'omai mei he uooti 'e he kau toketa. Ko e Tusite mo e Pulelulu ko e 'aho talatala ia pea mo e T ₂ DM 'i he kiliniki DM. Ko e 'aho Tu'apulelulu ko e talatala ia pea mo e GDM 'i he kiliniki feitama. Fengaue'aki pea mo e kasitomu 'a Tonga fekau'aki pea mo e tali totongi ki hono fakahu mai 'a e me'atokoni mo e inu 'oku suka ki he fonua.
3	Ke langa hake 'a e va'a 'oku nau tokangaekina ki hono fakafuofua'i 'a e me'atokoni.	Tohi fakahinohino 'o e Suka – Siofi 'o e tohi fakahinohino 'o e suka; 3.3.17 Ako fekau'aki pea mo e me'atokoni 'i he 'aho 10-13 'Okatopa 2017 Polokalama va fengaue'aki 'a e falemahaki Vaiola pea mo e St John of God.
4	Ke toe fakalalakaka ange 'a e lelei 'o e ngaue 'o e tafa'aki keita 'o falemahaki.	Tohi fakahinohino 'a e keita ki he falemahaki 'o Tonga ke fakapaasi pea mo paaki. Kei lele lelei pe 'a e ako ki he kau ngaue Kei lele lelei pe 'a e savea ki he kau mahaki 'oku takoto 'i falemahaki
5	Ke lekooti, lipooti, fokotu'utu'u 'o e sitoka me'akai, ngaahi me'angaue fakatekinikale 'i he peito pea siofia 'a e fakamole ki he me'akai ke 'i loto pe 'i he patiseti.	'Ikai ke ola lelei 'a e ngaue, fiema'u ha tokotaha 'e tokoni ki he kuki kae tafataha pe ki hono fakahu mo lekooti 'o e fakamatala.
6	Ke toe fakalalakaka ange 'a e fatongia ki he keita	Likuesi ha foomu ke fakapaasi mai mei he MS pea ke a'u atu ia ki he peito 'i ha 'aho 'e 2 ki mu'a. Ko e 'uluaki me'a mahu'inga taha, ko e a'ahi mai mei muli.

Tepile 42: Tokolahi 'a kinautolu 'a e kau mahaki 'oku 'ave ki he kau 'ofisa 'oku nau tokangaekina 'a e me'akai. (Sanuali – Tisema 2017)

Mahina	'Omai mei he uooti pea mo fale talatala	Kiliniki fa'e feitama	Kiliniki suka	Fakakatoa
Sanuali	-	33	-	33
Fepueli	20	76	-	96
Ma'asi	8	99	-	107
'Epeleli	11	54	43	108
Me	8	47	74	129
Sune	14	64	44	122
Siulai	18	28	53	99
'Aokosi	5	46	64	115
Sepitema	17	52	33	102
'Okatopa	8	72	45	125
Novema	-	-	0	0
Tisema	-	38	16	54
Fakakatoa	109	609	372	1090

***Ma'u'anga fakamatala:** Lekooti 'o e kau mahaki na'e 'ave ki he tafa'aki 'oku nau tokangaekina 'a e me'akai. Lekooti mei he kiliniki fa'e feitama 'i he 2017. Lekooti kiliniki suka 'oku 'ave ki he tafa'aki me'atokoni.

Ko e tepile 'uluaki 'i 'olunga 'oku ne fakahaa'i mai ai 'a e fika fakakatoa 'o e kau mahaki na'e siofi 'e he tafa'aki 'oku nau tokangaekina 'a e me'atokoni mei Sanuali ki Tisema 2017. Na'e toe tokolahi ange 'a kinautolu na'e puka mai 'enau kiliniki, ka koe kakai pe 'e 1090 na'e faingamalie ke nau ha'u 'o talatala. 'Oku kau heni 'a e kau mahaki 'e 109 na'e 'omai pea mei he uooti pea mo e loki talatala. Na'e 'ikai ha mahaki na'e talatala ki he kiliniki DM pea mei Sanuali ki Ma'asi 'o e ta'u kuo'osi. Ko kinautolu 'oku nau tokangaekina 'a e ma'u mea'tokoni na'e kamata 'enau siofia 'a e mahaki 'oku 'omai 'i 'Epeleli 'o e ta'u tatau pe. Tanaki atu ki ai, na'e 'ikai ha mahaki 'e ma'u 'i Novema 2017 koe'uhi pe ko e fefolau'aki fakangaue 'a e tokotaha 'oku ne tokangaekina 'a e tafa'aki ko eni.

Tepile 43: Lahi 'o e peleti me'akai 'oku 'ave ki he kai pongipongi, kai ho'ata pea mo e kai efiafi (Sanuali – Tisema 2017)

Mahina	Kai pongipongi (peleti)	Kai ho'ata (peleti)	Kai efiafi (peleti)	Fakakatoa (peleti)
Sanuali	4471	4863	4146	13480
Fepueli	4107	4465	3787	12359
Ma'asi	4806	5200	4380	14386
'Epeleli	4370	4732	4054	13156
Me	4313	4720	3907	12940
Sune	3993	4383	3725	12101
Siulai	4114	4515	3745	12374
'Aokosi	4422	4832	4076	13330
Sepitema	3967	4382	3607	11956
'Okatopa	3440	3842	3188	10470
Novema	3205	3586	3007	9798
Tisema	3033	3403	2697	9133
Fakakatoa	48241	52923	44319	145483

***Ma'u'anga Fakamatala:** Lekooti 'o e keita me'atokoni 'i he 2017

Ko e tepile 'i 'olunga 'oku ne fakahaa'i mai ai 'a e fakakatoa 'o e peleti me'akai 'o e kau mahaki 'oku tufaki ki he ngaahi uooti 'i he lolotonga koi a 'a e ma'u me'atokoni pongipongi, ma'u me'atokoni ho'ata pea mo e ma'u me'atokoni efiafi ki he ta'u 2017. Ko e peleti fakakatoa 'e 145,483 (kau ki ai 'a e ma'u me'atokoni angamaheni pea mo e kai 'oku tokanga'i makehe) 'oku tufaki ki he ngaahi uooti. Ko e peleti fakakatoa 'e 48,241 'oku tufaki 'i he ma'u me'atokoni pongipongi, peleti 'e 52,923 'oku tufaki 'i he ma'u me'atokoni ho'ata, pea peleti 'e 44,319 'oku tufaki 'i he houa ma'u me'atokoni efiafi.

Patiseti fakata'u TOP\$325,000.00 (vahevahe fakamahina: TOP\$27,083.33)
(Sanuali - Tisema 17: Lahi 'o e fakamole TOP\$23,797.77)

Tepile 44: Fakamole ki he me'atokoni pea ngaohi mei he peito 'o falemahaki. (Sanuali – Tisema 2017)

Mahina	Mahu'inga 'o e me'atokoni	Fakakatoa 'o e peleti me'akai 'oku ngaahi	Lahi 'o e peleti me'akai ki he kau mahaki	Lahi 'o e peleti me'akai makehe
Sanuali	\$24,096.60	13666	13480	186
Fepueli	\$25,533.60	12915	12359	556
Ma'asi	\$29,657.82	14698	14386	312
'Epeleli	\$32,203.50	13568	13156	412
Me	\$31,391.50	13184	12940	244
Sune	\$31,677.60	12373	12101	272
Siulai	\$29,667.80	13216	12374	842
'Aokosi	\$30,502.70	14041	13330	711
Sepitema	\$35,057.30	15123	11956	3167
'Okatopa	\$30,511.45	10774	10470	304
Novema	\$26,056.40	10214	9798	416
Tisema	\$22,441.50	9370	9133	237
Fakakatoa	\$348,797.77	153142	145483	7659

Ma'u'anga Fakamatala: Lekooti 'o e keita ma'u me'atokoni ki he 2017, lekooti mei he tafa'aki fakapa'anga 2017.

Ko e tepile 'i 'olunga 'oku ne fakahaa'i mai ai 'a e fakakatoa 'a e pa'anga 'o e fakamole ki he me'akai, pea mo e lahi 'o e peleti me'akai 'oku ngaohi mei he peito 'o falemahaki 'i he Tisema 'o e ta'u kuo'osi 2017. Ko e fakakatoa 'o e fakamole ki he me'akai mei Sanuali ki Tisema 'o e ta'u kuo'osi, na'e fe'unga mo e pa'anga 'e 348,797.77. Ko e fakamole ki hono totongi 'o e me'akai ko eni, na'e malava ai ke ngaohi ha peleti me'akai 'e 153,142 ki he kau mahaki, 'a ia ko e peleti 'e 145,483 pea mo e peleti me'akai makehe 'e 7,659 mei Sanuali ki Tisema 'o e ta'u 2017. Ko e ola koeni 'oku fakafuofua ko e pa'anga 'e 2.28 ki he peleti mei he peito 'o Vaiola. Ko e lahi taha 'o e fakamole ki he me'atokoni na'e fe'unga mo e pa'anga 'e 35,057.30 'i Sepitema pea kau ki ai mo e fakamole ki he me'atokoni makehe na'e fe'unga mo e pa'anga 'e 3,167 'i Sepitema 'o e ta'u kuo'osi.

1.12.2.3 Ngaahi Fatongia kuo lava

'Aho 3 'o Ma'asi 2017: Na'e kau atu 'a e kau 'ofisa me'atokoni ki he mo'ui lelei ki he fakataha fekau'aki mo e tohi fakahinohino 'o e suka ke langa hake 'a e 'ilo ki he lao mo e fakahinohino 'o e mahaki suka 'i Tonga ke kamata 'aki 'a hono tokonia fakafaito'o ki he ma'u me'atokoni mo'ui lelei 'i he mahaki suka kalasi 2.

'Aho 10-13 'o 'Okatopa 2017: Na'e kau atu 'a e kau 'ofisa me'atokoni fakatupu mo'ui lelei ki he Ako fekau'aki pea mo e me'atokoni fakatupu mo'ui lelei, pehe foki ki he mahaki suka ke langa hake ha 'ilo mo ha taukei fe'unga koe'uhi ko e ngaahi mahaki 'oku 'ikai pipihi.

'Aho 2 'o Novema ki he 'aho 3 'o Tisema 2017: Na'e kau atu 'a e kau 'ofisa me'atokoni fakatupu mo'ui lelei ki he Polokalama tu'unga 'i he fengaue'aki 'a e St John of God pea mo e Falemahaki Vaiola ke ma'u ha 'ilo pehe foki ki he taukei ngaue ke fakahoko 'aki 'a hono tokonia 'o e kakai.

1.12.3 Va'a Fakatotolo fakakemi

Ko e fakatotolo fakakemi 'oku nau fekumi ki he lelei taha te nau ala lava, totongi faka'atu'i 'e malava 'o fakatatau pea mo 'enau ngaue ke fakapolofesinale pea mahu'inga malie mo e fakahinohino pea mo e tu'utu'uni 'oku fakataumu'a ki ai.

1.12.3.1 Kau ngaue na'a nau kamata ngaue 'o a'u mai ki he 31 Tisema 2017 (Sanuali ki Tisema 2017)

Tu'unga Ngaue	Tokolahi 'o e kau ngaue	Kau ngaue kuo fakafonu	Tu'uaki Ngaue
'Ofisa fale'i ki he ngaahi mahaki	1	1	0
'Ofisa pule ma'olunga	1	1	0
'Ofisa pule ma'olunga fakasaenisi	1	1	0
'Ofisa pule fakasaenisi	3	3	0
'Ofisa fakasaenisi	1	1	0
'Ofisa fakakemi ma'olunga	1	1	0
'Ofisa fakakemi kalasi 1	3	3	0
'Ofisa fakakemi kalasi 2	19	19	0
'Ofisa tokoni fakakemi kalasi 2	1	1	0
'Ofisa fakakomipiuta kalasi 3	1	1	0
Tokotaha tauhi 'api ki he loki fakakemi	3	3	0

:

Folau ako 'i Tisema 'o e ta'u 2017

'Ofisa faito'o ma'olunga fakasaenisi – Telesia 'Apikotoa

'Ofisa fakakemi kalasi 2 'e 4: Timote Fakasi'l'eiki, Mele Vea, Mele Mo'ungaevalu

1.12.3.2 Ngaahi taumu'a Ngaue

1. Ngaahi Ngaue na'e fakahoko
Na'e fakangaue'i mai ha 'ofisa fakatotolo fakakemi ki he Potungaue 'o fakafou 'i he DFAT ko toeketa Eka Buadromo, 'a ia 'oku ngaue 'i he Pasifiki 'i ha ngaahi ta'u lahi 'o kau ki ai 'a Fisi mo 'Aositelelia. Na'e kau foki eni 'i he tokotaha na'e tokoni ki he fakalakalaka mo e fakahoko ngaue lelei 'a e loki fakakemi 'o a'u mai ai ki he taimi ni. Na'e ngaue foki 'a e tokotaha ni 'i he loki fakakemi talu mei he ta'u 2012. Ko e 'ofisa faito'o ma'olunga ko toketa Seventeen Toumoua na'e fakaako'i ia 'i he 'Univesiti 'i Fisi (FNU) 'o fakapa'anga ia 'e he WHO, pea na'a ne lava'i lelei ai 'a 'ene mata'itohi MA 'i he fakatotolo fakakemi 'i Tisema 'o e 2017. Na'e fakatau mai ha misini 'analaiso ki he ngaahi ma'u'anga fakamatala, pea na'e fakapa'anga ia 'e he Pacific Paramedical Training Centre (PPTC). Ko e misini ko eni ko e e411 mei he Roche 'oku ne malava 'o lau 'a e ngaahi tesi 'oku fa'a 'ave ki muli 'a ee 'oku 'ikai malava ke fakahoko 'i Tonga ni. 'I he lolotonga ni, 'oku fakapa'anga 'e he PPTC 'a e kemikale 'oku lava 'o tokoni ke fakalele 'aki 'a e myocardial infarction, tumour markers (PSA, Beta HCG, AFP) pea mo e tesi ki he ngaue 'o e monga (T3, T4 mo e TSH). Kimu'a atu ko e ngaahi tesi ko eni na'e fakafolau pe ki Labplus ke 'analaiso, pea a'u ki he mahina 'e taha nai pea toki fakafoki mai 'a e ola 'o e tesi ko eni. Ko e ma'u mai 'o e misini 'analaiso ko eni, 'oku ne liliu leva ai 'a e taimi 'o vave ange 'a e ma'u 'o e ola ki he ngaahi tesi 'oku fakahoko. Ko e misini tesi ki he siemu TB, na'e fakapa'anga ia 'e he UNDP 'o fakahu ia ki he sisitemi 'o e loki fakakemi ke toe fakalakalaka ange ai 'a e ngaahi faito'o ki he siemu ka e tautautefito ki he fo'i'akau pea mo tesi 'o e ngaahi huhu'a mei he sino 'o e kau mahaki 'oku 'omai ke sivi. ➤ 'Oku mau fakalotolahi'i 'a e kau 'a'ahi mo e kau talatala mai ki he tafa'aki fakakemi, ke 'omai 'enau ngaahi fale'i mo 'enau sio ki he anga 'o e fakahoko fatongia 'o e kau ngaue 'o e loki fakakemi 'o fakatatau ki he'enau a'usia. 'Oku mau fakalotolahi'i mo e kau ngaue kehe, ke 'omai mo 'enau ngaahi fale'i mo 'enau sio ki he anga 'o e fakahoko fatongia, pea 'e malava leva ai ke faingofua mo fakalakalaka 'a e ngaue.
2. Ke toe langa hake 'a e 'ilo mo e taukei ngaue 'a e kau ngaue 'i hano fakahoko ha'anau

polokalama ako. ➤ Foki mai 'a e tokotaha na'e folau ako sikolasipi ko Senisaleti Pasikala 'o hoko atu 'a 'ene ngaue, ko e kakato ia 'ene ako mata'itohi ma'olunga (MA) 'i he fakafaito'o 'o e fakakemi mei he 'Univesiti 'o Sydney. Ko e taha ia 'o e pule'i he tafa'aki fakakemi ka ko 'ene foki mai ko eni pea 'oku hoko leva ia ko e pule ma'olunga 'i he loki fakakemi. Na'e toe fakahiki foki ia ke hoko ko e 'ofisa sainisi ma'olunga 'i he fakafaito'o. ➤ Na'e fakahoko hono siofi 'o e ako ki he sisitemi 'o e fakakemi 'i Sepitema 2017. Ko e ako ko eni, na'e fakapa'anga ia 'e he WHO ko e fakataumu'a ki hono fakahoko lelei 'o e ngaue fakakemi. ➤ Na'e fakaako'i ha kau 'ofisa fakakemi 'e 9 'i Me 'o e ta'u 2017 'a ia ko e tipiloma levolo 5 pea 'oku nau fakahoko fatongia 'i he loki kemi ko e kau 'ofisa fakakemi kalasi 2. Fakahoko 'a e ako tipiloma 'o fakalele ia 'e he Tonga National Quality and a Accreditation Board (TNQAB) ➤ Lolotonga fakahoko 'a e fengaue'aki fakataha pea mo e TNQAB 'i he feinga ke fakahoko kimu'a 'a hono fakaako'i 'o e kau ngaue pea toki fakaako'i kinautolu ki he tipiloma levolo 6. ➤ Na'e kau atu 'a Filimone Fili pea mo Andrea Kisina ki he ako na'e fakahoko 'i Nadi 'o fekau'aki mo e GeneXpert pea mo e ako ki he IATA. Ko e ako ko eni ke ma'u ha fakakaukau fo'ou ki he founa hono faito'o 'o e Tuberculosis (TB) na'e fakahoko ia 'e he WHO mo e ngaahi fo'i'akau ki he tuberculosis (TB). Na'e kau atu 'a Semisi Lenati ki he ako na'e fakahoko 'i Fisi 'o fakapa'anga ia 'e he UNDP fekau'aki pea moe DUO HIV/Syphilis, pea ko e ako ko eni ki Tonga pea mo e ngaahi 'otu motu pasifiki. 'Oku kei hokohoko atu pe 'a e ako ni ki Tonga, pea mo Vava'u. 'Oku fakahoko ma'u pe 'a e lipooti fakauike 'a e kau ngaue 'o fakatatau ki he'enau taumu'a ngaue takitaha.
3. Sivi mo fakatonutonu 'a e ngaahi fakahoko ngaue 'i he va'a Lesisita ki he RCPA (Royal College of Pathologist Australasia) ko e polokalama fekau'aki mo e fakahoko lelei 'o e ngaahi ngaue ki he histolosi pea mo e saitolosi Kei hokohoko atu 'a e 'a'ahi 'atita pea mei he PPTC ki he 2017. Ko e taha ia 'i he konga 'o 'enau polokalama, ke hoa mo tatau pea mo e fiema'u 'a e toketa pule ma'olunga 'o e falemahaki kae pehe foki ki he kau toketa ki he fakahoko ngaue 'i he loki fakakemi. Microbiology, Silolosi, Himatolosi, Biochemistry pea mo e pangike toto na'a nau lesisita ki he polokalama ako 'a e PPTC. Na'e fakahoko 'e he va'a fakakemi ha 'atita fakaloto falemahaki 'a ia 'oku fakahoko tu'o tolu 'i he ta'u ke muimui'i 'a e ngaahi ngaue mo fakatonutonu 'a e ngaahi fakahoko fatongia ke lipooti ki he pule 'o e va'a 'i he'enau fakataha 'oku fakahoko 'i he loki fakakemi.
4. Fakalahi 'a e ngaue fakakemi 'oku fakahoko ki he ngaahi'otu motu. ➤ Na'e 'ave 'a e biochemistry analyser C111 ki Vava'u ke fakahoko 'aki hono sivi 'o e ngaahi tisiu 'a ia 'e si'isi'i leva 'a e tisiu 'e 'omi ki Vaiola ke fai hano sivi. Rapid Chemistry Electrolyte Analyser 'i Vava'u pea mo Ha'apai ➤ Ko e 'Ofisa pule ma'olunga 'i he fakakemi na'e 'a'ahi atu ki he ngaahi 'otu motu 'o fakahoko 'ene 'atita mo siofi 'a e ngaahi tafa'aki 'oku fu'u fiema'u ke langa hake. ➤ Ko e loki fakakemi 'i he ngaahi 'otu motu, 'oku nau ngaue'aki 'a e HbA1c, pea na'e fakapa'anga ia 'e he Senita Fakafonua 'o e Suka pea mei he falemahaki Vaiola. Ko e kau

ngaue kotoa 'i he loki fakakemi na'e 'osi ako'i kinautolu ke nau 'ilo fekau'aki mo hono ngaue'aki 'o e me'angaue ko eni. Na'e 'omai 'a e biochemistry analyser ki 'Eua pea mo Ha'apai ke fakahoko 'aki 'enau ngaue fakakemi. Ko e biochemistry analyser na'e 'ave ia ki Ha'apai 'i Novema 'a ia 'oku ne lava 'o sivi 'a e tu'unga 'o e toto pea mo e fakaha mai 'a e ngako 'i he sino pea 'oku 'i ai 'a e tui 'e malava ke toe fakalahi 'a e ngaue ko eni. Ko e analyser ko eni na'e fakapa'anga ia tu'unga 'i he fengaue'aki fakataha 'a e International Diabetic Federation pea mo e Naitonal Diabetic Centre.

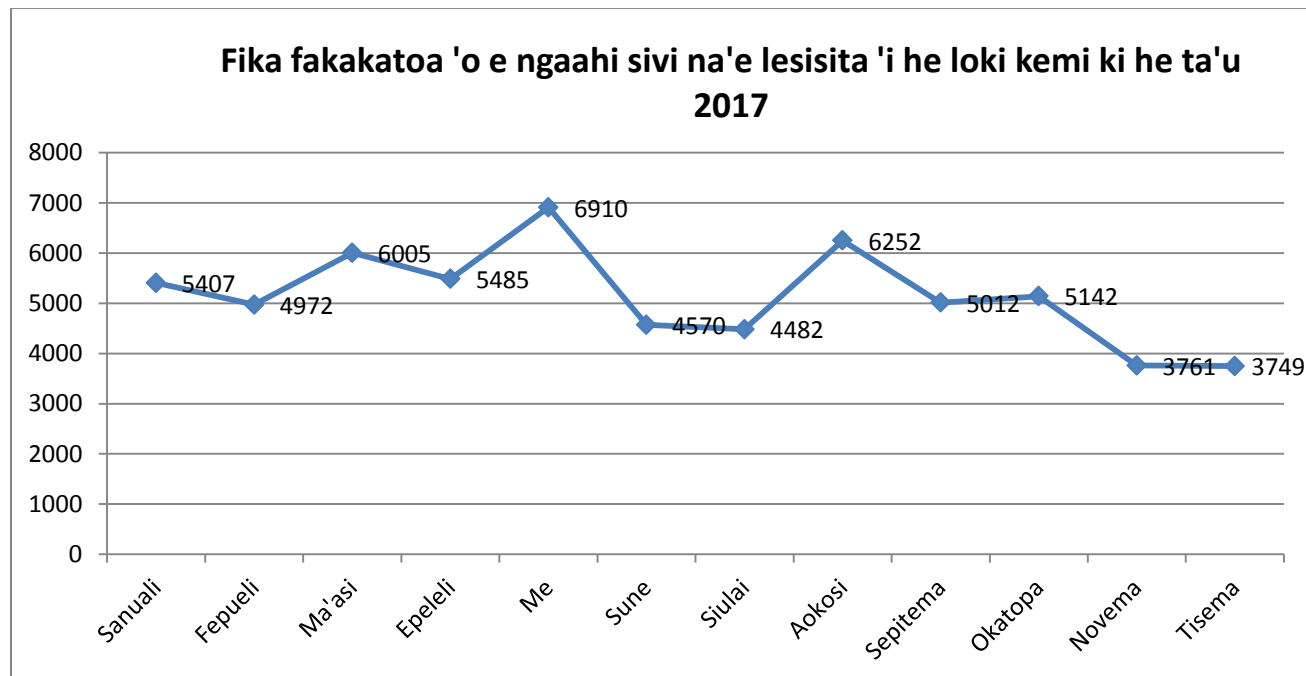
- 'Oku fakalele 'a e ngaahi polokalama ki he ngaahi 'otu motu fekau'aki pea mo 'enau loki fakakemi 'i he himatolosi pea mo e selolosi. 'Oku mau faka'amu ke toe fakalahi 'a e polokalama ni ki he ngaahi va'a kehekehe 'o e loki fakakemi.

Tepile 24: Fakamatala ki he ngaahi sivi na'e fakahoko

#	Fakakemi	Sivi na'e ma'u mai	Sivi na'e fakahoko	'Avalisi 'o e sivi na'e fakahoko fakamahina
1	Loki kemi 'i Vaiola	70,674	236,287	19,690
2	Loki kemi 'i he falemahaki Pilinisi Ngu	6,376	46,171	3,847
3	Loki kemi 'i Niu'ui	754	3,264	272
4	Loki kemi 'i Niu'eiki	1,102	2,212	184
	FAKAKATOA	78,906	287,934	

***Ma'u'anga fakamatala:** Lipooti fakata'u 'a e loki kemi ki he ta'u 2017

'I he kalafi 'i lalo 'oku ne fakahaa'i mai ai 'a e lahi 'a e ngaue 'oku fakahoko 'i he va'a kemi mei he ngaahi 'otu motu pea mo e ngaahi sivi 'oku malava ke fakahoko 'i he ngaahi loki kemi takitaha.

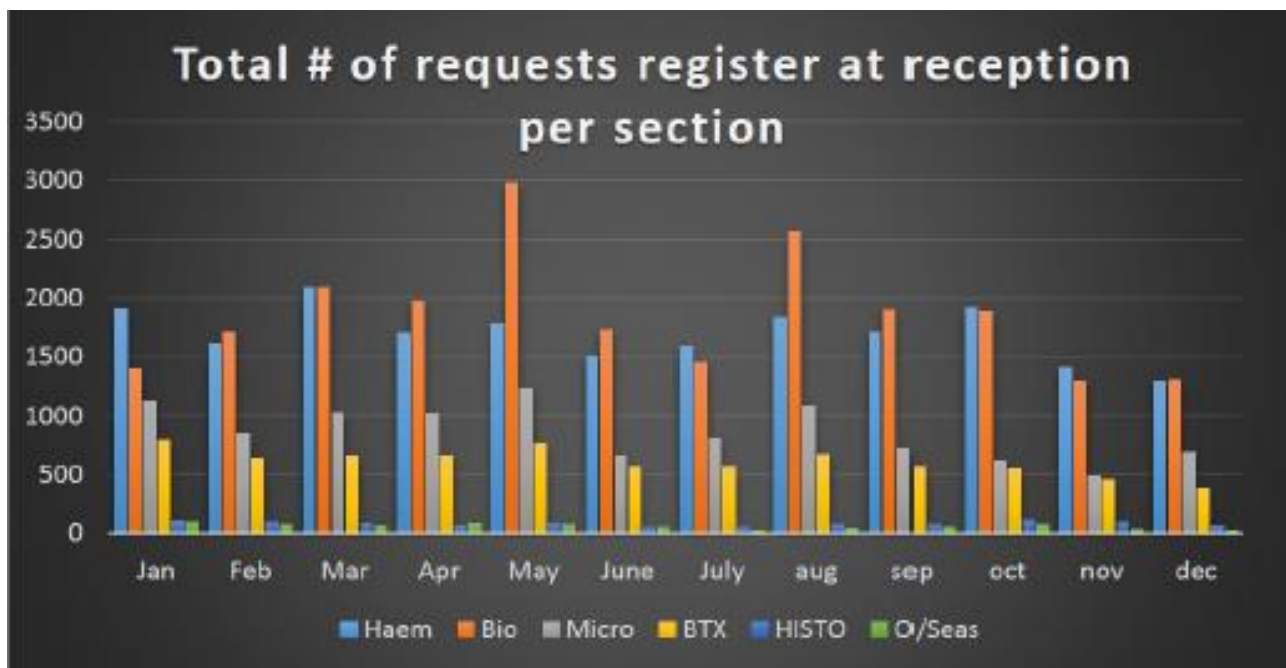

Fika 31: Fika fakakatoa 'o e ngaahi sivi na'e lesisita kihe loki kemi 'i he mahina (2017)

***Ma'u'anga Fakamatala:** Lipooti 'a e loki kemi, fakata'u ki he ta'u 2017

Ko e kalafi 'i 'olunga 'oku ne fakahaa'i mai ai 'a e fika fakakatoa 'o e ngaahi sivi na'e lesisita ki he loki fakakemi 'i he falemahaki Vaiola ki he ta'u 2017. 'I he ta'u 2017, na'e a'u ki he toko 61,747 'a e ngaahi sivi na'e lesisita 'aki 'a e toko 6,910 ko e ma'olunga taha ia 'i Me, pea ko e ma'ulalo taha koe fika

fakakatoa 'e 3749 'i he mahina ko Tisema. Ko e 'avalisi 'o e fika fakakatoa ki he ngaahi sivi na'e ma'u 'i he loki fakakemi na'e fe'unga ia mo e 5,146 'i he mahina.

***Ma'u'anga fakamatala:** Lipooti fakata'u 'a e loki kemi ki he 2017.

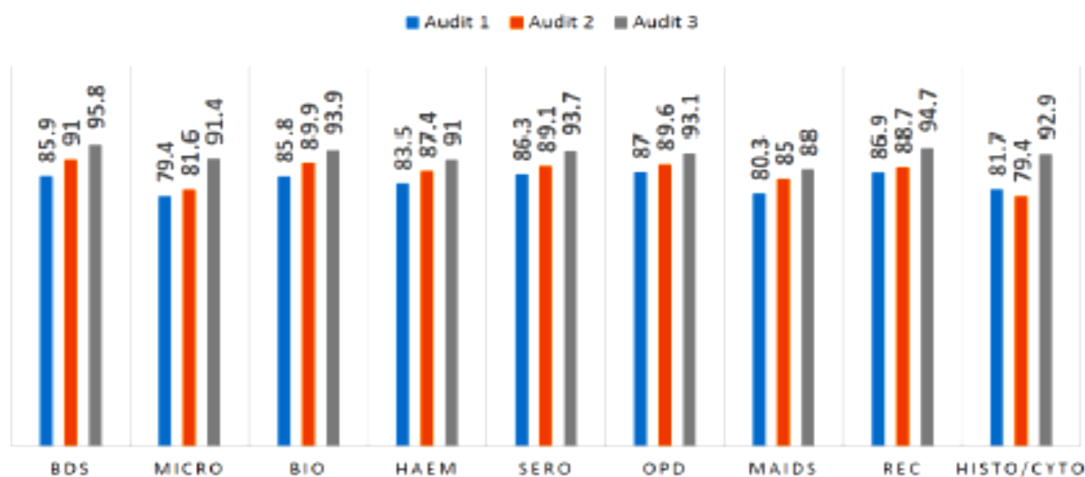
Ko e fika fakakatoa na'e likuesi mai mei he ngaahi va'a takitaha na'e lekooti 'i he loki kemi. Ko e kalafi 'i 'olunga 'oku ne fakahaa'i mai ai 'a e likuesi lahi taha ki he sivi toto pea mo e sivi fakakemikale 'i he lolotonga 'o e ta'u pea ko e ongo va'a ko eni na'e laka hake 'i he tesi 'e 1000 'a e ngaahi likuesi na'e ma'u mai 'i he mahina takitaha. Na'e laka hake 'a e 'avalisi 'o e ngaahi sivi 'i he 300 'a ia na'e fakahoko 'i he mahina takitaha.

Tepile 46: Fika fakakatoa 'o e tesi ki he ngaahi 'otu motu.

#	Ngaahi va'a	Loki fakakemi Pilinisi Ngu	Loki fakakemi Niu'ui	Loki fakakemi Niu'eiki
1	Himatolosi	20,620	1,057	1,182
2	Biochemistry	21,704	0	0
3	Pangike toto	1,630	774	931
4	Microbiology	2,220	1,433	99
5	Hisitolosi / Saitolosi	0	0	0

***Ma'u'anga fakamatala:** Lipooti fakakemi fakata'u ki he ta'u 2017

Ko e tepile 'i 'olunga 'oku ne fakahaa'i mai ai 'a e fika fakakatoa 'o e ngaahi tesi na'e fakahoko 'i he ngaahi 'otu motu. Ko e falemahaki Plinisi Ngu 'oku 'i ai 'enau misini analaiso ki he haematology pea mo e biochemistry, pea ko Niu'ui mo Niu'eiki 'oku kei ngaue'aki tohi nima pe ki hono 'analaiso 'a e ngaahi sivi fekau'aki pea mo e himatolosi pea mo e tafa'aki ki hono sivi 'o e ngaahi me'amo'ui iiki pea toki 'ave ia ki Vaiola ke fai hano sivi. Ko e ngaahi sivi kotoa pe fekau'aki pea mo e saitolosi pea mo e hisitolosi, 'oku 'ave katoa pe ia ki he loki fakakemi 'i Vaiola. Ko ia ai, 'oku 'i ai 'a e faka'amu ke 'ave ha minisi 'analaiso ki he himatolosi pea mo e biochemistry, ki Ha'apai pea mo 'Eua.

2017 INTERNAL AUDIT FINDINGS**Fika 32: 'Atita 'i loto falemahaki ki he ta'u 2017*****Ma'u'anga fakamatala: Lipooti fakakemi fakata'u ki he ta'u 2017***

'Oku ha 'i he fika 32 'i 'olunga, 'oku ne fakahaa'i mai 'a e ola ki he 'atita 'o e ta'u 2017. Ko e 'atita ko eni, na'e fakahoko ia tu'o tolu 'i he ta'u pea na'e fakahoko ia 'e he pule ma'olunga ki he fakakemi fakalotofonua 'aki hono muimui'i 'o e ngaahi ngaue 'oku mata vaivai. Ko e ngaahi va'a kotoa na'e fakalalakala hake 'o fakatatau ki he 'atita fakamuimui, 'a ia na'e fe'unga mo e peseti 'e 90. 'Oku kau eni 'i he fakalalakala lahi 'oku ha mai mei he 'atita 'a e PPTC pea ko e ola ko eni, na'e fakahoko ia 'e Russel Cole pea mei he PPTC.

Tempile 47: Peseti fakalalakala 'o e va'a takitaha 'o e loki fakakemi ('Atita 2017)

#	Ngaahi va'a	Peseti fakalalakala ki he 'atita 1 mo e 2	Peseti fakalalakala ki he 'atita 2 mo e 3
1	BDS	5.1	4.8
2	Microbiology	2.2	4.8
3	Biochemistry	4.1	4
4	Himatolosi	3.9	3.6
5	Selolosi / BTX	2.5	4.6
6	OPD	2.6	3.5
7	Tauhi 'api	4.7	3
8	Talitali'anga kakai	1.8	6
9	Hisitolosi / Saitolosi	-2.3	13.5

**Ma'u'anga fakamatala: Lipooti fakakemi fakata'u ki he ta'u 2017*

Mei he kalafi 'oku ha 'i 'olunga, ko e peseti ia 'o e va'a takitaha lolotonga 'o e 'atita fakaloto falemahaki ki he ta'u 2017. Ko e va'a fakalalakala taha, ko e Hisitolosi pea mo e Saitolosi, pea hoko ki ai 'a e selolosi pea mo e tafa'aki tufaki toto. Ko e ngaahi va'a e ni'ihia na'e holo 'enau peseti pea mei he 'atita hono 'uluaki mo e ua. Ko e uesia ko eni 'a e peseti ki he 'atita 'o e histolosi pea mo e saitolosi, tupunga mei he vela na'e hoko 'i Ma'asi 'o ta'u 2017. Ka 'i hono fakakatoa 'oku 'i ai 'a e fakalalakala mai mei he 'atita hono 3 'a ia 'oku ha 'i he ola mei he PPTC.

1.12.4 Fale faka'ata

Ke fakahoko lelei 'a e ngaue faka'ata ki he kakai 'o Tonga 'i he taimi kotoa pe.

1.12.4.1 Kau Ngaue na'a nau kamata mai 'o a'u ki he 'aho 31 'o Tisema 2017 (Sanuali – Tisema 2017)

Tu'unga Ngaue	Tokolahi 'o e kau ngaue	Va'a
'Ofisa Pule Faka'ata	1	Falemahaki Vaiola
'Ofisa faka'ata ma'olunga	1	Vaiola
'Ofisa faka'ata	1	Vaiola
'Ofisa tokoni faka'ata kalasi I	1	Vaiola
'Ofisa faka'ata	2	Vaiola
'Ofisa faka'ata akoako	6	Vaiola
'Ofisa tokoni faka'ata kalasi II	2	Folau Ako (FNU, ta'u 1 mo e ta'u 2)
'Ofisa faka'ata akoako	2	Folau Ako (FNU, ta'u 2 mo e ta'u 3)

1.12.4.2 Ngaahi Taumu'a Ngaue 'o e Va'a

Ke malava 'a e kau toketa 'o fakaa'u enau taumu'a ke tokoni'i 'a e kau mahaki.

Ke fakahoko ha talatalaifale ma'a e kau toketa fekau'aki pea mo e founa faka'ata 'e hu tonu pea mo e mahaki koia, pea malava ke nau fakamatala'i mai 'a e ngaahi faka'ilonga 'oku ha mai mei ai.

- Ke fakahoko ha sivi hangee ko e CXR ki he ngaahi fiema'u 'a e 'Imikuleisini 'o tatau pe mo e Mammography ki he kakai 'oku nau fokoutua 'i he kanisa huhu.
- Ke fakapapau'i ko e ngaahi founa ngaue 'oku fakahoko, ko e lelei taha ia ki he mo'ui 'o e kau mahaki 'o 'ikai ke hoko ia ko ha toe uesia ai 'a 'enau mo'ui.

Tepile 48: Fika fakakatoa 'o e faka'ata 'o fakatatau ki he kalasi 'o e sivi na'e fakahoko.

Founa ngaue na'e fakahoko ki he kau mahaki	#	%
Faka'ata	12,280	66
Faka'ata ki he kanisa huhu	200	1
CT siken	1,259	7
Hulu faka'ata	4,815	26
Fakakatoa	18,554	100

**Ma'u'anga Fakamatala: Lipooti Fakata'u 'a e Faka'ata ki he 2017*

Ki he ngaahi fakaikiki 'o e ngaahi mahaki, 'oku ha ia 'i he Sitetisitika 3

Ko e tokolahi 'o e faka'ata na'e fakahoko 'i he falemahaki Vaiola ki he 2017, na'e fe'unga ia mo e toko 12,280. Mei he fika ko eni, ko e lahi taha 'o e konga 'o e sino na'e likuesi ke faka'ata, ko e fatafata, 'a ia na'e fe'unga ia mo e peseti 'e 67, 'a ia ko e toko 8259. Ko e ola ko eni 'oku kau ki ai 'a e kau mahaki, pea pehe foki ki he ngaahi faka'ata 'oku fakahoko koe'uhi, ko e ngaahi fiema'u kole visa.

Ko e misini Fluoroscopy 'oku laka hake ia he ta'u 'e 21 hono faka'aonga'i pea 'oku totonu ke fakafetongi. Ko e lahi taha 'a e 'ikai malava 'o fakahoko 'o e ako koe'uhi ko e 'ikai ke ngaue lelei 'a e misini ko eni.

Ko e hulu, na'e fe'unga fakakatoa ia pea mo e toko 4,815 na'e fakahoko 'i he ta'u 2017. Lahi taha 'o e hulu na'e fakahoko ki he fa'e faitama, na'e fe'unga mo e toko 2,592 'a ia ko e peseti ia 'e 54. Ko e hulu 'o e konga ki 'olunga 'o e kete pea mo e lalo kona 'o e kete, na'e fe'unga ia mo e peseti 'e 20 pea mo e peseti 'e 19 hokohoko.

Ko e hulu CT na'e fakahoko, na'e fe'unga ia mo e toko 1,259 'i he ta'u 2017. Ko e peseti 'e 45 'a ia ko e toko 569 na'e hulu honau fatafata, kete pea mo e pelvis (CAP) kae lahi taha ko hono siofi 'o e ngaahi faka'ilonga 'e ha mai lolotonga 'o e hulu 'a ia ko e peseti ia 'e 37 'o e hulu 'oku fakahoko ki he 'ulu 'o fe'unga mo e toko 471. Ko e lahi taha 'o e hulu 'o e 'ulu na'e fakahoko, ko hono fakasio 'o e lavea 'oku hoko ki he 'ulu.

Faka'ata ki he kanisa huhu, 'oku fakahoko ia 'i Vaiola. Ko e fakakaukau 'o e sivi ko eni ki he kakai fefine 'o fakatatau ki honau ta'u motu'a (ta'u 50 pe lahi ange) 'o fakahoko fakata'u ua 'a e faito'o ki he kanisa. Ko e ngaue ko eni 'e fakahoko ia 'i he Falaite kotoa pe, pea ko e faingamalie ia ki he kakai fefine. Koia ai, 'i he mahina ko 'Okatopa pea mo Novema ko e taimi ia 'oku 'ataa ai 'a e ngaahi ma'u'anga fakamatala, pea 'oku ngaue'aki 'a e mahina koia 'i Tonga ko hono fakamanatu 'o e mahina 'o e kanisa pe 'oku ui ko e Pink October.

Ko e PACS, pe ko e sisitemi tauhi 'o e ngaahi la'i 'ata 'i he fakafetu'utaki na'e 'omai ia mei he kau folau mei Melipoane 'i he kakato 'enau folau ta'u taha 'i he ta'u 2017. Ko e tekinolosia ko eni 'oku ne langa hake ai 'a e fua fatongia 'i Tonga. 'Oku kau 'a Tonga 'i he taha 'o e motu iiki 'i he Pasifiki ke nau kei ma'u 'a e faingamalie ni.

'Ofisa Tokoni Polokalama Ako 'i he tafa'aki faka'ata

Ko e polokalama ako ki he faka'ata na'e faka'osi ia 'i he ta'u 2017. 'Oku mau fiefia ke fai ha fakamalo loto houna mo'oni ki he kau faiako 'a e Neesi Akoako 'o Kuini Salote pea pehe foki ki he fengaue'aki fakataha pea mo e tafa'aki mo'ui lelei, 'i he'enau poupu kae malava 'o fakahoko 'a e polokalama ko eni.

Polokalama ako (Lake Imaging) 'i he fengaue'aki pea moe tafa'aki faka'ata 'o e Potungaue Mo'ui.

'Oku kei hokohoko atu pe 'a e tokoni mo e poupu 'a e Lake Imaging ki he tafa'aki faka'ata. Ko Fakapulua Bloomfield na'e mavahe atu ki Ballarat ki he polokalama ako 'o e Lake Image ke toe langa hake ai 'a e 'ilo kae tautautefito ki he tafa'aki 'o e CT. Na'e fu'u fiema'u ha tokotaha ki he tafa'aki ko eni 'a e CT, he ko e 'ofisa tekinikale na'e 'osi ako'i ki he CT ko Ikuna Tohotoa, na'a ne mavahe atu ko e folau ako ki Fisi ki he 'Univesiti FNU. 'Oku mau faka'amu pe ke toe 'ave ha tokotaha ngaue 'o fakaako'i 'i Novema, ka na'e 'i ai 'a e palopalema feka'u'aki pea mo e aleapau ako.

1.12.5 Loki Talavai

Ke fakahoko 'a e ngaue ki hono tufaki 'o e fo'i'akau 'i ha tu'unga 'oku lelei pea hao mo malu ai 'a e kakai 'o e fonua.

Kau ngaue na'e kamata ngaue mai 'o a'u ki he 'aho 31 'o Tisema 2017 (Sanuali ki Tisema 2017

Tu'unga Ngaue	Tokolahi 'o e kau ngaue	Ngaue kuo 'osi fakafonu	Tu'uaki Ngaue	Tanaki fakalahi
'Ofisa pule hu'ivai	1	1	0	'E malolo 'I Tisema 'o e ta'u 2020
'Ofisa ma'olunga hu'ivai	2	2	0	
'Ofisa hu'ivai toki 'osi ako	4	4	0	
'Ofisa tokoni hu'ivai - tipiloma	10	9	1	Tokotaha 'osi hiki ki muli
'Ofisa tokoni hu'ivai kalasi I	6	3	3	Tokotaha 'osi mate pea toko 3 'osi malolo 'I he faka'osinga 'o e 2016
'Ofisa tokoni hu'ivai kalasi II	12	12	0	Toko 1 'oku 'alu ako
'Ofisa ki he tafa'aki fakapa'anga	1	1	0	'I he malumalu 'o e tafa'aki fakapa'anga
'Ofisa pule falekoloa	1	0	1	Tu'uaki 'o e ngaue 'I he vaeua'anga 'o e ta'u
'Ofisa tokoni pule falekoloa	1	0	1	Tu'uaki atu 'a e ngaue 'I ha ngaahi ta'u.
'Ofisa tokoni falekoloa	3	2	1	Fakafisi 'I he ta'u 2016,2015

Tokotaha ngaue 'I he uooti	1	0	1	Ngaue lau 'aho
Tokotaha ngaue fakakomipiuta kalasi III	1	0	1	'Ofisa lau 'aho. 'Osi malolo 'a e 'ofisa ngaue ni 'I he ta'u 2016
Fakakatoa	43	34	9	

1.12.5.1 Ngaahi taumu'a Ngaue

Taumu'a Ngaue	Ngaahi Makamaile
Ke fakapapau'i 'a e ngaahi fo'i'akau totonu 'oku 'omai, ke fakahu ia ki he Komiti Fakaloto fonua 'o e ngaahi fo'i'akau.	Kei lele lelei pe 'a e ngaue ki he kiliniki ke siofia 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e faito'o Fiema'u ke toe tanaki atu 'a e ngaahi fo'i'akau ki he lisi 'o e tohi fo'i'akau. Toloi hono fakama'opo'opo 'a e STGs koe'uhi ko e toloi mo e tuai hono tanaki mai 'a e lisi ki he ngaahi fo'i'akau.
Fakapapau'i 'a e ngaahi fiema'u fakapa'anga 'oku ngaue'i lelei.	Ke kei hokohoko atu 'a e fengaue'aki 'a e kau ngaue pea mo fakapapau'i 'a e taimi ki he ngaahi fiema'u fakapa'anga 'oku tonu pea mo pau. 'Oku 'i ai 'a e fiema'u ke toe fakapapau'i 'oku ma'u 'e he kau ngaue 'a e taukei fe'unga ki hono fakahoko 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga.
Fakapapau'i ha feitu'u lelei ke tauhi ai 'a e ngaahi fo'i'akau	Fakapapau'i 'a e ngaahi founa tuku'anga fo'i'akau hange ko e 'aisi, 'oku tonu 'a e fua mafana 'oku 'i ai koe'uhi ko e ngaahi fo'i'akau 'oku tauhi 'i ai. Ko e ngaahi koloa fo'i'akau, ke fakapapau'i ma'u pe 'oku fokotu'utu'u fakalelei pea mavahe mei he faliki, ke ta'ofi 'a e hauhausia 'o e koloa.
Fakahoko lelei 'o e ngaue	Ke tauhi ma'u pe 'a e taimi 'oku tufaki ai 'a e ngaahi fiema'u fo'i'akau ki he tafa'aki takitaha. Muimu'i ma'u pe ke fakamanatu 'a e taimi totonu ki hono tufaki 'o e fo'i'akau. Lipooti pea mo fakamo'oni 'i he ngaahi tali totongi kotoa pe 'oku fiema'u ke fakafoki, koe'uhi ke kakato 'a e taimi mo tonu kae malava 'o fakahu ki he lekooti. Ko e ngaahi fakafe'atungia 'i he ngaue ni, 'uluaki 'oku 'ikai ha me'alele ke fakahoko 'aki hono tufaki 'o e fo'i'akau (te'ekiai fakafetongi mai 'a e loli toni 'e 2 talu eni mei he ta'u 2015) pea ko hono ua, 'oku fiema'u ha satolo pe ko ha me'alele si'isi'i pe ke fakafe'unga ki he taimi 'oku 'uha ai pea mo 'aonga ki he 'a'ahi 'oku fa'a fakahoko.
Fakapapau'i 'a e ngaahi ngaue fakalao 'oku fakahoko 'oku totonu.	Ko e lisi fo'i'akau 'oku lesisita ki he lisi 'a Tonga 'oku siofi ma'u pe ke fakapapau'i 'oku fakalao. Ko e fo'i'akau fo'ou 'e 183 na'e lesisita ki he ta'u ni. Ko e va'a 'oku ne tokangaekina 'a e fo'i'akau 'oku fengaue'aki fakataha ia pea mo e kasitomu ke fakapapau'i 'oku sivi pea mo pau kae toki fakahu mai ki Tonga ni. 'I he lolotonga 'o e ta'u ko e tali totongi 'e 161 na'e fakahu mai mei he kasitomu. Ko e lahi taha, ko e tali totongi pea mei he Sekitoa ma'ae kakai kae pehe foki ki he kiliniki taautaha. Ko e ngofua ki he ngaahi koloa hu mai 'oku fakafou ia 'i he va'a ko eni, pea ko e ngofua koloa hu mai 'e 9 na'e tali pea fakapaasi mei he Potungau Mo'ui.
Fakapapau'i 'oku ma'u pe 'a e ngaahi faito'o, ki he tafa'aki takitaha.	Kei hokohoko lelei atu pe 'a e ngaue ki hono tanaki 'o e ngaahi fakamatala pea mo fakapapau'i 'oku fe'unga pe 'a e ngaahi koloa fo'i'akau 'i he ngaahi senita mo'ui lelei takitaha. Ko e senita mo'ui lelei 'i Tongatapu 'oku nau kamata ngaue'aki 'a e mSupply, ke sivi 'aki 'a e ngaahi fo'i'akau 'i he senita takitaha.

Taumu'a Ngaue	Ngaahi Makamaile
Fakapapau'i 'oku ngaue lelei pe 'a e loki talavai.	Ako'i 'a e kau ngaue ki he founa hono tufaki 'a e ngaahi fakamatala ki he fo'i'akau takitaha. Tu'unga pau 'oku 'i ai 'a e fo'i'akau, pea mo e founa 'oku fakahoko 'aki
Fakapapau'i 'oku fakaako'i lelei 'a kinautolu 'oku fakahoko 'a e ngaue	'Oku mau kau fakataha mo e toko 3 na'a nau folau ako ki FNU na'a nau toki 'osi ako mai. Na'e 'oange ha faingamalie ako sikolasipi ki he taha 'o e kau ngaue 'i he ngaahi ta'u kuo maluu atu.
Ngaahi fakataha nounou mo e ako 'oku fakahoko 'i muli	Ako na'e fakahoko 'i Fisi – Na'e kau atu 'a e 'ofisa pule ki he loki talavai, pea mo e Toketa Pule ki he Ako 'i Fisi fekau'aki mo hono ngaue'aki 'o e faito'o, mei he 'aho 14 – 17 'o Fepueli. Na'e kau atu 'a e 'Ofisa Pule ki he loki talamai, ki he ako fakatekinikale ko hono lipooti 'o e ngaahi nounou mo e si'isi'i 'o e fo'i'akau, 'a ia na'e fakahoko 'i Geneva mei he 'aho 26-27 'o Siulai 2017. Na'a ne toe kau atu foki 'i he timi ko hono fakafongai 'i 'o Tonga ki he fakataha fakafonua 'o e Pasifiki ki he polokalama fekau'aki pea mo e HIV/TB. Ko e polokalama ko eni na'e fakapa'anga ia 'e he Global Fund ke fakafepaki'i 'aki 'a e mahaki TB pea mo e malelia 'a ia na'e fakahoko ki Nadi, Fisi 'i he 'aho 21-23 'o Novema.
Fakapapau'i 'oku 'i ai 'a e pa'anga fe'unga ke fakapa'anga 'aki 'a e ngaahi fiema'u fakafo'i'akau	Likuesi ki he komiti patiseti ha feitu'u 'e ala lava 'o faka'aonga'i 'o hange ko ha feitu'u 'e malava 'o tuku ai 'a e fo'i'akau pea mo fe'ave'aki fakaloto fonua kae pehe foki ki hono fakafolau atu ki he 'otu motu. Likuesi ha pa'anga ke tokoni ke hokohoko atu hono ngaue'aki 'a e mSupply ke fakahoko 'aki 'a e ngaue.
Fakapapau'i 'oku ngaue fakapotopoto 'aki 'a e ngaahi fo'i'akau 'oku 'omai	Tanaki 'o e ngaahi fakamatala pea mo 'a'ahi ki he ngaahi tafa'aki takitaha ke fakapapau'i 'oku ngaue'aki lelei pe 'a e ngaahi fo'i'akau 'oku tufaki. Ke fakapapau'i ma'u pe 'a e lipooti 'oku tuku mai mei he 'ofisa hu'ivai 'oku tonu hono ngaue'aki ki he kakai. Ko e uike 'o e faka'ehi'ehi mei hono ngaue'aki 'oe fo'i'akau na'e fakaava ia 'e he ta'ahine Pilinisesi, Pilinisesi Pilolevu Mafile'o Tuita mo e ngaahi polokalama kehe pe 'o kau ki ai 'a e fepotalanoa'aki 'i he letio pea mo e penolo 'i he televisone. Ko e polokalama letio mo e TV 'oku ngaue'aki fakauike ke fakalotolahi'i 'a e kakai 'o e fonua ke nau faka'aonga'i lelei 'a e fo'i'akau 'o hange ko e fakahinohino 'oku tuku mai.

Tepile 49: Mahu'inga fakakatoa 'o e fakamole ki he fo'i'akau 'oku 'omai 'o fakatatau ki he ngaahi feitu'u takitaha (2017)

#	Senita Mo'ui lelei	Fakamole Fakakatoa	%
1	Falemahaki Vaiola	2,330,788	67%
2	Falemahaki Ngu	603,949	17%
3	Falemahaki Niu'ui	187,096	5%
4	Falemahaki Niu'eiki	122,685	4%
5	Senita Mo'ui lelei- Tongatapu (7)	145661	4%
6	Senita Mo'ui lelei Niuafo'ou pea mo NTT	30660	1%
7	Senita Mo'ui lelei Ha'afeva pea mo Nomuka	20140	1%
8	Va'a ki he Mo'ui lelei 'a e fa'e mo e fanau iiki	10,145	0%
9	Me'a makehe	16,315	0%
	Fakakatoa	\$3,467,439	100%

*Ko e lekooti mei he loki talavai 'o e falemahaki Vaiola na'e 'ikai lava 'o 'omai 'a e fakamatala ki he lipooti ko eni.

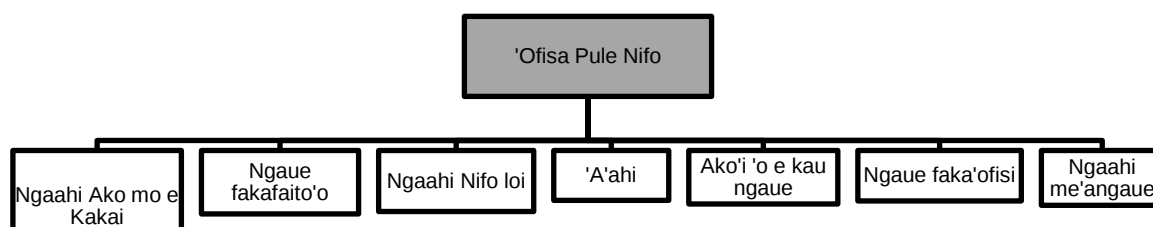
'I he'ene ha 'i he tepile 'i 'olunga, ko e lahi taha 'o e patiseti ki he loki talavai 'i he falemahaki Vaiola, na'e fe'unga mo e peseti 'e 67 ki he kau mahaki 'oku takoto pea mo e kau mahaki 'oku nau talatala mai ki Vaiola. Ko e hoko hake ki ai ko e ngaahi fakamole ki he falemahaki Ngu, 'oku ha mai ai 'a e lahi 'o e ngaahi ngaue 'oku fakahoko 'o fakatatau ki he lahi 'o e fakamole 'oku fakahoko.

9. FAKAHOKO NGAUE 'I HE VA'A NIFO

1.13 Misiona 'o e Va'a Ngaue ni

Ke fakahoko ha ngaue ki he lelei fakalukufua 'o e nifo 'o e kakai 'i Tonga pea ke tuha mo taau pea mo e fonua.

1.14 Kau Ngaue mo e Fa'unga 'o e Va'a Ngaue ni.

1.14.1 Kau ngaue 'i Tonga (2017)

Falemahaki	Vahenga	Lahi 'o e Ngaue	Ngaue kuo 'osi fakafonu	Tu'uaki ngaue
Falemahaki Vaiola	Tongatapu	34	32	2
Falemahaki Niu'eiki	`Eua	2	2	0
Falemahaki Niu'ui	Ha`apai	2	2	0
Falemahaki Ngu	Vava`u	4	4	0
Niua Toputapu	NiuaToputapu	1	1	0
Tu'a-ki- fa-lelei	NiuaFo`ou	1	1	0

*Ofisa Nifo 'e 10 'oku nau lolotonga ako ngaue mo ngaue 'i he falemahaki Vaiola.

#	Tu'unga Ngaue	Pule Ngaue
1	Toketa Pule Nifo	Toketa 'Amanaki Fakakovikaetau

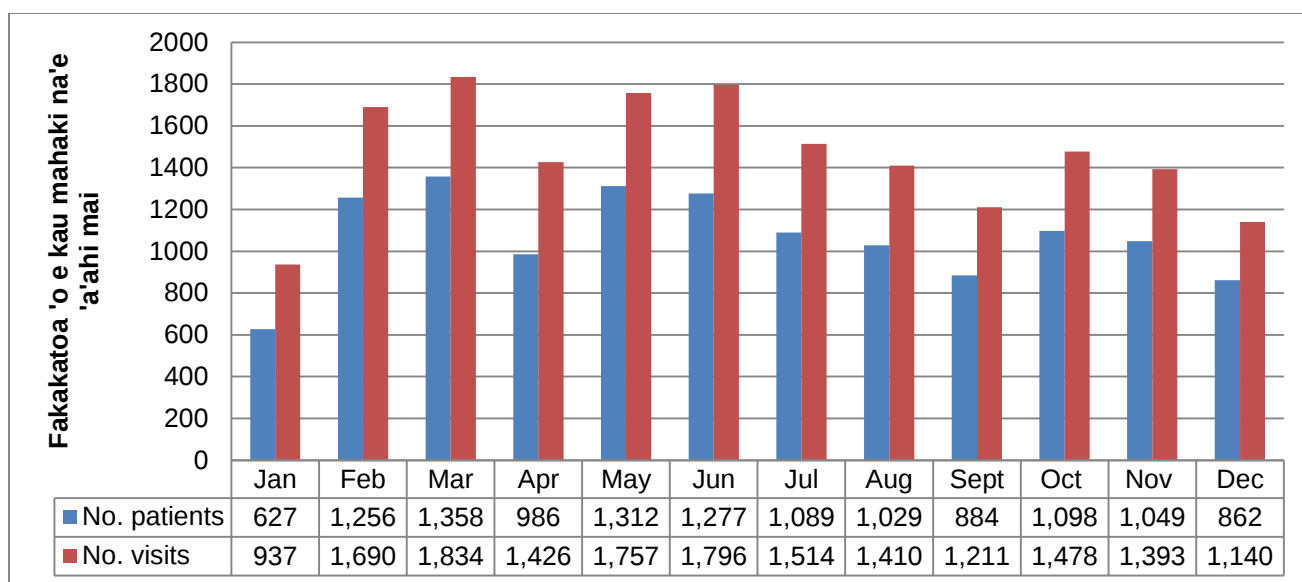
1.14.2 Ngaahi Makamaile

Taumu'a Ngaue	Ngaahi makamaile na'e fili
1	Ako 'oku fakahoko ki he kau ngaue ke toe fakalalakala ange 'enau ngaue Fakaako'i 'o e kau ngaue: fakahoko 'a e ako ki he toketa nifo 'e toko 20 'i he mahina 'e 12 (ngaue 'e 10, ngaue talifaki 'e 5 pea mo e ngaue taautaha 'e 5) 'i Ma'asi 'o e ta'u 2017. Foki mai 'a e toko ua na'e folau ako sikolasipi ki FNU pea mo e 'uluaki mata'itohi (BDS degree) Kakato 'a e mahina 'e 12 'a e ako ki he tokotaha post-graduate fekau'aki pea mo e ta'aki nifo. Fakahoko fatongia 'o e kau ngaue 'i muli. Sioeli Manu ('ofisa tokangaekina 'a e ngaahi misini 'i he nifo) fakataukei ngaue mahina 'e 2 na'e fakahoko 'i Ballarat 'i Melipoane, 'Aositelelia, fakapa'anga 'e he DFAT.

Na'e fakahoko 'a e ako mo e fakataukei ngaue 'i ha uike 'e ua, 'i he Victoria Institute of Forensic Medicine, Monash University, Melbourne for Forensic Odontology pea na'e fakapa'anga ia 'e he DFAT. Na'e kau atu ki ai 'a e toko ua 'a ia ko toketa Sisilia Fifita pea mo toketa 'Amanaki Fakakovikaetau.
2 Uike Tokangaekina 'o e Mo'ui lelei (OHW)
Faka'ai'a ki hono tokangaekina 'o e Mo'ui lelei: Ko e polokalama ko eni ki hono tokangaekina 'o e mo'ui lelei, na'e fakahoko ia mei he 'aho 20 – 24 'o 'Aokosi 'o e ta'u 2017 pea mo 'enau taumu'a ngaue; "ke tokangaekina 'a e fa'unga mo'ui lelei pea mo e ngaahi faka'ilonga 'o e mahaki 'oku ne uesia kinautolu." 'A'ahi 'a e kupu fengaue'aki mei muli 'i he ta'u 2017 - Va'a ki he Nifo, Mid-Western University, Arizona, USA...tokoni ki he fakalalakaka 'a e ngaahi ngaue fakafaito'o pea mo tokoni ki hono fakaako'i 'o e DCA. - Timi fakafaito'o 'a e Pasifiki mei Siapani – Polokalama Malimali 1 mo e 2.
3 Ngaahi Ngaue Tokoni Fakafaito'o, Tokangaekina 'o e Mo'ui lelei pea mo e Polokalama ki he mo'ui faka'ehi'ehi
Ko hono tokangaekina 'o e mo'ui lelei, na'e fakahoko ia ki he fanau ta'u 6-12 mei he ngaahi 'apiako lautohi ki hono tokangaekina 'a e mo'ui lelei honau nifo. (kei fakahoko 'a e ngaue ki he ngaahi fakamatala na'e tanaki) Ko hono tokangaekina 'o e mo'ui faka'ehi'ehi: Na'e fakahoko 'a e sivi ki he mo'ui lelei 'o e fanau 'i Tonga 'o kamata ia pea mei he fanau lautohi pea mo e kongia 'o e fanau mei he kolisi. Ngaue na'e fakahoko: Na'e a'u atu 'a e ngaue ki he ngaahi feitu'u 'oku fiema'u vivili: Senita Alonga, OTA, Senita Mango tree pea pehe foki 'a e 'a'ahi ki he ngaahi tukui 'api. Ko e ngaahi mahaki na'e 'osi fakahoko hono faito'o, na'e 'ikai ke toe fakafoki mai ki he kiliniki. Ko e ngaahi fakaikiiki ki he sivi na'e fakahoko 'i he nifo, 'oku ha ia 'i he sitesitika 4.
4 'A'ahi ki he 'otu motu fekau'aki mo 'enau tu'unga mo'ui lelei pea mo hono siofi 'o e ngaahi me'angaue na'e lesisita.
Ko e 'a'ahi 'e 3 na'e fakahoko 'i he ta'u 2017 ki he 'otu motu - Fepueli 2017: 'A'ahi ki he falemahaki Niu'ui (Ha'apai) - Sune 2017: 'A'ahi ki he falemahaki Ngu (Vava'u) - Siulai 2017: 'A'ahi ki he falemahaki Niu'eiki ('Eua)

1.14.3 Fakamatala Fakasitesitika

Va'a ki he Ngaue Fakafaito'o (houa ngaue)

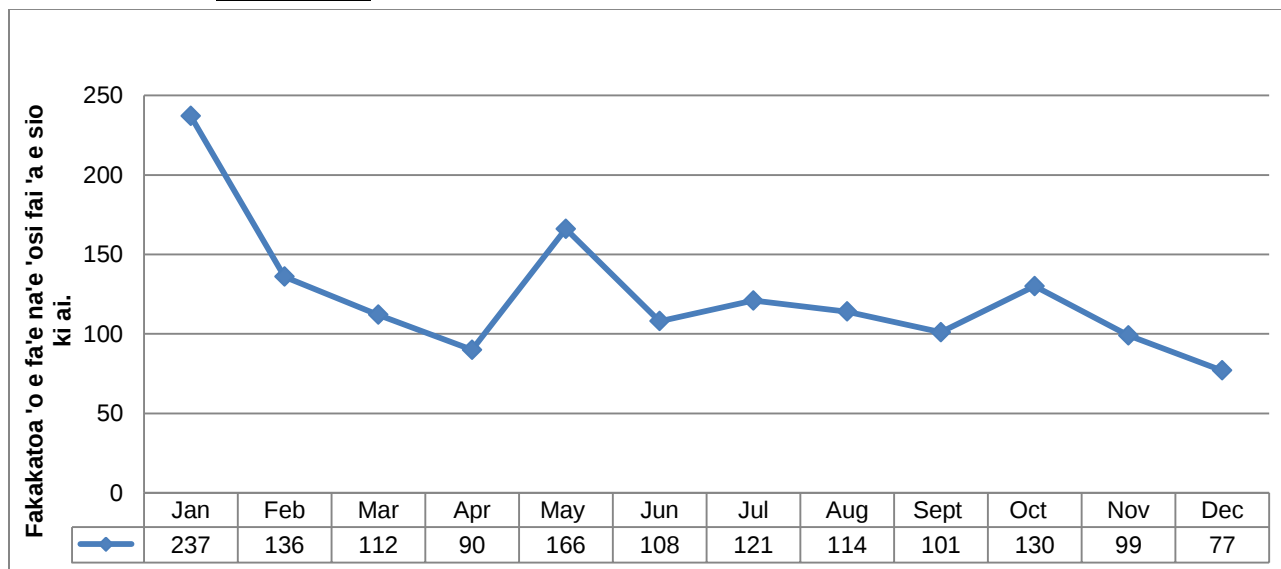

Fika 33: Fakakatoa 'o e kau mahaki na'a nau 'a'ahi mai ki he kiliniki Vaiola (houa ngaue) 'i he mahina (2017)

**Ma'u'anga Fakamatala:* Sisitemi ma'u'anga fakamatala 'a e Tonga Health

Fakatatau ki he sitesitika ki he ngaahi fakamatala fakaikiiki, ko e 'alunga 'o e kalafi 'oku ne fakahaa'i mai ai 'a e nga'unu 'a e fika 'a ia na'e ma'olunga ange 'i Ma'asi, Me pea mo Sune, 'o toki holo ai 'a e fika 'i Sanuali.

1.14.3.1 Fa'e feitama

Fika 34: Ko e fakakatoa 'o e fa'e na'e fakahoko honau sivi 'i Tongatapu (kiliniki Vaiola) 'i he Mahina takitaha (2017)

**Ma'u'anga fakamatala:* Tohi lekooti 'o e va'a nifo

1.14.3.2 Polokalama faka'ehi'ehi ki he ngaahi 'apiako (Polokalama 1 'o e Malimali) 'i Tongatapu.

Ki he ngaahi ako, (ako tokamu'a mo e lautohi si'i) ko e polokalama ni 'oku fakahoko ia fekau'aki pea mo

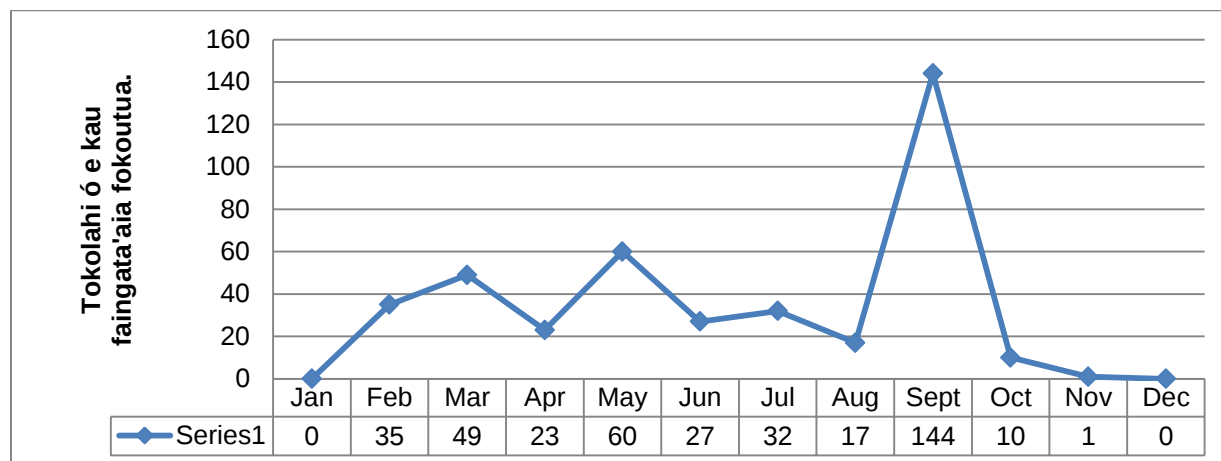
e fufulu 'o e nifo mo e fakamalohisino (fakauike) lolotonga 'a e houa ako, pea pehe foki ki he fufulu 'o e nima tu'o taha 'i he kuata. Ki he 'apiako kolisi, 'oku fakahoko 'a e sivi 'o e nifo pea mo e fepotalanoa'aki fekau'aki pea mo e mo'ui lelei, 'a ia 'oku ha atu 'i he tepile 'i lalo.

Tepile 50: Polokalama faka'ehi'ehi ki he ngaahi ako

MALIMALI 1			
NGAAHI AKO	'A'AHKI KI HE NGAHI 'APIAKO	LAHI 'O E 'APIAKO	FAKAKATO'A 'O E FANAU AKO
Fanau ako tokamu'a	Vahe Hahake	13	262
	Vahe Kolo	16	813
	Vahe Hihifo	11	303
Fakakatoa		40	1,378
Lautohi si'i	Vahe Hahake	26	4,351
	Vahe Kolo	12	4,612
	Vahe Hihifo	21	3,907
Fakakatoa		59	12,870
NGAAHI AKO	'A'AHKI KI HE NGAHI AKO	FATONGIA NA'E LAVA	
Ako kolisi	Kolisi ko Tupou	Sivi 'o e ngutu	
	Kolisi Tailulu	Sivi 'o e ngutu	
	Kolisi Tonga	Sivi 'o e ngutu	
	Kolisi 'Apifo'ou	Sivi 'o e ngutu	
	Kolisi Beaulah	Sivi 'o e ngutu	
	Tupou High School	Sivi 'o e ngutu	

***Ma'u'anga Fakamatala: Tohi lekooti 'o e Va'a Nifo**

1.1.1.1 Va'a tokangaekina 'o e ngaahi nifo loi 'i Falemahaki Vaiola.

Fika 35: Koe tokolahi o kinautolu 'o e kau mahaki pea mo e faito'o 'o e nifo loi I he mahina (2017).

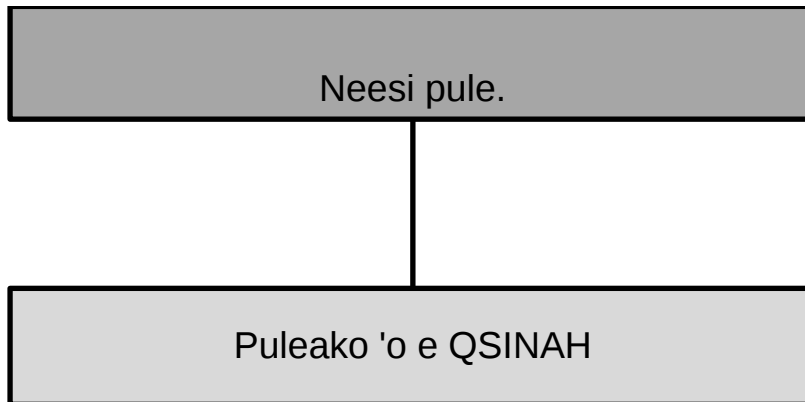
Fakatatau ki he kalafi oku ha I olunga(fika 35), oku 'i ai a e kaka ki 'olunga 'a e kau fokoutua pehe foki ki he ngaahi nifo loi 'i he mahina ko Sepitema, 2017 moe keisi fakakatoa 'e 144, tukukehe 'a e toenga 'o e ta'u oku 'i he vaha'a 'o e 0 kihe 60.

10. AKO MAKEHE KI HE TU'UNGA FAKATAKI 'I HE NEESI.

1.15 Taumu'a Ngaue

Ke toe fakalalakaka'i 'a e malu mo e tu'unga ako ngaue 'a e kau neesi. Ko e 'apiako neesi 'oku ne tokangaekina 'a hono ako'i 'a e kau ako neesi mo e kau neesi hoko ki honau fatongia ki he fonua. (TONGA)

1.16 Fa'unga 'o e kau ngaue.

Vaá	Pule í he vaá
Pule neesi	Dr. 'Amelia Tu'ipulotu
Apiako Neesi	Mrs. Tilema Cama

1.16.1 'Apiako neesi:

QSINAH oku tu'u ke poupu'i mo tokonií e ngaue lelei e kau neesi 'o fakatatau ki he 'ilo fakafilōsefa moe taukei lolotonga, ke malava ke tokoni ki he tauhi e mo'ui lelei 'a e kakai 'o Tonga.

#	Ngaahi lavame'a
1	Tanaki tuunga a e Neesi moe ngaahi vaa fekauaki I he potungaue moui. Na'e me'a taahine Pilinisesi Sinaitakala Tuku'aho 'o foaki atu ki he toko 41 'a honau mata'itohi tipiloma 'i he 'apiako ako neesi 'i he 'aho 15 'o Me 2017. Ko e toko 31 ai koe tipiloma 'i he neesi pea toko 10 'i he va'a fengau'e'aki 'o e potungaue. Koe toko 31 na'a nau lava'i lelei 'enau tipiloma 'i he ako neesi levolo 5 moe toko 10 na'a nau ikuna ai e tipiloma 'i he va'a fekumi fakakemi.
2	Lao mo e founa ngaue ki hono fakalalakaka e ako ngaue 'a e kau neesi. Ko e taumu'a ia hono fakafo'ou mo to e siofi 'a e lao moe founa ngaue ki hono fakalalakaka e ako ngaue 'a e kau neesi ke fakapapau'i 'a e malu mo e mo'ui lelei 'a e kakai. Ko e taumu'a foki 'a hono fa'u e lao moe fakahnohino ke tataki 'a e kau neesi ke fakapapau'i 'a e mo'ui lelei 'a e kakai. Ko e ngaahi tu'utu'uni ngaue mo hono ngaahi founa fakahoko 'i he tafa'aki kotoa 'oku ne tokangaekina e mo'ui lelei 'i Tonga. 'Oku konga 'e 3 'a e founa fakalalakaka: Konga 1 - Fakataha kau taki fakatekinikale - Fekumi mo vakili 'a e lao 'a e kau neesi mo e founa ngaue - Fakahoko ha fepotalanoa'aki mo e ngaahi kupu fekauáki Fakataha 'a e kau neesi pule 'i he ngaahi tafa'aki mo e va'a fengau'eaki - Lao fakaangaanga ó e kau neesi Konga 2 - Ako ngaue fakatekinikale(UHC): áho e 4 - Áahi ki he ngaahi ótu motu – Vavaú, Haápai mo Éua

#	Ngaahi lavame'a			
	• Íuniti ki he kau pule neesi moe kau taki neesi • Kau mataotao: Neesi malolo, Kau toketa, Kau 'ofisa 'I he TNQAB Konga 3 • Fakataha fakaloto potungaue (kumi ivi) (aho 2) • Fakalelei, paaki, talaki pea mo tufaki • Faile o e lao mo e lekooti o e founa ngaue.			
3	Fekumi á e kau neesi ki he ngaahi tafa'aki kehekehe 'i he potungaue.			
	Mei Sanuali ki Sune 2017, na'e fakahoko ai 'e he kau ngaue neesi ha polokalama 'i he ngaahi tafa'aki kehekehe 'e 15, 'a ia ko e polokalama 'e 2 mei he tafa'aki TNRA, 2 mei he va'a fakafaito'o, 6 mei he va'a tokangaekina fa'e moe fanau, 5 meihe QSINAH pea 'ikai ke lava mai 'a e tafa'aki meihe NCD koe'uhi pe ko e nounou 'a e kau ngaue fakataha mo e lahi 'a e ngaue oku nau lolotonga fakahoko.			
4	Ako ngaue ki he ngaahi 'otu motu- ke hokohoko atu e fakalalakaka 'a e taukei ngaue mo e ako ngaue ki he tu'unga fakataki.			
	Ko e ako ngaue foki koeni oku kau kiai a e tefito'I taumu'a 'o kaunga ki hono fakalalakaka a e kau ngaue neesi 'o hange koe: • Sisitemi ki hono sivií ó e founa ngaue • Lao mo e lekooti oku tauhi ai 'a e founa ngaue - koe ngaue oku lolotonga fakahoko ia 'I Tonga • Neesi, Neesi mataotao mo e neesi fai faéle • Neesi 'a Tonga, Neesi mataotao pea mo kau neesi taukei mo poto'i ngaue • Kau neesi Tonga, Neesi mataotao, neesi tokangaekina 'ulungaanga moe to'onga kau ngaue. • Ama Takiloa –Fatongia 'o e kau neesi ma'olunga (Taki ngaue, Ako'i pea mo fakahinohino'i) Oku 'I ai foki mo e kau neesi mei he ngaahi 'otu motu kuo kakato 'a 'enau taimi ako ngaue 'i he ngaahi tefito'i 'elia oku ha 'i he tepile 'i lalo:			
#	Hingoa	'Otu motu	Tefito'I elia	Uike
1	Eviline Tai, Neesi Lesisita	Niua TT	Mahaki fakavavevave/Fakafaitoó/Tafa/vaá faéle/Vaá longai fanau/neesii ki he mahaki íkai pipihi/vaá tokanga ki he ngaahi vaá kehekehe ó e potungaue/PH.	Uike 2
2	Monika 'Onesi, Pule	Niua TT	Mahaki faka-vavevave/faka-faitoó/tafa/vaá faéle/vaá longai fanau/neesii ki he mahaki íkai pipihi/ vaá tokanga ki he ngaahi vaá kehekehe ó e potungaue/PH.	Uike 3
3	Penisimani Pau, Pule	Niua FF	Mahaki faka-vavevave/ vaá tokanga ki he ngaahi vaá kehekehe ó e potungaue/Vaá faéle/vaá longai fanau/neesii ki he mahaki íkai pipihi/PH.	Uike 3
4	Mele Falemaka, Pule	Ha'apai	Mahaki faka-vavevave/Tafa/Faka-faitoó/Vaá faéle/vaá longai fanau/tokotaha taki/neesii tokangaekina mahaki íkai pipihi/PH	Uike 2
5	Inaise Fisiilose, Neesi ma'olunga	Ha'apai	Mahaki faka-vavevave/Tafa/Faka-faitoó/vaá faéle/vaá longai fanau/ vaá tokanga ki he ngaahi vaá kehekehe ó e potungaue/Tokotaha taki/neesii tokangaekina mahaki íkai pipihi/ PH	Uike 2 Uike 2
6	Lolotonga Sekeni, Neesi Lesisita	Vava'u	Mahaki faka-vavevave/Tafa/Faka-faitoó/Vaá faéle/Vaá tokangaekina longai fanau/ vaá tokanga ki he ngaahi vaá kehekehe ó e potungaue. /tokotaha taki/neesii tokangaekina mahaki íkai	Uike 2

#	Ngaahi lavame'a			
			pipihi/ PH	
7	Kilisita Fa, Neesi maólunga	Vava'u	Mahaki faka-vavevave/Tafa/Faka-faitoó/Vaá faéle/Vaá tokangaekina longai fanau/ vaá tokanga ki he ngaahi vaá kehekehe ó e potungaue. /tokotaha taki/neesii tokangaekina mahaki íkai pipihi/ PH	Uike 2
8	Tutaleva Sitaleki, Neesi lelesita	'Eua	Mahaki faka-vavevave/Tafa/Faka-faitoó/Vaá faéle/Vaá tokangaekina longai fanau/ vaá tokanga ki he ngaahi vaá kehekehe ó e potungaue. /tokotaha taki/neesii tokangaekina mahaki íkai pipihi/ PH	Uike 2
9	Malia Taiamoni, Neesi lelesita	'Eua	Mahaki faka-vavevave/Tafa/Faka-faitoó/Vaá faéle/Vaá tokangaekina longai fanau/ vaá tokanga ki he ngaahi vaá kehekehe ó e potungaue. /tokotaha taki/neesii tokangaekina mahaki íkai pipihi/ PH	uike 2

11. SENITA KI HE NGAHI VAHENGÁ 'I HE NGAHI 'OTU MOTU.

Ko e 'otu motu 'e 5 'oku ne fakatahataha'i 'a e ngaahi senita 'i he ngaahi vahenga. 'A ia 'oku 'i ai 'a 'Eua, Ha'apai, Vava'u, Niuafo'ou pea mo Niuatoputapu. 'I he motu takitaha 'oku 'osi fakanaunau kakato mo e kau ngaue 'I he potungaue ke tokangaekina 'a e mo'ui lelei 'a e motu taki taha. Ko e lahi eni 'a e falemahaki fakalukufua 'a e Potungaue 'oku ha 'i he tepile 'i lalo (tepile 51)

Tepile 51: Falemahaki 'i he 'otu motu mo hono ngaahi vahenga

'Otu motu	Lahi 'o e ngaahi senita mo'ui lelei (Sisitemi ki he ngaahi komiuniti)			
	Tefito'i Falemahaki	Falemahaki ki he komiuniti	Senita 'o e mo'ui	MCH Fakafaito'o
Tongatapu	1	0	7	15
Vava'u	0	1	3	5
Ha'apai	0	1	2	3
'Eua	0	1	0	3
Niuafo'ou	0	0	1	1
Niuatoputapu	0	0	1	1

Fa'e feitama mo e longa'i fanau / tokangaekina 'a e fa'e mo e fanau

'Oku vahevahe 'a Tonga ki he ngaahi motu lalahi 'e 5: Tongatapu, Vava'u, Ha'apai, 'Eua pea moe ongo Niua (Niuafo'ou mo Niuatoputapu). 'I he motu takitaha oku 'i ai 'a e falemahaki, senita 'o e moui, pehe foki ki he va'a tokangaekina e moui lelei 'a e faé feitama moe longa'i fanau valevale. Ko Tongatapu (Vaiola Hospital) 'a e tefito'i falemahaki mo e senita kihe mo'ui 'e 7, Vaini, Mu'a, Kolonga, Fua'amotu, Nukunuku, Houma pea mo Kolovai. Va'a tokangaekina e kakai fefine feitama 'e 19 pea 1 'i falemahaki Vaiola pea koe toenga 'o e kiliniki 'i Ma'ufanga, Sopa, Longolongo, Kolofo'ou, Tofoa, Havelu pea mo Pea.

Tepile 52: Fakama'opo'opo e ngaahi me'afua fakalukufua.

Me'afua	Vava'u	Ha'apai	'Eua	Niuafo'ou	Niuatoputapu
Tokolahi 'o e kau Toketa	5	2	1	0	0
Tokolahi 'o e kau ofisa mou'i	2	2	1	1	1

Faka-katoa 'o e kau Neesi Faka-faito'o	0	1	0	0	0
Faka-katoa kau neesi fakafaito'o	22	12	13	1	1
Faka-katoa 'a e kau ngaue tokangaekina 'a e moui lelei 'a e fa'e mo e fanau	10	8	4	0	1
Faka-katoa 'o e kau neesi oku tokangaekina 'a e mahaki ikai ke pipihi	3	2	1	0	0
Faka-katoa 'a e kau 'ofisa ngaue tokangaekina 'o e nifo	1	1	0	0	0
Faka-katoa 'o e kau gaue tokangaekina e moui lelei 'o e nifo	2	1	2	1	1
Tokolahi 'o e kau tokoni ki he ngaue faka'ata.	1	0	0	0	0
Faka-katoa 'o e kau tokoni ki he ngaue sivi fakakemi	2	1	1	0	0
Faka-katoa 'o e va'a talavai	4	1	1	0	0
Faka-katoa 'o e kau Inisipekita mo'ui	2	1	1	0	0

Me'afua	Vava'u	Ha'apai	'Eua	Niuafo'ou	Niuaatoputapu
Tokolahi fakakatoa 'o e kakai	15,431	6,347	5,427	531	892
Patiseti fakakatoa (TOP)	428,400	299,200	151,800	81,900	81,300
Lahi 'o e mohenga	60	26	16	2	5
Tokolahi 'o e kau folau fakafaito'o ki he falemahaki Vaiola	85	21	28	3	4
Faka-katoa 'o e me'alele	10	7	5	1	1

Me'afua	Vava'u	Ha'apai	'Eua	Niuafo'ou	Niuaatoputapu
Tokolahi 'o e mate	102	36	27	5	12
Lahi 'o e longa'l fanau oku faele'i	310	106	100	0	0
Fale'l fakalukufua		13,122	11,528	3,020	2,685
Tokolahi 'o e kau faingata'ia ku faka-tokoto 'l falemahaki.	1,709	469	371	14	34

1.1 'EUA

Ko e konga 'o e lipooti ko 'eni na' e fa'u ia mo alea'i tu'unga 'l he fengaue'aki fakataha 'a e kau ngaue mo e toketa pule (Dr Maleta Lolesio) 'o e falemahaki Niu'eiki.

Ko e motu ko 'Eua ko e motu ofi taha ia ki Tongatapu (30km) pea 'oku 'l'ai e vahenga lalahi 'e 2 'a ia ko 'Eua Fo'ou pea mo 'Eua Motu'a. 'Oku 'l'ai leva 'a e Falemahaki 'e taha (Niu'eiki Hospital) 'a ia 'oku tu'u ia 'l 'Esia pea mo e Kiliniki 'e tolu Va'a ki he Mo'ui lelei 'a e Fa'e mo e fanau. Fakatatau ki he tohi kakai fakamuimui taha 'a e Pule'anga 'l he 2016, Ko e tokolahi 'o 'Eua na'e fakafuofua ia ki he toko 4945 (2483 kakai tangata mo e 2459 kakai fefine). Ko e savea na' e fakahoko 'e he kau neesi va'a ki he mo'ui lelei 'a e fa'e mo e fanau, na'e fakafuofua e tokolahi 'o 'Eua ki he 5427 'a ia ko e 2748 kakai tangata mo e 2679 kakai fefine.

Ma'u'anga Fakamatala: * Tonga 2016 Tohi kakai ngaahi famili (2016)

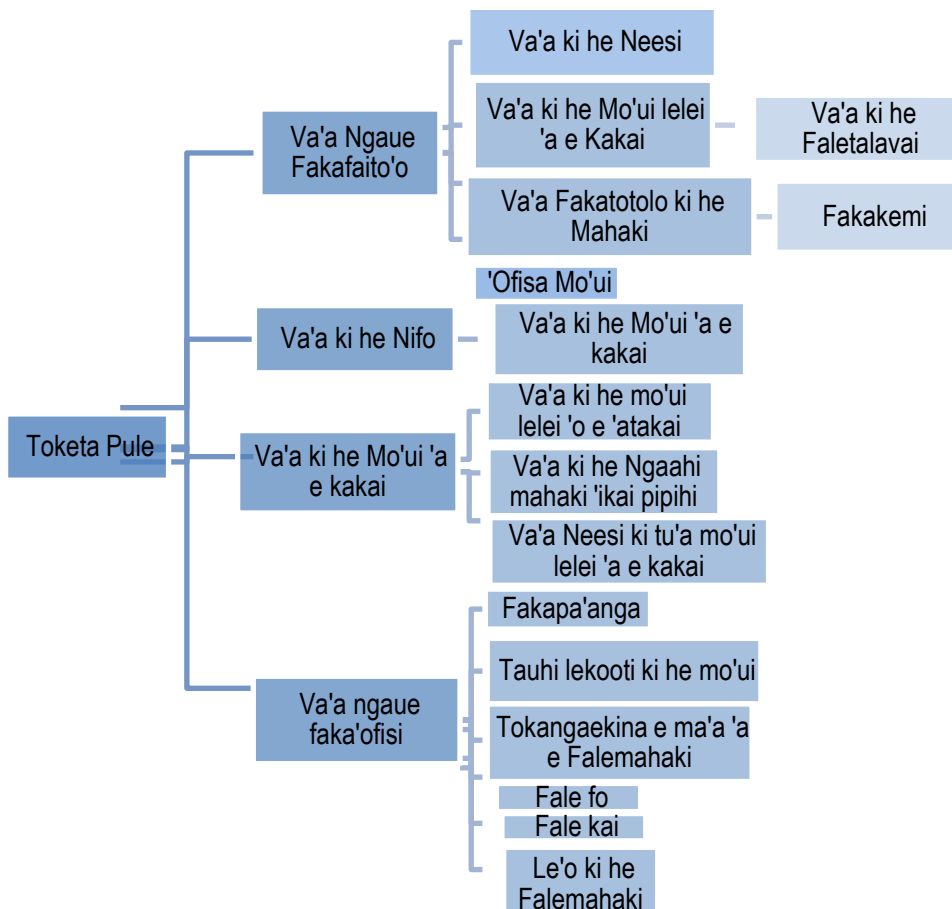
** Lipooti fakata'u 'a e kau neesi va'a ki he mo'ui lelei 'a e fa'e mo e fanau (2017)

Fika 7: Falemahaki Niu'eiki

'I 'Eua 'oku 'iai 'a e Falemahaki 'e 1 pea kau atu ki ai mo e Kiliniki ki he tokangaekina 'o e fanau valevale 'a ia 'oku 'I he 'elia pe 'o e falemahaki Niu'eiki.

1.1.1 Fa'unga 'o e Va'a Ngaue ni

1.1.2 Kau ngaue 'I he falemahaki Niu'eiki ki he 'aho 31 'o 'Isema 2017

Ngaahi Va'a	Taki ngaue 'o e Va'a	Tokolahi 'o e kau
-------------	----------------------	-------------------

		ngaue
Toketa Pule	Dr. Maleta Lolesio	1
Neesi Fakafaito'o	Sr. Kaufo'ou Taufu	11
Neesi ki Tu'a	Sr. Uikelotu Filikitonga	3
Neesi Mahaki 'ikai pipihi	Manatu Vea	0
Tokangaekina e Mo'ui lelei 'a e 'Atakai	'Amelia Vea	2
Faletalavai	Finau Lalahi	0
Fakakemi	'Epitani Vaka	0
Nifo	Talanoa Tufui Vaka	0
Ngaue faka'ofisi	Lute 'Eli	11
Tauhi lekooti	'Emeli Palei	0
Fakakatoa	10	28

Tepile fika 5: Fakaikiiki 'o e fakahoko fatongia 'a e kau ngaue 'I he Falemahaki Niu'eiki (2017)

Fakamatala fakafika faka'ofisi	
Meáfua	Fika
Tokolahi 'o e kau ngaue	38
Lahi 'o e ngaahi me'alele	5
Ngaue fakapolofesinale ki he Mo'ui	
Tokolahi 'o e kau 'Ofisa ngaue fakafaito'o	1
Tokolahi 'o e kau 'Ofisa Mo'ui	1
Tokolahi 'o e kau neesi faitalatala	0
Tokolahi 'o e kau neesi fakafaito'o	12
Tokolahi 'o e kau neesi ngaue ki tu'a	4
Tokolahi 'o e kau neesi ki he ngaahi mahaki 'ikai pipihi	1
Tokolahi 'o e kau 'Ofisa ki he nifo	0
Tafa'aki hono ua ngaue fakapolofesinale ki he Mo'ui	
Tokolahi 'o e kau ngaue tokoni ki he Toketa Nifo	1
Tokolahi 'o e kau ngaue faka'ata	0
Tokolahi 'o e kau ngaue 'I he Faletalavai	1
Tokolahi 'o e kau ngaue Fakakemi	1

***Ma'u'anga Fakamatala: Lisi 'o e kau ngaue mei he HR (Human Resource)**

1.1.3 Fakamatala Fakapa'anga 2017/2018

NAAHI VOUTI	Lahi ó e pa'anga
Ngaahi fefolau'aki fakaloto fonua	8,000.00
Totongi ki he ngaahi fetu'utaki telefoni	6,000.00
'Utu	8,000.00
Fe'ave'aki koloa	1,000.00
Tokanga'i 'o e ngaahi komipiuta	2,000.00
Tokanga'l 'o e ngaahi naunau faka'ofisi	800.00
Tokanga'i 'o e ngaahi me'alele	6,000.00
Tauhi mo e tokanga'i 'o e ngaahi fale mo e 'elia falemahaki	15,000.00
Fakahoko fatongia 'i he falefo	3,500.00
'Uhila	10,000.00
Vai	2,500.00
Ngaahi naunau hu mai ki he 'Ofisi	3,000.00
Ngaahi naunau ki he misini paaki	8,000.00
Ko hono fakafuofua'i lahi 'o e peleti me'akai ki he mo'ui lelei	39,000.00
Hu mai ngaahi naunau fakatekinikale	25,000.00
Ngaahi fe'ave'aki fakafaito'o 'I loto falemahaki	8,000.00
Ngaahi naunau fakatekinikale	3,000.00

Ngaahi naunau fo'ou	3,000.00
FAKAKATO	151,800.00

Ma'u'anga fakamatala: Tafa'aki ki he ngaahi me'a fakapa'anga

1.1.4 Makamaile

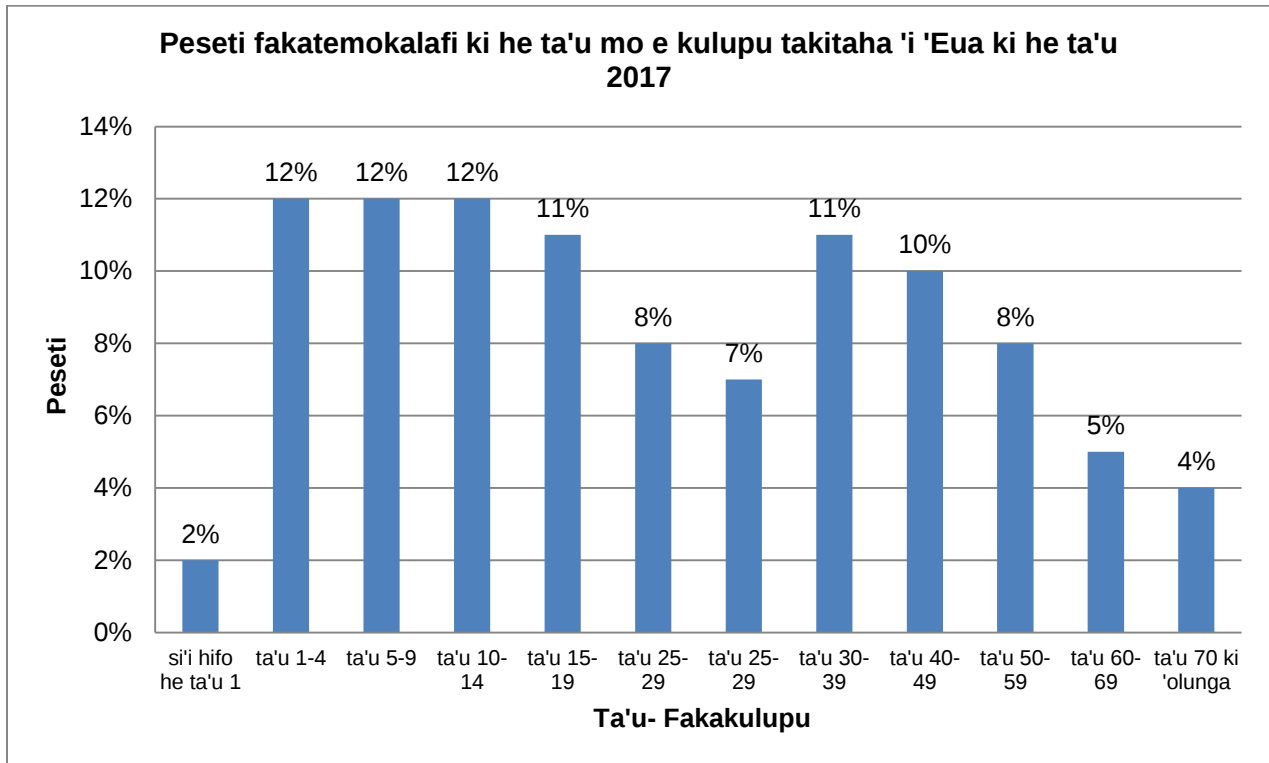
Taumu'a	Ngaahi Makamaile
Ke toe sai ange mo ma'a ma'u'anga vai ki 'Eua	❖ Ngaue fakataha mo e TWD & EWCC ki hono tokangaekina mo e fakalakalaka 'o e ma'u'anga vai.
Ke toe fakalakalaka ange tu'unga e ngaue 'a e kau ngaue.	❖ Fakahoko fakataha fakamahina ki hono vakai'i mo e fakalakalaka 'o e fuafaifatongia ❖ Kumi ki ha ngaai faingamalie ako 'I muli pe fakalokolo pe. ❖ Hokohoko atu ai pe tu'unga 'o e ako
Fiema'u ha talatalanoa ki he mo'ui ki ha founa 'e fakasi'isi'i ai e puke 'I he ngaahi mahaki 'ikai pipihi.	❖ Fakahoko fakakuata e kiliniki mo e 'a'ahi ki he ngaahi 'api 'o kinautolu fokoutua 'I he ngaahi mahaki 'ikai pipihi ❖ Fakahoko ha ngaahi ako makehe ki he mo'ui mo kinautolu kau mahaki 'oku nau kau ki he kiliniki pea pehe ki ha ngaahi kulupu 'I he ngaahi kolo.
Ke toe lelei ange fakahoko fatongia ki he ngaahi me'a fakapa'anga	❖ Ke toe holoki hifo a e ngaahi fakamole ki he ngaahi fiema'u 'ikai fu'u fiema'u. ❖ Ke toe fakalakalaka ange tanaki 'o e ngaahi pa'anga hu mai.
Ke toe lelei ange tokangaekina e mo'ui lelei.	❖ Ke hiki hake tu'unga 'o e fetu'utaki mo e sisitemi fe'ave 'aki fakafaito'o mo e falemahaki Vaiola. ❖ Hokohoko atu ai pe hono teke 'a e ngaahi fakataha angamaheni fakafaito'o pea mo e ngaahi fakataha ako ngaue.

1.1.5 Ngaahi fakamatala fakasetisitika

Tepile 6 Puipuitu'a 'o e ngaahi Fakaikiiki ki he Motu ko 'Eua ki he 2017

Tokolahi 'o e kakai	Tangata pe Fefine		Fakakatoa	
Ta'u - Kulupu	Tangata	Fefine	Lahi	%
Fanau tau iiki (siisiif he tau 1)	64	48	112	2%
Ta'u 1 – 4	328	302	630	12%
Ta'u 5 – 9	331	308	639	12%
Ta'u 10 – 14	313	331	644	12%
Ta'u 15 – 19	285	286	571	11%
Ta'u 20 – 24	236	193	429	8%
Ta'u 25 – 29	183	190	373	7%
Ta'u 30 – 39	295	307	602	11%
Ta'u 40 – 49	275	268	543	10%
Ta'u 50 – 59	204	206	410	8%
Ta'u 60 – 69	144	138	282	5%
Ta'u 70 ki 'olunga	90	102	192	4%
FAKAKATO	2748	2679	5427	100%
FAKAKATO	2694	2677	5371	
	Tangata	Fefine	Fakakatoa	
Hiki mei he fonua.	54	60	114	
Hiki mai ki he fonua.	67	64	131	

Ma'u'anga fakamatala: Va'a ki hono tokangaekina mo'ui lelei 'a e fa'e mo e fanau.

Fika 8: 'Oku fakaha 'e he kalafi ko 'eni 'a e peseti 'o e ta'u motu'a 'l hono fakakulupu 'i he motu ko 'Eua.

Fakatatau kihe fika 'i 'olunga he kalafi,oku 'i ai 'a e holo 'i he tu'unga 'o e fika 'i he vaha'a ta'u 'o e to'utupu pea mo e kakai lalahi kei talavou 'i he va'a hono tokagaekina e fa'ee mo e fanau.'Oku makatu'unga eni mei he hiki atu e ni'ihiki 'ki Tongatapu ki he ako,gaue moe gaahi gaue kehekehe pe.Ko 'Eua koe motu ofi taha ia ki Tongatapu koia 'oku faigamalie pe fefolau'aki ihe vaha'a 'o e ki'l motu ni moe fonua lahi..

Teipile 7: Me'afua 'o e Sitetisitika mahu'inga ki he mo'ui 'i 'Eua (2017)

FUA FAKASITETISITIKA 2017	
Me'afua	Fika
Fakakatoa ó e ngaahi fale nofoánga	877
Lahi 'o e mate (kakai fefine)	15
Lahi 'o e mate (kakai tangata)	12
Fakakatoa 'o e mate	27
Lahi 'o e kakai kuo mate	5 per 1,000
Mate 'a e pepe te'eki ke fanau'i 'osi uike 28	0
Lahi 'o e fa'ele mate mei he 'osi uike 28 ki he 'aho 'e 7 hili hono fanau'i	0
Mate 'a e pepe kuo a'u ki he 'aho 'e 28 mei hono fa'ele'i	0
Mate 'a e fanau iiki mo e pepe	1
Mate fanau iiki si'i hifo 'l he ta'u 5	1
Kakai fefine 'oku mate lolotonga fa'ele	0
Lahi 'o e fa'ele mo'ui	100
Lahi 'o e fa'ele 'oku kau atu ki ai e kau taukei 'l he faifa'ele.	99%
Lahi 'o e kakai fa'ele	18 per 1,000
Tupu tokolahi mei he fanau'i mo'ui	2.1

* Ma'u'anga fakamatala: Va'a tokangaekina mo'ui lelei 'a e fa'e mo e fanau.

**Mate 'a e pepe te'eki fanau'l hili 'a e uike 'e 28 hono feitama'i

**Mate 'a e pepe te'eki fanau'i hili 'a e uike 'e 28 hono feitama'i 'o a'u ki he 'aho 'e 7 'osi hono fanau'i.

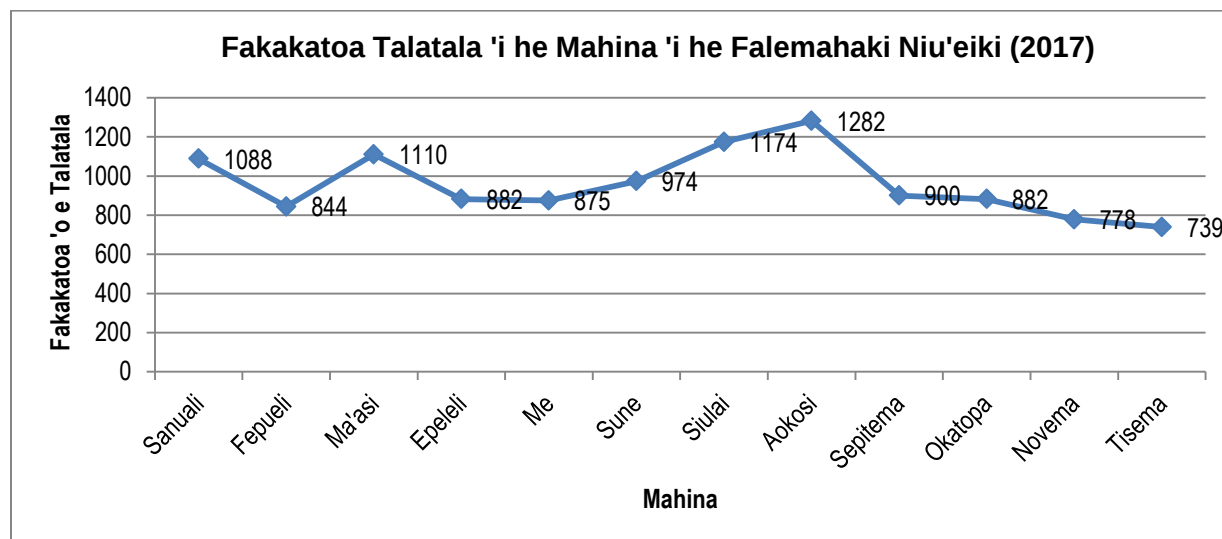
****Mate 'a e fanau valevale a'u ki he 'aho 'e 27 hili hono fanau'i**

Fakatatau ki he ngaahi sitetisitika mahu'inga 'oku fakaha mai 'i he tepile. 'Oku ha mai 'i he ngaahi fika mahu'inga ko 'eni 'a e mate 'e 27 mei he fa'ele mo'ui 'e 100. Fakatatau ki he lipooti 'o e lahi 'o e kakai kuo mate 'i 'Eua 'oku holo 'aki e mate pe 'e 5 'i he toko 1000 'o e kakai kotoa pe. 'I he tupu tokolahi mei he fanau'i mo'ui 'oku fakafuofua ki he 2.1 'o mahino mai ai ko e kakai fefine 'o 'Eua 'oku meimei 'avalisi ki he fa'ele 'e 2 'i he'enu mo'ui. Ko e lahi 'o e ngaahi fa'ele kuo fakahoko 'e he kakai taukei 'i he faifa'ele 'oku 'i he 1% ko ha fefine na'ane fa'ele pe 'i honau 'api 'o faifa'ele pe ki ai e taha 'o hono famili. Ko ia 'oku fai ai e tokanga makehe ki he ngaahi me'a mahu'inga ko 'eni kae pehe ki he fakafuofua tokolahi 'o e kakai 'oku holo 'i he pilote 'o e ta'u pe 'e taha.

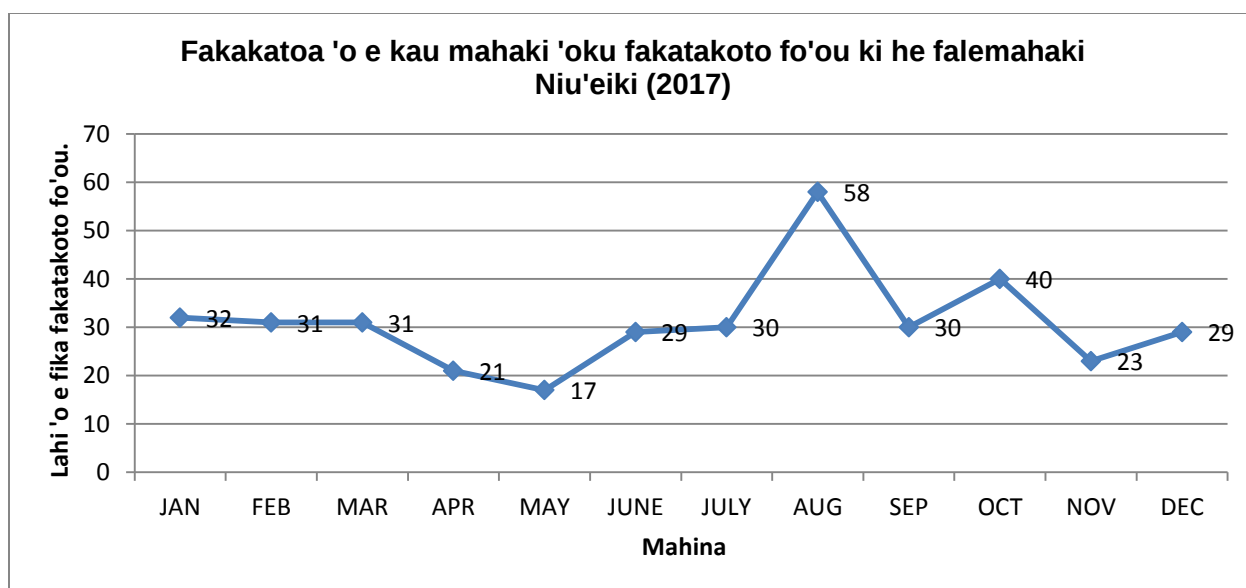
Tepile 8: Lipooti mei he Va'a ki he ngaue fakafaito'o 'i he Falemahaki Niu'eiki (2017)

FIKA FAKAMATALA MEI HE Tafa'AKI FAKAFAITO'O	
Me'afua	Fika
Lahi 'o e mohenga	16
Lahi 'o e fakatakoto fo'ou	371
Lahi 'o e talatala kuo fakahoko	11,528
Lahi 'o e ngaahi fe'ave'aki fakafaito'o	28
Lahi 'o e ngaahi sipesimeni (Va'a fakakemikale)	2,212
Lahi 'o e ngaahi tesi fakafaito'o kuo fakahoko (Va'a fakakemikale)	1,102
Lahi 'o e ngaahi naunau fakafaito'o (Faletalavai)	3,8731
Lahi 'o e ngaahi la'ipepa fakahinohino ki he fo'i'akau (Faletalavai)	17,950
Lahi 'o e talatala ki he tafa'aki ki he nifo	1,724
Lahi 'o e ngaahi 'a'ahi ki he ngaahi 'apiako	7
Lahi e fanau ako kuo fai ki ai e sio.	1,911

Ma'u'anga fakamatala: Sisitemi ma'u'anga fakamatala ki he mo'ui (Falemahaki Niu'eiki). Lipooti fakata'u mei he Va'a Fakakemi (2017), Lipooti fakata'u mei he Va'a Faletalavai (2017).

Fika 9: Kalafi Laine ki he Fakakatoa Talatala 'I he falemahaki Niu'eiki 'I he Mahina (2017)

Fika 10: Kalafi Laine ki he Fakakatoa 'o e kau mahaki 'oku fakatakoto fo'ou 'I he Falemahaki Niu'eiki (2017)

Table 25: Me'afua ki he va'a ki tu'a 'I hono tokangaekina 'o e mo'ui lelei 'I he falemahaki Niu'eiki (2017)

VA'A TOKANGAEKINA MO'UI 'A E KAKAI	
Me'afua	Fika
Peseti huhu malu'i fanau iiki	100%
Huhu malu'i	99.6%
Pepe 'oku si'isi'i ange 'enau fua mamafa 'I he kalami 'e 2500	4
Tokolahi 'o e pepe fasimanava mei he fanau'i ki he ta'u 2	0
Peseti 'o e feitama 'I he fanau fefine ta'u si'isi'i	4
Tokolahi 'o e fa'ele 'i 'api	1
'Ikai kau 'I he sivi feitama	1
Kilini 'e 4 pe si'isi'i ange.	19 (17%)
Kilini 'e 5 pe lahi ange	91 (82%)
Fakakatoa sivi feitama	110 (99%)
Fakakatoa sivi 'osi e feitama	100%
Fakavaha fanau (%)	39%
Lahi 'o e 'a'ahi tokangaekina mo'ui lelei 'ataakai.	3,381
Lahi 'o e ngaahi ekitiviti faka'ai'ai 'o e mo'ui lelei.	108

Ma'u'anga Fakamatala: Lipooti Va'a ki hono tokangaekina fa'e mo e fanau.

Va'a ki hono tokangaekina sivi feitama kakai fefine.

Temple 10: Ngaahi fika lipooti ki he mahaki 'ikai pipihi 'I he Falemahaki Niu'eiki (2017)

MAHAKI 'IKAI PIPHI	
Me'afua	Fika
Fakakatoa kakai fefine 'oku fokoutua 'I he toto ma'olunga.	265
Fakakatoa 'o e kakai tangata 'oku fokoutua 'I he toto ma'olunga.	140
Fakakatoa 'o e kau fokoutua 'I he toto ma'olunga.	405
Fakakatoa 'o e kakai fefine 'oku fokoutua 'I he mahaki suka.	239
Fakakatoa 'o e kakai tangata 'oku fokoutua 'I he mahaki suka.	91
Fakakatoa 'o e fokoutua 'I he mahaki suka.	330
Fakakatoa 'o e CVD	449
Fakakatoa 'o e fokoutua kanisa	1
Fakakatoa 'o e fokoutua mahaki mafu	15
Fakakatoa 'o e palopalema ma'ama'a mo e nounou manava	41

Fakakatoa 'o kinautolu 'oku 'I he lekooti ngaahi mahaki 'ikai pipihi.(Epeleli – Tisema 2017)	326
Fakakatoa mahaki 'ikai pipihi	1241

Lipooti fakata'u NCD – Lipooti fakata'u va'a ki he mo'ui lelei 'a e kakai.

*CVD: Mahaki mafu 'o kau ki ai 'a e toto ma'olunga Cardiac (CCF, IHD, CHD, RHD, other)

CVA: Cardiovascular Attach (pa kalava)

**Nounou 'a e manava 'o kau ki ai 'a e Mahaki hela mo e COPD: Chronic Obstructive Pulmonary Disease.

**NDC: Senita ki he suka (NDC) Lipooti fakata'u 2017

FAKAMATALA TANAKI MAI

Kau Ngaue: 'Eua

Tu'unga Ngaue	Tokolahi 'o e kau ngaue				
	Fakakatoa	Fefine	Tangata	Fakahu	Lakanga'ata
FAKAFAITO'O					
<i>Toketa</i>	1	1			
<i>'Ofisa Neesi Ma'olunga</i>	2	2			
<i>'Ofisa Neesi Ma'olunga Faifa'ele</i>	2	2			
<i>Neesi</i>	1	1			
<i>Neesi Tipiloma</i>	9	7	2		
<i>Tokotaha ngaue fakakemi kalasi 2</i>	1		1		
<i>Tokoni ngaue talavai kalasi 2</i>	1	1			
FAKAKATOA	17	14	3		
VA'A KI HE MO'UI LELEI 'A E KAKAI					
<i>'Ofisa Mo'ui</i>	1	1			
<i>Neesi ki he ngaahi mahaki 'ikai pipihi</i>	1	1			
<i>'Ofisa Neesi Ma'olunga Va'a ki he Mo'ui lelei 'a e kakai.</i>	2	2			
<i>Inisipekita Mo'ui Va'a ki he mo'ui lelei 'a e 'Atakai</i>	1	1			
<i>Tokotaha tauhi 'api</i>	1		1		
<i>Tokotaha tauhi ngoue</i>	1		1		
FAKAKATOA	7	5	2		
NIFO					
<i>'Ofisa Ngaahi Nifo</i>	1	1			
FAKAKATOA	1	1			
VA'A FAKAHOKO FATONGIA					
<i>Kalake Pule</i>	1	1			
<i>'Ofisa Tauhi Lekooti</i>	1	1			
<i>Tokoni Kuki</i>	2	1	1		
<i>Tokotaha ngaue fo</i>	1	1			
<i>Faka'uli</i>	2		2		
<i>Tokotaha ngaue monomono ngaahi maumau</i>	1		1		
<i>Tokotaha tauhi Uooti</i>	2	2			
<i>Tokotaha ngaue ki he 'u 'ota.</i>	2		2		
<i>Tokotaha Le'o</i>					
FAKAKATOA	12	6	6		

FAKATAHA'I FAKAKATOA	37	26	11		
----------------------	----	----	----	--	--

1.2 VAVA'U

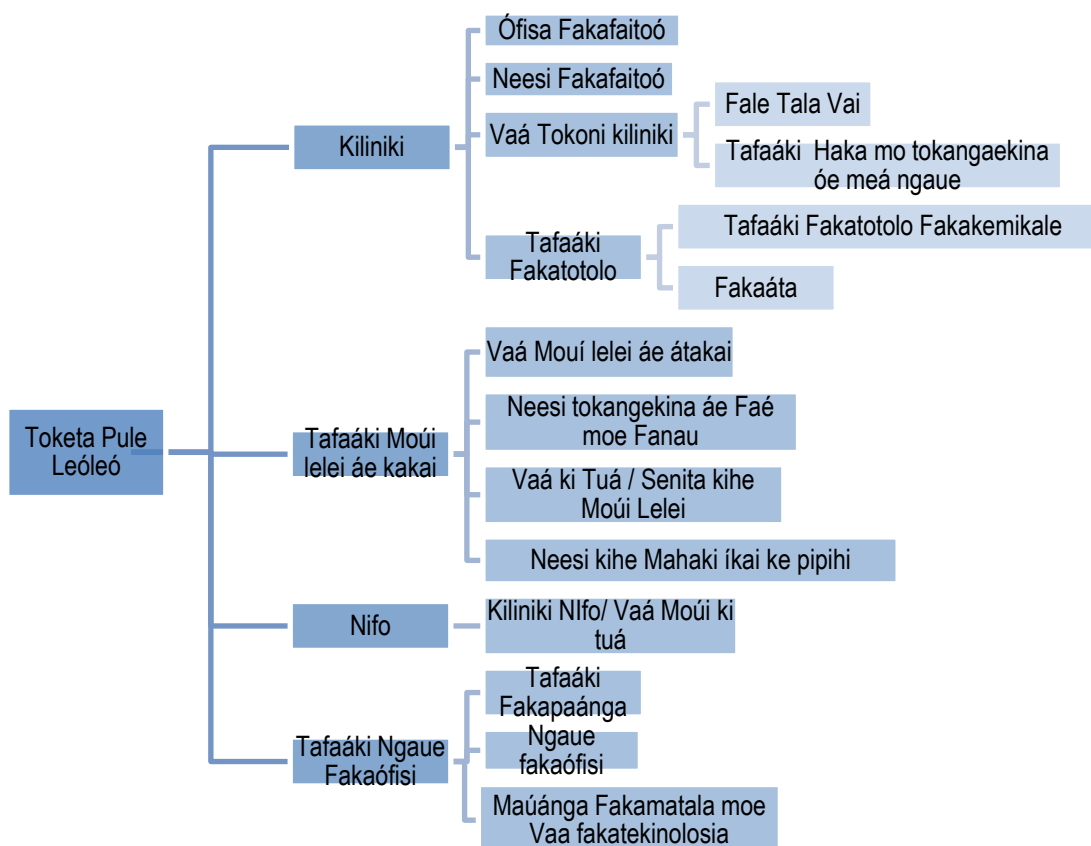
Na'e kamata 'a e konga ko 'eni 'o e lipoti 'i he fengaue'aki 'a e timi 'o e falemahaki Pilinisi Ngu á ai na'e tataki 'e Toketa Sione Li Taione

Ko Vava'u 'oku vahevahe ki he vahefonua 'e 6 'a ia ko Neiafu, Leimatu'a, Hahake, Hihifo, Pangaimotu mo e vahefonua ki motu. 'Oku 'i ai 'a e falemahaki pe 'e taha (Pilinisi Ngu) 'oku tu'u 'i Neiafu pea mo ha ongo senita ki he mo'ui 'i Ta'anea, Tefisi mo ha kiliniki 'e taha 'i Hunga. Ko e gaue tokoni 'i Falevai senita mo'ui lelei 'oku lolotonga tu'u ia koe'uhi ko e ngaahi palopalema í he kekekele.

Ko e 'ofisa pule leó leó 'o e ngaue fakafaito'o (A/CMO) na'e fatongia 'aki 'e Toketa Sione Li Taione hono tokanga'i 'o e ngaahi kautaha ki he mo'ui lelei 'i he vahefonua Vava'u ki he ta'u 2017 'oku 'i ai e ngaahi tokoni kotoa 'oku 'oatu 'i he falemahaki 'a Pilinisi Uelingatoni Ngu 'i he malumalu 'o e fakahinohino mo e takimu'a 'a e CMO.

1.2.1 Koe Faúnga Fokotuútuú óe Potungaue

1.2.2 Kau ngaue fua fatongia íhe falemahaki Uelingatoni Ngue kihe taú 2017

Tafaáki Fakafaitoó

Vaá Ngaue	Taki Ngaue	Kau Ngaue tokoni
Toketa Pule Leóleó	Dr. John Lee Taione	4
Neesi Fakafaitoó	Sr. Meliame Tupou	21
Fakatotolo fakakemi	Mrs. 'Aiona Kauvaka	1
Fale Tala Vai	Mr. Ma'u Tu'ineau	3
Fakaáta	Mrs. 'Atomi Havea	0
Tokotaha Haka mo tokangaekina meángaue	Mrs. Petsy Lomu	0
Vaá Kihe Nifo		
Toketa Pule kihe Nifo	Dr. 'Aleva Takau	2
Vaá Móui ki Tuá		
Vaá Móui kihe Átakai	Mrs. 'Akata Saafi	4
Neesi móui ki tuá	Sr. 'Ana Tautua'a	9
Va'a Mahaki 'ikai ke pipihi	Sr. 'Ana Fe'aomoeata	2
Va'a ki tu'a/Senita kihe Mo'ui lelei	Mr. Lyall Ika	1
Va'a Ngaue faka'ofisi		
Fakapa'anga	Mr. Neil Armstrong	1
'Ofisi Pule	Mrs. Pelenatita Siasau	29
Va'a Palani moe Ma'u'anga Fakamatala	Mr. Viliami Misi	3
Fakakatoa	14	80

Tepile 11: Fakamatala kongokonga lalahi 'ae ngaue 'oku fakahoko 'ihe falemahaki Pilinisi Ngu (2017)

Fakamatala Fakafika	
Me'afua	Fika
Kau Ngaue fakakatoa	94
Ngaahi me'alele fakakatoa	10
Kau Ngaue fakapolofesinale kihe mo'ui	
Tokolahi 'o e kau 'Ofisa fakafaito'o	5
Tokolahi 'o e kau 'Ofisa Mo'ui	2
Tokolahi 'o e Neesi Fakafaito'o	0
Tokolahi 'o e neesi kihe kiliniki	22
Tokolahi 'o e neesi kihe va'a mo'ui ki tu'a	10
Tokolahi e kau Neesi tokgangaekina e mahaki 'ikai ke pipihi	3
Tokolahi e kau Ofisa Nifo	1
Kautaha fakapolofesionale ma'ae mo'ui	
Tokolahi 'Ofisa kihe Nifo	2
Tokolahi e kau ngaue tokoni kihe faka'ata	1
Tokolahi e kau ngaue tokoni 'ae Fale Tala Vai	3
Tokolahi kau ngaue tokoni fakakemi	2

1.2.3 Vahevahe 'oe ngaahi Tu'unga Fakapa'anga 2017/2018

Fokotuú	Lahi ó e paanga (TOP)
Pa'anga ki he tokotaha 'oku folau	2600
Pa'anga ki he folau fakaloto fonua	35000
Pa'anga ki he ngahi mo'ua fakatekinolosia	10800
Pa'anga totongi uta	1000
Pa'anga totongi ngaahi tu'uaki(letio,pepa)	1000
Pa'anga ki he 'utu	24000
Pa'anga ki he totongi uta fakaloto fonu mo 'ave ki muli	5000
Pa'anga Fakalelei'l ngaahi me'a ngaue faka'ofisi	1000

Pa'anga fakalelei'i 'oe ngaahi me'alele	18000
Pa'anga kihono fakalelei'i 'oe ngaahi misini ngaue	3000
Pa'anga ki hono fakalelei'i 'oe fale	30000
Pa'anga ki he Fale fo	7000
Pa'anga ki he ngaahi me'a fakafaito'o	8000
Pa'anga ki he totongi 'Uhila	65000
LPG	10000
Pa'anga ki he totongi Vai	14000
Pa'anga ki he ngaahi naunau faka 'ofisi	5000
Pa'anga ki he ngaahi naunau faka'ofisi	6000
Pa'anga ki he ngahi me'a tokoni	35000
Pa'anga ki he ngaahi naunau faka tekenikale	30000
Totongi laiseni	3000
Pa'anga kihono 'ave fakafalemahaki ki muli	80000
Pa'anga ki hono 'ave fakafalemahaki fakaloto fonua	20000
Pa'anga kihe fakatau ngaahi misini fo'ou	5000
Pa'anga kihono fakatau komipiuta fo'ou	5000
Pa'anga kihe ngaahi naunau fakatekinolosia	4000
Fakakatoa	\$ 428,400

Ma'u'anga Fakamatala: Tafa'aki Fakapa'anga

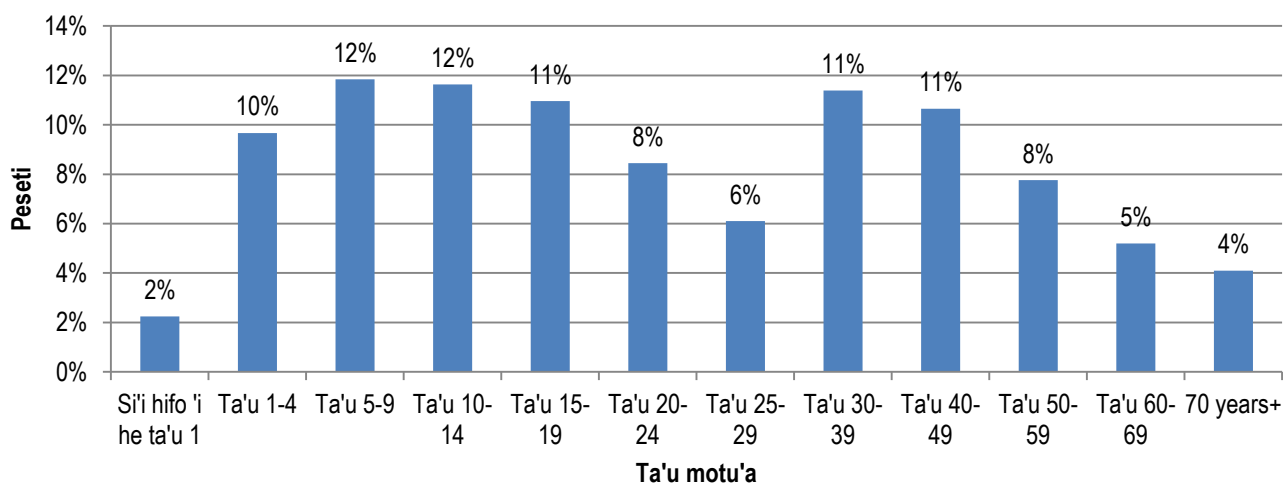
1.2.4 Fakamatala Fakafika

Tepile 28: Fakamatala fakalukufua 'ae 'Otumotu Vava'u kihe 2017

Tokolahi 'ae kakai	Tangata pe Fefine		Total	
Ngaahi Kulupu fakata'u	Tangata	Fefine	Fika	%
Pepe Valevale ('I lalo he ta'u 1)	192	155	347	2%
Ta'u 1- 4	777	715	1492	10%
Ta'u 5 – 9	940	888	1828	12%
Ta'u 10 - 14	957	839	1796	12%
Ta'u 15 - 19	888	803	1691	11%
Ta'u 20 - 24	652	651	1303	8%
Ta'u 25 - 29	462	479	941	6%
Ta'u 30 - 39	856	902	1758	11%
Ta'u 40 -49	820	823	1643	11%
Ta'u 50 - 59	602	595	1197	8%
Ta'u 60 - 69	374	428	802	5%
Ta'u 70 ki 'olunga	236	397	633	4%
Fakakatoa e kakai – Vaha'a taimi koeni	7756	7675	15431	100%
Fakakatoa e kakai – vaha'a taimi kuo'osi	7796	7568	15364	
	Tangata	Fefine	Fakakatoa	
Kakai hiki ki muli	431	444	875	
Ni'ihii 'oe kakai 'oku nau foki mai	396	401	797	

Ma'u'anga Fakamatala: Tafa'aki Tokangaekina 'a e ngaahi fa'e mo e fanau

Peseti 'o e ngaahi to'u kulupu 'a Vava'u ki he taú 2017

Fika 11: Koe kalafi hono fakapeseti fakata'u 'ae Vahe fonua Vava'u.

Tepile 12: Ngaahi faka'ilonga fakafika 'oku fua 'aki 'I Vava'u

Fakamatala Fakafika Mahu'inga	
Me'afua	#
Tokolahi 'o e ngaahi Famili fakakatoa	2783
Tokolahi 'o e Kakai Fefine 'oku mate	64
tokolahi 'o e Kakai Tangata 'oku mate	38
Fakakatoa 'oe Mate	102
Ko e kovi ange 'a e tu'unga mate (mei he took 1000)	7
Tokolahi 'oe pepe mate kei feitama'i (lahi ange uike é 28)	2
Tokolahi oe pepe mate ki mu'a pea fa'elei	4
Tokolahi 'oe pepe mate toki fa'elei'i	3
Tokolahi 'oe pepe mate ta'u 1	5
Tokolahi 'oe pepe mate si'i hifo he ta'u 5	6
tokolahi 'ae fa'e oku mate fa'ele pe lolotonga 'ae feitama	0
Fakakatoa 'ae kakai 'oku fa'ele mo'ui	310
Anga 'o e fa'ele na'e kau ki ai ha ngaahi taukei mataotao	99%
Pepe mate meihe toko 1000	20
Fakakatoa 'ae fa'ele 'ae fefine takitaha	2.3

Ma'u'anga Fakamatala: Va'a tokangaekina e mo'ui e kakai fefine moe pepe

Tepile 13: Koe me'afua 'ae Va'a fakafaito'o 'ae Falemahaki Pilinisi Ngu (2017)

Ngaahi fakamtala kihe Va'a fakafaito'o	
Me'afua	Fika Fakakatoa
Fakakatoa 'oe mohenga	60 – 61
-Fakakatoa 'ae kau Fakatokoto fo'ou	Fale fa'ele: 336 – Fale Pepe: 436 – Loki Niumonia:515 SCN: 12 – Loki Tafa: 410 - Fakakatoa: 1,709
– Tokolahi Fakakatoa 'ae kau konisaloteni	
Fakakatoa 'o kinautolu na'e fakafefolau'aki fakafaito'o fakalotofonua	– Fale Fa'ele:5 – Fale pepe:14

	– Loki Tafa: 4 – Loki Niumonia:21 SCN: 0 - Fakakatoa:85
Fakakatoa 'oe Fakatotolo fakakemi	6,376
Fakakatoa 'ae Sivi fakakemi	46,171
Fakakataoa 'ae Fo'i'akau	113,424
Fakakatoa 'ae La'ipepa tohi fo'i'akau	53,645
Fakakatoa 'ae mahaki na'e faka'ata	592
Fakakatoa 'ae kakai na'e faka'ata honau fatafata	272
Fakakatoa 'ae kakai na'e hulu honau kete	37
Fakakatoa 'ae kakei na'e hulu honau hui	283
Fakakatoa 'ae kakai na'e ngaahi nifo	5,447
Fakakatoa 'ae ako na'e 'a'ahi kia'i e nifo	
Fakakatoa 'ae fanau ako na'e sio kihe toketa nifo	

Ma'u'anga Fakamatala: Mei he va'a ma'u'anga fakamatala 'ae Falemahaki Ngu, Lipooti fakata'u 'ae Loki Kemi, pea moe Lipooti fakata'u 'ae Va'a tala Vai(2017)

Tepile 14: Me'a Fua 'ae Va'a tokangaekina 'ae mo'ui ki tu'a 'ae Falemahaki Ngu (2017)

Va'a Mo'ui lelei ki Tu'a	
- Me'a fua	- Fika
– Peseti 'oe Kau Huhu Malu'i	100%
– Huhu Malu'i	99.9%
– Lahi 'oe pepe 'oku fa'ele ta'ehoko	7
– Tokolahi 'oe pepe 'oku fiemaú palanisi faka-meátokoni (0-2 Taú)	2
– Tokolahi 'ae fa'ele ta'u si'i	19
– Tokolahi 'oe fa'ele 'i tu'a('api)	2
– Tokolahi e kau sivi feitama	3
– Tokolahi e ni'ihiki 'oku 'ikai kenau ha'u kihe sivi feitama	47 (39.8%)
– Tokolahi 'ae ni'ihiki 'oku nau ha'u kihe sivi feitama	275 (99.9%)
– Fakakatoa 'ae ngahi fa'e 'oku nau sivi feitama	322 (98.8%)
– Peseti 'oe ni'ihiki 'oku nau ha'u 'o sivi uike 6	100%
– Peseti 'oe fakavaha	30%
– Lahi 'oe 'a'ahi na'e fakahoko kihe 'ataakai	
Lahi 'oe ngaahi ekitiviti mo'ui lelei na'e fakahoko ki tu'a	

Ma'u'anga fakamatala: Va'a tokangaekina 'e kakai fefine moe pepe

Tepile 15: Koe ngahi me'afua kihe mahaki 'ikai ke pipihi 'ihe falemahaki Pilinisi Ngu(2017)

Mahaki 'ikai ke pipihi	
Me'afua	Tokolahi
– Tokolahi e kakai fefine 'oku totoma'olunga	818
– Tokolahi e kakai tangata 'oku toto ma'olunga	384
– Fakakatoa e kakai 'oku nau totoma'olunga	1202
- Tokolahi kakai oku suka 'ihe kakai fefine	639
– Tokolahi kakai 'oku suka 'ihe kakai tangata	287
– Tokolahi 'oe kakai 'oku suka	926
– Fakakatoa 'oe kakai 'oku nau mahaki mafu	1273
– Tokolahi 'oe kakai 'oku kanisa	3
Fakakatoa 'o e COPD -	3
Fakakatoa 'o e mahaki fekau'aki mo e halanga manava	46
Tokolahi 'oe kakai kuo nau lesisita kihe mahaki 'ikai ke pipihi(mei Epeleli ki Tisema 2017)	893
Tokolahi fakakatoa 'o e ni'ihiki 'oku nau ma'u he mahaki 'ikai ke pipihi	3453

***NCD Lipooti fakata'u 2017 – Lipooti fakata'u ki he va'a tokangaekina mo'uilelei 'o e komiuniti 2017**

***CVD: Mahaki mafu 'o kau ki ai 'a e toto ma'olunga Cardiac (CCF, IHD, CHD, RHD, other)**

CVA: Cardiovascular Attach (pa kalava)

****Nounou 'a e manava 'o kau ki ai 'a e Mahaki hela mo e COPD: Chronic Obstructive Pulmonary Disease.**

****NDC: Senita ki he suka (NDC) Lipooti fakata'u 2017**

Lipooti fakata'u kihe mahaki 'ikai kihe pipihi 'ihe 2017 – Lipooti fakata'u 'ae Va'a Mo'ui lelei ki tu'a

1.3 HA'APAI

Ko e lipooti fakata'u koeni, na'e fa'u ia tu'unga 'I he fengaue'aki fakataha 'a e kau ngaue 'o e falemahaki Niu'ui pea na'e tataki ia 'e Toketa Tevita Vakasiuola.

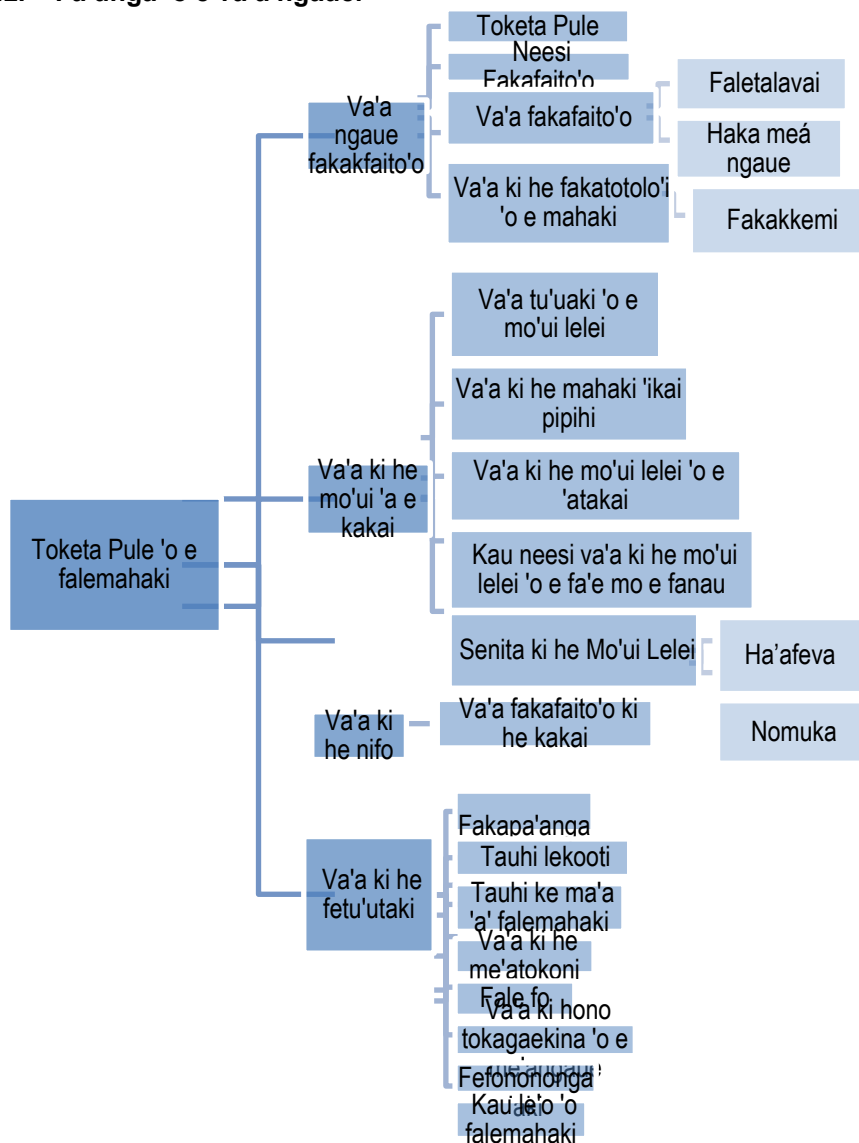
Ko e motu ko Ha'apai 'oku vahevahe ia ki he konga lalahi 'e 6 'a ia ko Pangai, Foa, Nomuka, 'Uiha, Lulunga pea mo Ha'ano. 'Oku 'I ai 'a e Falemahaki 'e taha 'a ia 'oku tu'u ia 'I Lifuka (Hihifo) pea mo e senita 'e 2 ki he mo'ui, 'i Nomuka pea mo Ha'afeva (Vahenga Lulunga). 'Oku 'I ai foki mo e kiliniki va'a ki he mo'ui lelei 'a e fa'e mo e fanau 'I Lotofoa (Foa), Fakakai (Ha'ano) pea mo 'Uiha, 'o kau atu foki ki ai mo e va'a 'e ua 'i he senita ki he mo'ui lelei.

Fakatatau ki he tohi kakai 'a e Pule'anga fakamuimui 'I he 2016, ko e tokolahi 'o Ha'apai na'e fakafuofua ia ki he toko 6,125 (3,118 kakai tangata pea 3,007 kakai fefine). Ko e savea 'a e kau neesi ki he va'a 'o e fakavahavaha fanau na'e fakafuofua e tokolahi 'o e kakai 'o Ha'apai ki he toko 6,347 'a ia 'oku 'I ai 'a e kakai tangata 'e 3182 pea kakai fefine 'e 3165.

Ma'u'anga Fakamatala: *Tohi Kakai 'a Tonga 2016 ki he famili (2017)

***Lipooti Fakata'u 'a e kau neesi ki he va'a 'o e mo'ui lelei 'a e fa'e mo e fanau**

1.1.1. Fa'unga 'o e va'a ngaue.

Ko e falemahaki Niu'ui ko e tefito'i senita ia ki hono tokagaekina e mo'ui lelei 'o e kakai ki he 'otu motu Ha'apai pea 'oku 'i ai 'ae mohenga 'e 24-26 'o kamata'aki e kau ngaue 'e toko 46 pea mo e kau ngaue lau 'aho 'e toko 16. Ko e toketa pule 'e taha 'oku ne tokanga'i mo pule'i 'a e falemahaki pea mo e toketa 'e taha ne toe tanaki mai fakataha mo e Neesi Pule pea mo e 'ofisa ki he mo'ui lelei 'i Nomuka pea mo e senita mo'ui lelei 'i Ha'afeva. Ko e falemahaki, 'oku ne tokanga'i 'a e ngaahi fiema'u fakafaito'o/fakafo'i'akau, fakakemi pea mo e ngaahi fiema'u fakavavevave. Tanaki mai ki ai 'a e va'a ki hono tokangaekina 'a e fa'e mo e fanau, va'a ki he mahaki 'oku 'ikai pipihi/ kau neesi ki tu'a 'oku nau fakahoko fatongia 'o hangee ko hono tokangaekina 'a e huhu malu'i, palani'i 'o e famili pea mo e ngaahi fatongia fakafaito'o. Ko e ngaahi mahaki 'oku fakatu'utamaki ange, 'oku fakafolau kinautolu ki Tonga ke fakahoko ai hono faito'o.

1.1.2. Kau ngaue ki he falemahaki Niu'ui 'i he 'aho 31 'o Tisema 2017

Va'a Fakafaito'o		
Va'a Ngaue	Taki Ngaue	Tokolahi 'o e kau ngaue tokoni
Toketa Pule	Dr. Tevita Vakasiuola	1
Neesi fakafaito'o	Sr. Mele Falemaka	12
Fakakemi	Fe'ofa'aki Nonu	0
Fale talavai	Temaleti Funaki	0

Vaá haka meá ngaue	Salesi Fangupo	0
Va'a ki he nifo		
Nifo	Dr. Lesieli Tomiki	1
Va'a ki he mo'ui 'a e kakai		
Mo'ui lelei 'o e 'Atakai	Mosese Fifita	1
Uki ki he mo'ui lelei	Meleane Fifita	0
Kau neesi ki he mahaki 'ikai pipihi	Kalolaine Hoeft	1
Kau neesi ki hono tokangaekina 'a e mo'ui lelei 'o e fa'e mo e fanau.	Sr. 'Ilaisaane Fahamokioa	7
Neesi Ma'olunga	Paea Fifita	0
Senita ki he Mo'ui, Ha'afeva	Lineti Kolo	0
Senita ki he Mo'ui, Nomuka	Tupou Taufu	0
Kau ngaue faka-ófi		
Tokoni faka'ofisi	Latu Fangupo	8
Tauhi Lekooti	Siosi'ana Fotofili	0
Fakakatoa 'o e kau ngaue	14	32

Tepile 16: Fakama'opo'opo 'o e kau ngaue fakahoko fatongia 'i he Falemahaki Niu'ui (2017)

FAKAMATALA FAKAFIKA FAKA'OFISI 2017	
Me'afua	Tokolahi
Tokolahi fakakatoa 'o e kau ngaue	46
Lahi fakakatoa 'o e me'alele fefononga'aki	7
Kakai Polofesinale 'oku tokanga'i 'a e mo'ui lelei	
Tokolahi fakakatoa'o e kau Toketa	2
Tokolahi fakakatoa'o e kau 'Ofisa Mo'ui	2
Tokolahi fakakatoa 'o e kau Neesi Ngaue Faka 'Ofisa Mo'ui	1
Tokolahi fakakatoa'o e kau Neesi Fakafaito'o	13
Tokolahi fakakatoa 'o e kau neesi Ngaue ki tu'a	10
Tokolahi fakakatoa'o e kau 'Ofisa ki he nifo	1
Kakai polofesinale tokoni ki he tokanga'i 'o e mo'ui lelei	
Tokolahi fakakatoa 'o e kau Ngaue ki he nifo	
Tokolahi fakakatoa 'o e kau Tokoni Faifaka'ata	0
Tokolahi fakakatoa 'o e kau Tokoni Hu'ivai	1
Tokolahi fakakatoa'o e kau Tokoni Ngaue Fakakemi.	1

* Ma'u'anga Fakamatala: Lisi 'o e Kau Ngaue/Tohi Lesisita ngaahi koloa

1.1.2.1 Ngaue Lau 'Aho

Fakakalakasi 'o e kau ngaue	Tokolahi 'o e kau ngaue		
	Fakakatoa	Kakai Fefine	Kakai Tangata
Tauhi'api	1	0	1
Tauhi Loki	3	3	0
Tokotaha Fo	1	1	0
Tangata 'oku ne tokanga'i 'a e maau	2	0	2
Tokotaha tokoni ngaohi 'o e me'atokoni	1	1	0
Tokotaha tokoni Haka Me'angaue	1	1	0
Faka'uli	1	0	1
Tokanga'i 'o e 'Atakai	5	2	3
Tauhi Leekooti	1	1	0
Faka-katoa	16	9	7

12. FAKAMATALA TANAKI MAI

12.1. Fakamatala tanaki mai 1: Taki, Founa Talatalaifale pea mo e founa pule'i

12.1.1. Fanau ako POLHN

Fanau ako POLHN ki he semesita 1 mo e 2 2017

#	Hingoa	Semesita	Polokalama Ako	Fo'ou/Hoko atu
1	Dr. Susitina Piukala	1	Postgraduate Diploma in Health Services Management	Tokotaha ako hoko atu
2	Kalolaine Malolo	1 & 2	Postgraduate Diploma in Public Health	Tokotaha ako hoko atu
3	Latai Lui Fifita	1 & 2	Postgraduate Certificate in Public Health	Tokotaha ako hoko atu
4	'Ilaisaane Peaua Vi	1 & 2	Postgraduate Certificate in Public Health	Tokotaha ako hoko atu
5	Manafonu Siola'a	1	Masters in Health Service Management	Tokotaha ako hoko atu
6	Dr. Sitaniselao Kisina	1	Postgraduate Certificate in Health Services Management	Tokotaha ako hoko atu
7	Seini Vi	1 & 2	Postgraduate Certificate in Public Health	Tokotaha ako fo'ou
8	Limisesi Kaivelata	2	Postgraduate Certificate in Public Health	Tokotaha ako fo'ou
9	Moli Kiola	2	Postgraduate Diploma in Health Services Management	Tokotaha ako hoko atu
10	Suliana Tu'itupou	2	Postgraduate Certificate in Public Health	Tokotaha ako hoko atu
11	Sione Hala'api'api Tongia	2	Postgraduate Certificate in Health Services Management	Tokotaha ako fo'ou

Ma'u faingamalie Ako mei he WHO

Ma'u faingamalie ako mei he WHO ki muli mei he ta'u 2016 – 2017

#	Hingoa	Polokalama	Feitu'u	Progress (2017)
1	Viliami Va'inga Misi	Polokalama ako IT	NZ	Kakato
2	Clifton Latu	Polokalama ako IT	NZ	Kakato

WHO Fellowship Nomination 2016 – 2017 OVERSEAS Formal Award

1	Dr. Canieli Poesse	Postgraduate Diploma in Oral Surgery	Fisi	Hoko atu
2	Dr. Viliami Vao	Postgraduate Diploma in Accident and Emergency	Fisi	Kakato
3	Dr. Alamea 'Aholelei	Master in Medicine and Surgery	Fisi	Hoko atu
4	Dr. Seventeen Toumo'ua	Master in Pathology	Fisi	Kakato
5	Dr. Siale Hausia	Postgraduate Diploma in Anaesthesia	Fisi	Kakato
6	Telesia Tu'itupou	Postgraduate Diploma in Midwifery	Fisi	Kakato

7	Matangisinga Taufu	Postgraduate Diploma in Health Science and Health Professional Education	NZ	Hoko atu
WHO Fellowship Nomination 2016 – 2017 LOCAL Formal Award				
1	Viliani Va'inga Misi	Bachelor of Science (Major in Computing Science and Information Systems)	Tonga USP	Te'ekiai kakato
2	Clifton Latu	Bachelor of Science (Major in Computing Science and Information Systems)	Tonga USP	Hoko atu
3	Mele Siutiti Faka'iloatonga	Diploma in Management	Tonga USP	Kakato
4	Laupoini Tu'akalau	Preliminary and Foundation Science Program	Tonga USP	Kakato

Sikolasipi mei he Fred Hollows Foundation

SIKOLASIPI MEI HE RED HOLLOWES FOUNDATION NZ			
Hingoa	Sikolasipi	Polokalama	Feitu'u
Mr. Sione Vainikolo	Fred Hollows Foundation NZ	Postgraduate Diploma in Eye Care	Fisi
Ms. Mele Taufu Toutai	Fred Hollows Foundation NZ	Postgraduate Certificate in Diabetic Eye Care	Fisi
Ms. Melenau Afungia	Fred Hollows Foundation NZ	Postgraduate Diploma in Eye Care	Fisi

Sikolasipi mei he NZAid

Sikolasipi mei he NZAid			
Hingoa	Sikolasipi	Polokalama	Feitu'u
Dr. Tevita Tu'ungafasi	NZAid	Master in Surgery	Fisi
Katarina Kaitapu	NZ Aid	Bachelor of Nursing	NZ
Evelyn Makahununiu	NZAid	Bachelor of Health Science	NZ
Dr. Sisilongoa'a Mataka	NZAid	Master in Medicine	Fisi
Leti Finau	NZAid	Postgraduate Diploma in Nursing	NZ
Makasiamane Taulangovaka	NZAid	Bachelor of Physiotherapy	Fisi

Sikolasipi mei he Lenity

Sikolasipi mei he Lenity

Hingoa	Sikolasipi	Polokalama	Feitu'u
Aspasia Katherine Vaka	Lenity Scholarship	Master of Emergency Nursing	'Aositelelia
Meleane Siale	Lenity Scholarship	Master Degree in Advance Nursing Practice	'Aositelelia

Sikolasipi mei he AUSAID

Hingoa	Sikolasipi	Polokalama	Feitu'u
Dr. Tusiga Poloniati	ARDS	Postgrad.Dip in Internal Medicine	Fisi
Tuna Masi	ARDS	Bachelor of Nursing	Fisi
Pafilio 'Amato	ARDS	Bachelor of Nursing	Fisi
Kasanita 'Ahokava	ARDS	Postgraduate Certificate in Mental Health	Fisi
Phebe Taufu'i	ARDS	Bachelor of Nursing	Fisi
Malia Hala'api'api Tongia	ARDS	Master in Nursing Education	'Aositelelia
Malia 'Alisi Tatafu	ARDS	Master of Clinical Psychology	'Aositelelia
Kavafau Maile	ARDS	Postgraduate. Dip Nursing Practice	Fisi
Dr. Sepiuta Lopati	ARDS	Master in Surgery	'Aositelelia
Lu'isa Vailanu	ARDS	Bachelor in Clinical Laboratory Tech.	Fisi

Fanau ako 'oku nau totongi pe 'enau ako

Hingoa	Sikolasipi	Polokalama	Feitu'u
Neomai Fatai	Private	Bachelor of Nursing	Fisi
Loloma Matakaigo	Private	Bachelor of Nursing	Fisi

Sikolasipi ki Siapani

Hingoa	Sikolasipi	Polokalama	Feitu'u
Dr. Na'ati Fakatava	Siapani	Major Dental Science, Doctoral course	Kyushu, Siapani

12.2. Fakamatala tanaki mai hono 2: Tokangaekina 'o e mo'ui lelei

Ta'u motu'a 'o fakatatau ki he ta'u pea mo e kulupu (2017)

Ta'u 'o e kakai fefine	Lahi 'o e kakai fefine 'i he kulupu ko eni	Lahi 'o e kakai ne fanau'i 'i he kulupu ko eni
Below 14		
15 – 19	5418	176
20 – 24	4816	622
25 – 29	4179	724
30 – 39	6604	822
40 – 49	5008	119
Fakakatoa	26075	2463

Talatala 'o e fa'e mo e pepe 'oku puka mai fakatatau ki he lahi 'o 'enau uike/mahina

Fua 'o e feitama faktatau ki honau uike/mahina	Fika	%
Si'i hifo 'i he uike 'e 12	152	6%
Uike 13 – 20	536	23%
Uike 21 – 30	1183	50%
Uike 30 ki 'olunga	463	19%
'Ikai puka mai ha talatala [no ANC]	47	2%
Fakakatoa	2381	

Fakamatala fika ki he ma'ume'atokoni

	Tokolahi
Lahi 'o e pepe 'oku si'isi'i 'enau mamafa 'i hono fanau'i mai (<2500 gm)	69
Lahi 'o e fanau vaha'a ta'u 0-2 'oku 'ikai sai 'enau ma'u me'atokoni	13
Lahi 'o e fanau valevale 'oku fakahoko kia kinautolu 'a e 'a'ahi ki honau takitaha 'api 'o a'u ki he tu'o 3	2507

Koe lipooti ki he ngaahi faka'ilonga mahu'inga ki he ngaahi mahaki pipihi (surveillance)

Mahina	AFR	Diarr	ILI	PF	STI	SARI	DLI	AFNS	UE	Ngaahi me'a makehe						MRSA	Typ	FAKAKATOA
										conj	CP	Me'akai	Ika	Misele	Mō			
Sanuali	0	231	273	11	1	19	0	1	0	34	17	9	6	1	0			603
Fepueli	0	217	400	8	3	9	1	0	0	44	39	15	5	0	0			741
Ma'asi	0	471	554	16	5	9	2	0	0	40	8	13	4	0	30			1152
'Epeleli	0	336	553	16	0	14	0	0	0	30	4	8	2	0	49	1	1	1012
Me	0	225	335	14	0	8	0	0	0	29	7	6	9	1	130	1	1	764
Sune	0	317	687	20	1	51	3	0	0	8	4	18	2	0	645			1756
Siulai	2	231	1027	23	3	8	0	0	0	11	5	2	2	0	520			1834
'Aokosi	0	320	1773	29	2	28	0	0	0	12	7	69	4	0	215			2459
Sepitema	0	249	1265	18	2	4	0	0	0	7	6	5	1	1	49		1	1607
'Okatopa	0	206	1043	21	1	9	0	0	0	14	24	5	3	0	5			1331
Novema	0	271	597	4	3	22	0	0	0	1	7	1	0	0	2			908
Tisema	0	260	333	2	4	3	0	1	0	3	1	20	2	0	0			629

***Kataki 'o fakatokanga'i ange ko e fakamatala 'o e STI 'i he tepile 'i 'olunga 'oku 'ikai kau ki ai 'a e fakamatala ki he CDOP

AFR: Mofi

Diarr: Fakalele

ILI: Influenza-like-illness

PF: Prolong fever

SARI: Sever Acute Respiratory Infections

DLI: Mofi tengi

AFNS: Acute Fever and Neurological Signs

Food P: Kona 'I he me'akai

Fish P: Kona 'I he ika

Typh: Taifoti

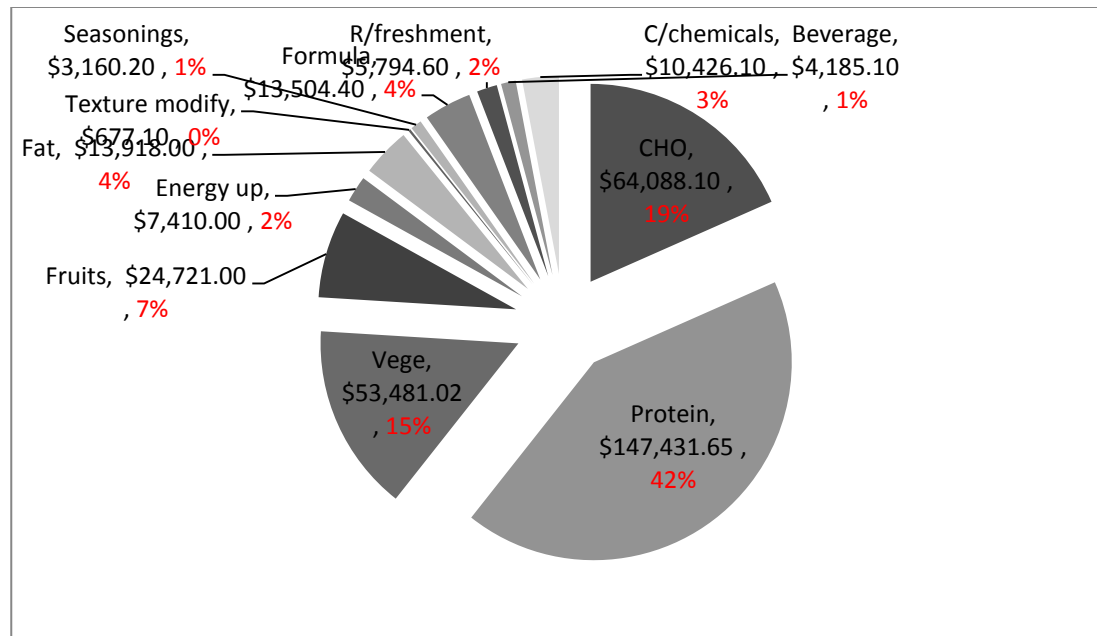
12.3. Fakamtala tanaki mai hono 3: Ngaue fakafaito'o

Tepile 26: Lahi 'o e me'akai 'oku ngaohi mei Sanuali ki Tisema ki he ta'u 2017

Mahina	Kai pongipongi (ki he fo'i 'ulu)	Ti pongipongi (ki he fo'i 'ulu)	Kai ho'ata (peleti)	Ti efiafi (ki he fo'i 'ulu)	Fakakatoa (peleti)
Sanuali	0	103	83	0	186
Fepueli	0	145	285	126	556
Ma'asi	0	80	209	23	312
'Epeleli	0	94	244	74	412
Me	0	34	198	12	244
Sune	0	108	163	1	272
Siulai	0	251	351	240	842
'Aokosi	0	191	329	191	711
Sepitema	910	971	456	830	3167
'Okatopa	0	97	127	80	304
Novema	0	119	179	118	416
Tisema	0	95	121	21	237
Fakakatoa	910	2288	2745	1716	7659

Ma'u'anga Fakamatala: Lekooti ki he keita me'akai 2017

Mei he tepile 'i 'olunga 'oku ne fakaha mai ai 'a e lahi 'o e me'akai kuo teuteu'i pea tufaki kia kinautolu na'e likuesi mai hange ko e timi 'a'ahi, ako 'oku fakahoko, fakataha pea mo e 'initaviu mei Sanuali ki Tisema 'o e ta'u 2017. Ko e "peleti" 'oku 'uhinga ia ki he peleti me'akai 'oku tufaki ki he tokotaha takitaha pea ko e tufaki fakafo'i 'ulu 'oku 'uhinga ia ki hono tufaki 'o e me'akai fakafo'ilaulau me'akai ka koe tufaki peleti pea mo e fakafo'i 'ulu 'oku 'uhinga tatau pe ia. Angamaheni, ko e kai pongipongi 'oku 'ikai ngaohi 'a e me'akai pe tufaki pea mei he peito 'o falemahaki, ka koe a'u mai ki Sepitema, ko e mahina mahu'inga ia koe'uhi ko hono fakamanatua fakamamani lahi 'o e tafa mafu 'a ia 'oku fakahoko fakata'u ua. Ko e fakakatoa 'o e peleti na'e teuteu'i ki he houa kai 'I he ta'u kuo'osi na'e fe'unga mo e peleti 'e 7,659. Na'e kau ki heni 'a e peleti 'e 910 ki he kai pongipongi (per head), 'a ia koe peleti ia ki he timi tafa mafu, pea peleti 'e 2,288 ki he ti pongipongi, peleti 'e 2,745 ki he kai ho'ata, pea peleti 'e 1,716 ki he ti efiafi (per head)

Fika 45: Fakakatoa 'o e totongi ki he ngaahi naunau na'e fakatau mai ki he peito 'I he ta'u 2017

Ma'u'anga Fakamatala: Lekooti keita me'akai ki he 2017, Lekooti mei he tafa'aki fakapa'anga 2017

Mei he fika 45 'oku ne fakahaa'i ai 'a e ngaahi totongi kehekehe 'o e ngaahi naunau na'e fakatau mai ki he ma'u me'atokoni 'a e kau mahaki ki he ta'u 2017. Ko e mahu'inga fakakatoa ki he ngaahi naunau na'e fakatau mai ki he peito na'e fe'unga mo e pa'anga 'e 348,797.27. Peseti 'e 42 mei ai ko e Polotini hange ko e kakano'i manu, ika, fua'imoa, hu'akau, kapaika, kapapulu pea mo e sosisi. Peseti 'e 19 mei ai ko e CHO (me'akai fakatupu ivi hange ko e me'akai foha, ma, cereal, pasta, nutolo pea mo e laise). Peseti 'e 15 mei ai ko e vesitapolo, pea peseti 'e 7 ko e fua'i'akau, peseti 'e 4 ko e ngako hange ko e pata, niu pea kau atu ki ai pea mo e hu'akau 'oku fafanga 'aki 'a e pepe hange ko e SMA. Peseti leva 'e 3 mei ai ko e ngaahi naunau ki he fufulu 'o e ngaahi me'angaue hange ko e mama, seniola, motini pea mo e naunau ki hono fakama'a 'o e 'ovani. Peseti 'e 2 ko e mea'akai fakatupu ivi hange ko e pai faina, mo e puteni kasitati. Koe ngaahi me'akai ko eni 'oku tufaki kinautolu tu'a taha 'i he uike, ka 'i he efiafi Sapate pe ki he houa kai efiafi. 'Oku kau eni ke tokoni ki he ma'ume'atokoni 'o e mahaki, kenau ma'u ivi mei ai pea fetongi mo 'enau ma'u me'atokoni. 'Oku 'i ai leva pea mo e peseti 'e 2 ki he fakamokomoko pea mo e peseti 'e 1 ki he fakaifofo me'akai hange ko e soia, tomato sauce pea moe chilli sauce pea ko e peseta leva 'e 0.2 ki he kasitati, mahoa'a pea mo e pauta ta'o ma (baking powder).

Fakamatala mei he Faka'ata

Faka'ata

	Sanual	Fepuel	Ma'as	'Epelel	Me	Sun	Siula	'Aokos	Sepitem	'Okatop	Novem	Tisem	Fakakato
--	--------	--------	-------	---------	----	-----	-------	--------	---------	---------	-------	-------	----------

	i	i	i	i		e	i	i	a	a	a	a	a
Fatafata (chest & ribs)	908	783	725	492	539	552	647	798	898	818	577	522	8259
Kete	27	39	34	55	40	26	29	45	40	41	41	40	457
Extremities (upper & lower extremities)	159	156	179	154	152	148	185	168	127	193	180	186	1987
'Ulu (nge'esi 'ulu, ngutu)	18	48	60	50	68	36	78	98	56	63	48	34	657
Shoulder/ Clavicle	6	14	22	14	23	25	22	2	6	11	7	10	162
Spines	15	36	41	38	46	43	58	63	49	46	36	44	515
Kongaloto (pelvis & hip)	4	26	15	17	13	13	12	18	3	15	11	22	169
Kia	5	9	5	4	7	3	5	7	5	7	2	4	63
Barium Meal	3	1	2	-	2	-	-	1	1	-	1	-	11
Fakakatoa	237	329	358	332	351	294	389	402	287	376	326	340	12,280

HULU 'O E HULU

	Jan	Feb	Mar	Apr	Ma y	Jun e	July	Aug	Sept	Oct	Nov	Dec	Fakakato a
Fatafata	6	6	15	6	5	2	8	20	21	64	40	7	200
Fakakatoa													200

CT Siken

	Jan	Feb	Mar	Apr	Ma y	Jun e	July	Aug	Sept	Oct	Nov	Dec	Fakakato a
CAP (Chest, Abdomen, Pelvis ect.)	46	62	67	41	45	35	44	47	43	55	45	39	569
'Ulu	49	30	46	43	39	41	51	41	26	40	31	34	471
Extremities (upper/lower extremities)	5	4	1	3	6	11	4	4	3	4	1	3	49
Hui Tu'a	9	6	10	5	17	17	9	7	10	10	7	12	119
Kia	4	2	8	3	1	6	6	2	5	3	6	5	51
Fakakatoa	113	104	132	95	108	110	114	101	87	112	90	93	1,259

HULU

	Jan	Feb	Mar	Apr	Ma y	Jun e	July	Aug	Sept	Oct	Nov	Dec	Fakakato a
OBS	264	282	225	185	243	230	203	226	166	221	207	140	2592
Kete (‘ate, ‘ahu, kofuua etc.)	72	95	98	67	99	65	80	81	98	91	68	54	968
Kongaloto	49	101	98	64	95	62	108	81	76	90	76	33	933
Fatafata	6	11	15	3	6	3	1	10	9	13	9	8	94
‘Ulu (Ngutu)	3	2	4	1	3	5	3	7	2	8	1	-	39
Konga e sino ki ‘olunga mo lalo	6	6	2	6	7	3	4	7	10	11	5	2	69
Fatafata	7	7	5	2	7	3	8	6	1	5	2	3	56
Thyroid	4	5	6	5	8	5	4	8	2	8	4	5	64
Fakakatoa	411	509	453	333	468	376	411	426	364	447	372	245	4,815

12.4. Fakamatala tanaki mai hono 4: Ngaue ‘oku fakahoko ki he nifo

12.4.1. Ngaue fakafaito'o ki he nifo 'i he kiliniki Vaiola (houa ngaue).

Mahina	Fika 'o e kau mahaki	Fika 'oku 'a'ahi mai	Fakafonu 'o e nifo	Kakato 'o e RCT	Ta'aki nifo	Fufulu 'o e nifo	A/B	Faka'ata
Sanuali	627	937	62	14	430	58	52	44
Fepueli	1,256	1,690	212	58	1,242	150	154	32
Ma'asi	1,358	1,834	236	94	1,382	114	164	8
‘Epeleli	986	1,426	164	50	798	100	108	36
Me	1,312	1,757	186	60	1,222	120	154	46
Sune	1,277	1,796	216	70	1,134	120	186	134
Siulai	1,089	1,514	118	34	834	120	126	72
‘Aokosi	1,029	1,410	216	38	682	78	92	36
Sepitema	884	1,211	48	20	190	24	46	24
‘Okatopa	1,098	1,478	52	16	292	44	52	44
Novema	1,049	1,393	130	42	884	94	82	30
Tisema	862	1,140	10	2	66	10	10	0
FAKAKATOA	10,124	17,586	1,556	498	9,156	956	1,226	506

***Ma'u'anga Fakamatala mei he sisitemi 'o e Tonga Health**

NB: Fakamatala mei he falemahaki Vaiola (HIS)

Filling = Fakafonu 'o e nifo

RCT = Ta'aki 'o e nifo 'oku 'osi uestia kae fakahaofi 'a e nifo 'oku kei sai

Exo = Ta'aki nifo

A/B = 'ange 'a e fo'i'akau ki he mahaki

12.4.2. Ngaue fakafaito'o ki he nifo 'i he kiliniki Vaiola hili 'a e houa ngaue

Mahina	Fakakatoa 'o e kau mahaki	Ta'aki nifo			Fo'i'akau	Ngaahi pou pou makehe
		Caries	Perio	Me'a makehe		
Sanuali	178	78	50	12	34	27
Fepueli	154	68	56	17	30	24
Ma'asi	167	76	38	15	24	18
'Epeleli	157	69	27	18	26	26
Me	140	70	30	16	29	20
Sune	137	72	28	12	30	23
Siulai	148	66	26	14	28	27
'Aokosi	168	82	30	16	24	30
Sepitema	160	78	26	14	22	22
'Okatopa	174	82	22	15	20	26
Novema	171	88	20	18	28	17
Tisema	243	106	36	27	23	51
FAKAKATOA	1,897	935	359	197	318	311

*Tohi Lekooti 'o e Nifo

12.4.3. Faito'o na'e fakahoko ki he nifo 'i he loki tafa

	Fakakatoa 'o e ngaahi faito'o	Ta'aki 'o e nifo	Fakahoko ha faito'o si'isi'i pe ki he nifo	Fakahoko ha faito'o lahi ki he nifo	GA	Me'a makehe	Kau takoto ke faito'o honau nifo
Sanuali	32	21	9	2	28	4	4
Fepueli	18	15	3	-	17	1	2
Ma'asi	34	24	7	3	34	-	8
'Epeleli	12	5	1	6	12	-	5
Me	22	17	5	1	21	1	3
Sune	24	14	7	2	22	2	9
Siulai	17	10	2	4	15	2	5
'Aokosi	15	10	4	1	12	3	4
Sepitema	15	11	2	3	14	1	1

'Okatopa	28	20	4	4	28	-	6
Novema	18	10	5	3	18	-	6
Tisema	14	9	2	4	14	-	4
FAKAKATOA	249	167	51	33	235	14	56

***Ma'u'anga fakamatala: Tohi lekooti 'o e nifo**

Fakatokoto: mahaki kuo fakatokoto 'i falemahaki ke fakahoko hono faito'o

'Ikai ha toe mahaki fo'ou 'e fakatokoto ke fai hano faito'o 'i he 2017

12.4. Oral Health Outreach at TBU HC's.

12.5. (data from Division's Record Book)

	Fika 'o e kau mahaki	Fakafonu 'o e nifo	Ta'aki 'o e nifo	Kau mahaki RCT	Fufulu nifo	A/B	Sila'i 'o e nifo
Sepitema	40	10 – 6	26	1	2	2	-
'Okatopa	179	34 – 121	98	9	7	7	25
Novema	229	33 - 69	167	14	17	14	36
Tisema	29	3 - 12	14	2	4	3	3
FAKAKATOA	477	74 - 208	305	26	30	26	64

12.4.4. Nifo loi 'i he falemahaki Vaiola

Lahi 'o e kau mahaki na'e faito'o mo fai 'a e sio ki ai.

Sanuali	Fepueli	Ma'asi	'Epeleli	Me	Sune	Siulai	Aokosi	Sepitema	Okatopa	Novema	Tisema	Fakakatoa
0	35	49	23	60	27	32	17	144	10	1	0	398

***Ma'u'anga Fakamatala: Tonga Health Information System**

12.4.5. Fakakatoa 'a e hono fakahoko fakafaito'o 'o e nifo loi mei Sanuali ki Tisema 2017

Fakakatoa 'o hono faito'o mo fokotu'u 'o e nifo loi	Fika
1.Peleti nifo loi	
Peleti nifo loi kakato ki 'olunga pea mo lalo 'o e nifo	93
Peleti nifo kakato ki he kongalunga 'o e nifo	11
Peleti nifo kakato ki he kongaki lalo 'o e nifo	13
Peleti nifo kakato ki he kongaki 'olunga 'o e nifo pea mo e kongaki he kongaki lalo 'o e nifo	10
Peleti nifo kakato ki he kongaki lalo 'o e nifo, pea kongape ki he nifo 'i 'olunga	5
Konga 'o e peleti nifo loi ki he nifo 'i 'olunga	99
Konga 'o e peleti nifo loi ki he nifo 'i lalo	17
Konga peleti nifo loi ki he nifo 'i 'olunga mo e nifo 'i lalo	37
Fakafonu 'o e nifo loi	7

Tanaki ki he konga nifo 'i 'olunga	15
Tanaki ki he konga nifo 'i lalo	1
Tanaki ki he konga nifo 'i 'olunga pea mo e konga nifo 'i lalo	2
Fakatonutonu 'o e nifo loi ke fe'unga lelei mo e ngutu	81
Toe fakafo'ou pe ngaahi 'o e peleti	70
2. Fusi 'o e nifo - appliances made	2
-adjusted	1
3. Ngaohi 'o e me'a malu'i ki he ngutu	1
FAKAKATOA	Kau mahaki 'e 465

12.4.6. Talatalaifale mo e ngaahi faito'o 'oku fiema'u ki he fa'e faitama 'I he kiliniki Vaiola 'I Tongatapu

Sanuali	Fepueli	Ma'asi	'Epeleli	Me	Sune	Siulai	'Aokosi	Sepitema	'Okatopa	Novema	Tisema	Fakakatoa
237	136	112	90	166	108	121	114	101	130	99	77	1527

*Tohi lekooti 'o e Va'a Nifo

12.5. Taumu'a ki hono poupuu'i ke kei pukepuke 'a e fakalakalaka

Taumu'a 3: Ke fakapapau'i 'oku tupulaki 'a e mo'ui lelei ki ha fa'ahinga ta'u motu'a pe

SDG 3 Me'afua ki he fakalakalaka 'o e 'asenita ki he ta'u 2030

3.1.1: Fa'ele Mate					
3.1.2: Fa'ele na'e tokangaekina 'e he kau taukei faima'uli					
3.2.1 Si'i hifo 'i he ta'u 5 'o e lahi 'o e mate					
3.2.2 Lahi 'o e mate 'o e pepe toki fa'ele'i					

3.3.2 Lahi 'o e mahaki TB (100,000)					
3.3.5. Fiema'u ke faka'ehi'ehi 'a e kakai mei he uesia 'o e to'umahaki					
3.4.1: Lahi 'o e mate mei he mahaki 'ikai ke pipihi					
3.5.2: Uesia hono ngaue'aki 'o e kava malohi					
3.7.1: Ke hoa 'a e ngaahi fiema'u mo e founa onopooni ki he kakai fefine (Ta'u 15 – 49)					
3.7.2: Lahi 'o e ma'u fanau 'o e to'utupu					
3.8.1: Tokangaekina 'o e ngaahi fiema'u vivili					
3.9.2: Lahi 'o e mate koe'uhi ko e 'ikai ma'a 'a e vai, pea mo e si'isi'i hono tauhi ke ma'a 'a e 'ataakai koia.					
3.a.1: Tokolahi 'a kinautolu 'oku ma'u tapaka (ta'u 15 ki 'olunga)					
3.c.1: Tu'unga mo'ui lelei 'o e kau ngaue					
3.d.1: Ngaahi fiema'u ki he mo'ui lelei fakatu'apule'anga (IHR) mateuteu ki he mo'ui lelei ka 'i ai ha fakatamaki fakatu'upake 'e hoko.					

Ngaahi Tokoni fakamatala ki he tepile 'I 'olunga

Mahu'inga	Kalasi 'o e Me'afua	'UHINGA 'O E KONGA 'OKU VALIVALI				
Konga kulei	Te'ekiai kamata ha me'afua. Me'afua Tier III					
Konga kulokula	'Ikai ha fika ki he fonua, Hala					
Konga 'oku 'ikai ke valivali'i	'Ikai ke a'u e taumu'a					
Peseti 'e 20 'oku valivail'i	Si'isi'i 'a e taumu'a na'e faka'amu kiai					
Peseti 'e 40 'oku valivali'i	Kong ape 'oku a'u ki ai 'a e taumu'a					
Peseti 'e 60 'oku valivali'i	'Avalisi 'oku a'u ki ai					
Peseti 'e 80 'oku valivali'i	Lelei ange 'a e taumu'a 'oku a'u ki ai					
Valivali'i katoa	Taumu'a na'e faka'amu ki ai kuo kakato					

12.6. SDG3: Fakamatala Tanaki mai

Me'afua	Mahu'inga	Ta'u
3.1.1: Fa'ele Mate	0	2017
3.1.2: Fa'ele na'e tokangaekina 'e he kau taukei faima'uli	98.2	2016

3.2.1 Si'i hifo 'i he ta'u 5 'o e lahi 'o e mate	20	2017
3.2.2 Lahi 'o e mate 'o e pepe toki fa'ele'i	6	2017
3.3.2 Lahi 'o e mahaki TB (100,000)	15	2015
3.3.5. Fiema'u ke faka'ehi'ehi 'a e kakai mei he uesia 'o e to'umahaki	36,871	2015
3.4.1: Lahi 'o e mate mei he mahaki 'ikai ke pipihi	25.09	2015
3.5.2: Uesia hono ngaue'aki 'o e kava malohi	1.4	2016
3.7.1: Ke hoa 'a e ngaahi fiema'u mo e founa onopooni ki he kakai fefine (Ta'u 15 – 49)	47.9	2012
3.7.2: Lahi 'o e ma'u fanau 'o e to'utupu	31.9	2016
3.8.1: Tokangaekina 'o e ngaahi fiema'u vivili		
3.9.2: Lahi 'o e mate koe'uhi ko e 'ikai ma'a 'a e vai, pea mo e si'isi'i hono tauhi ke ma'a 'a e 'ataakai koia.	4.8	2012
3.a.1: Tokolahi 'a kinautolu 'oku ma'u tapaka (ta'u 15 ki 'olunga)	28.3	2015
3.c.1: Tu'unga mo'ui lelei 'o e kau ngaue	0.56 (toketa faito'o) 3.85(Kau neesi/mā'uli)	2010
3.d.1: Ngaahi fiema'u ki he mo'ui lelei fakatu'apule'anga (IHR) mateuteu ki he mo'ui lelei ka 'i ai ha fakatamaki fakatu'upake 'e hoko.	73.9	2013

Potungaue 'o e Mo'ui
2020